

SBORNÍK

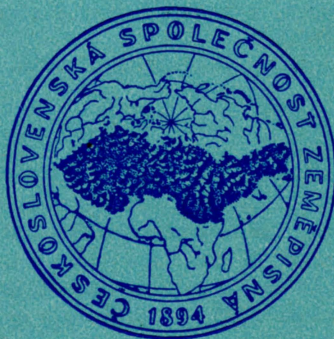
ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI

ZEMĚPISNÉ

ROČ. 67

4

ROK 1962



NAKLADATELSTVÍ
ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

SBORNÍK ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ
ИЗВЕСТИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
JOURNAL OF THE CZECHOSLOVAK GEOGRAPHICAL SOCIETY

REDAKČNÍ RADA

JAN HROMÁDKA, JAROMÍR KORČÁK, JAN KREJČÍ, JOSEF KUNSKÝ, DIMITRIJ
LOUČEK, PAVOL PLESNÍK, MIROSLAV STŘÍDA

OBSAH

| | |
|--|-----|
| Deset let Československé akademie věd. <i>Josef Kůnský</i> | 285 |
| <i>Zdeněk Láznická</i> , Příspěvek k charakteristice našich sídel z hlediska jejich sklonových poměrů a morfografické polohy. Классификация населенных пунктов Чехословакии по уклону поверхности и морфографическому признаку. Contribution to classification of settlements from the point-of-view of slope and morphographical conditions | 287 |
| <i>Miroslav Mačka</i> , K otázce struktury dojíždění do práce | 303 |
| К вопросу о структуре поездов на работу | |
| <i>Josef Hůrský</i> , Územní vývoj československých měst Территориальное развитие чехословацких городов. Regional development of Czechoslovak towns | 325 |
| <i>Ludvík Mištera</i> , Regionalismus, názornost a polytechnické vzdělání ve fyzickém zeměpisu. Регионализм, наглядность и политехническое образование в физической географии. Regionalism, object teaching and polytechnical education in physical geography | 341 |

ZPRÁVY

IX. sjezd československých zeměpisců v Teplicích 1962. (C. Votrubec), 350 — Nedožitě osmdesátiny akademika Dvorského (J. Korčák), 353 — Jan Mikuláš Raab (J. Korčák), 353 — Morfologie povrchu jižního okraje Panonské pánve (F. Vitásek), 353 — K použití statistických metod v klimatologii (M. Nosek), 353 — Průmyslová voda v USA (M. Holeček), 356 — Diplomové práce z ekonomické geografie na KU v letech 1953—1962 (J. Dosedla), 357 — Návštěva francouzských geografů (F. Kahoun), 358 — O problémech současné francouzské geografie (S. Šprincová), 359 — Exkursní sjezd odborné sekce fyzické geografie Geografické společnosti NDR Karl-Marx-Stadtu ve dnech 6.—8. dubna 1962 (O. Stehlík), 359 — Zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování Mezinárodní geografické unie v Polsku (J. Demek), 360.

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ

ROČNÍK 1962 • ČÍSLO 4 • SVAZEK 67

DESET LET ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Československá akademie věd končí své první decenium. Byla založena před deseti léty na základech dvou našich prvních učených společností — jejichž počátky se čítají od r. 1784 — obohacených pokrokovými tradicemi české a slovenské vědy. Zákon jí ukládá, aby se ujala své činnosti tak, aby rozvinula badatelskou práci ve všech oborech v jejich základní vědecké problematice, dále, aby koordinovala základní výzkum ve státě a převáděla výsledky bádání do praxe a spolupracovala tak podstatně na budování socialismu v naší zemi a sloužila blahu jejího lidu.

Akademie sdružuje významné vědecké pracovníky naší vlasti a buduje vědecké ústavy, jejichž výzkumné výsledky mají mít nejvyšší vědeckou úroveň ve svém oboru, který tak stále rozvíjejí. Hledí k řešení jeho nejzávažnějších problémů svými krátkodobými i perspektivními výzkumnými plány.

Také zeměpis má své místo v Akademii a Československá společnost zeměpisná se začlenila do řady vědeckých společností přidružených k Akademii. Toto začlenění jí umožnilo nový rozmach: zvyšování počtu členů, rozšíření počtu regionálních poboček, který se již ztrojnásobil, růst přednáškové a ostatní organizační činnosti a rozvoj publikační činnosti. Hned na počátku své výstavby r. 1952 zřídila Akademie čtyři zeměpisná pracoviště — kabinety pro geomorfologii, kartografii, hospodářskou geografii a historickou geografii. Ale stále se potom hledaly podmínky k jejich soustředění a doplnění v jeden zeměpisný ústav. Ten zatím vznikl v místním měřítku v rámci Slovenské akademie věd v Bratislavě, jakožto Zemepisný ústav SAV. Teprve nyní, po uplynutí téměř deseti let, se prozatím v etapách, dějí organizační úpravy zeměpisných pracovišť tak, aby v blízké budoucnosti vznikl jednotný celostátní geografický ústav ČSAV.

Je nepochybné, že takový ústav bude znamenat vzpruhu pro badatelskou organizaci a koordinaci zeměpisu. Ani vysokoškolská pracoviště zeměpisná nemají dosud rozvinutou potřebnou koordinaci. Ústav bude znamenat možnost výběru a usměrnění růstu a uplatnění mladých vědeckých kádrů a to ve směru zintenzívnění a zkvalitnění výzkumné práce. Potřebám socialistické společnosti pochopitel-

ně lépe slouží komplexní výzkum v pracovní a organizační jednotě všech dílčích oborů zeměpisu, koordinovaných v jednotném zeměpisném ústavu. I když ústav bude vytvořen z dosavadních pracovišť a nepředstavuje zatím úplné zastoupení všech složek zeměpisu, bude jeho výsostným úkolem, aby účelně i úsporně přijímal nové pracovníky tak, aby rozvinul všechny složky zeměpisné vědy a dosáhl tak nejlépe svého společenského poslání.

Není třeba na stránkách odborného časopisu, který již sleduje zprávami z pracovišť Akademie jejich činnost a výsledky, abychom tu podali výčet úkolů, které komplexně vybudovaný zeměpisný ústav má a může řešit. Každý ve svém oboru cítíme nejlépe, kam napřít vědecké výzkumné úsilí, aby bylo dosaženo výsledků nejen přiměřených našim možnostem, ale uplatňujících co nejlépe náš badatelský podíl v nové pokrokové vědě, v nové pokrokové společnosti.

Josef Kanský

ZDENĚK LÁZNIČKA

PŘÍSPĚVEK K CHARAKTERISTICE NAŠICH SÍDEL Z HLEDISKA JEJICH SKLONOVÝCH POMĚRŮ A MORFOGRAFICKÉ POLOHY

V rámci spolupráce s Výzkumným ústavem výstavby a architektury, skupinou územního plánování v Brně, byla v Kabinetu pro geomorfologii ČSAV v Brně v roce 1961 vypracována klasifikace našich sídel s více než 2000 obyvateli (podle stavu v r. 1950) z hlediska *morfografických* a *morfometrických* podmínek jako dílčí úkol hlavního problému státního plánu výzkumu IX-1-1, tj. výzkumu osídlení a jeho širších územních celků v souvislosti s rozvojem výroby průmyslové i zemědělské, dopravy, s novým rozmístěním výrobních sil a rozvojem životní úrovně. Tento problém je součástí stěžejního úkolu IX-1, nazvaného „Rozvojové tendence přestavby osídlení“. V uvedeném dílčím úkolu byly ve formě tabulek a kartogramů vypracovány *sklonové* poměry (svažitost) a *morfografická* poloha sídel (poloha vůči základním popisným tvarům reliéfu). Nebylo zatím přihlédnuto k výsledkům nového sčítání lidu v r. 1961, poněvadž v době zpracování úkolu nebyly jeho výsledky ještě známy. Při vymezení sídelních ploch se vycházelo ze zastavěné (obytné i výrobní tj. průmyslové) plochy sídla, zahrnující v sobě plochy budov, dvorů, ulic, náměstí a zahrad (s výjimkou těch, které svou značnou plochou by neúměrně zvětšovaly celkovou zastavěnou plochu sídla). Zastavěné plochy byly vymezovány na mapách gen. štábu čs. lidové armády v měř. 1 : 25.000, zachycujících přibližně stav z let 1945—1957. Ze zpracování byla vypuštěna sídla rozptýlená bez jádra soustředěného zastavění, dále rozptýlené zastavění městských sídel a veškeré malé zastavěné plochy, oddělené od ostatního zastavění sídla plochou nezastavěnou. Výjimku činí 7 obcí s roztroušeným zastavěním a soustředěným údolním jádrem (Špindlerův Mlýn, Halenkovice, Čeladná, Halenkov, Karolinka, N. Hrozenkov a Turzovka), které byly pojaty do původních kartogramů, nikoliv však do souhrnných krajských tabulek a dále údolní jádra obcí Ošedavnice a Detva, obsažená v souhrnných tabulkách i původních kartogramech. Mezi vyšetřovanými obcemi je zahrnut i Žiar n. Hronom, který sice v r. 1950 neměl ještě 2000 obyvatel, avšak jeho zastavěná plocha na výše uvedených mapách znázorňuje stav z r. 1954, kdy město mělo již více než 2000 obyv. Včetně všech těchto obcí a včetně nových měst Havířova a Poruby činí počet zpracovaných sídel 814 (bez uvedených 7 obcí 807). U větších městských aglomerací byly při zpracování sklonových poměrů vyhodnoceny zvláště ty zastavěné plochy někdejších samostatných obcí, které souvisí s ostatní zastavěnou plochou jen úzkým pásem zastavění nebo jsou vůbec od centra aglomerace výrazně odděleny (např. nezastavěnými plochami, tokem apod.). U Prahy byly vyhodnoceny odděleně levý a pravý břeh Vltavy.

Dále bylo přihlédnuto povšechně i k *nadmořské výšce, orografické poloze, geologickému podkladu* a převládajícím *geomorfologickým tvarům*. Geologická a geomorfologická charakteristika je však vzhledem k značné různorodosti použitých mapových podkladů kvalitativně značně nestejná. Důkladnou genetickou analýzu geomorfologických tvarů na reliéfu zastavěných území bude možno provést jen podrobným geomorfologickým mapováním.

Vzhledem k praktickému zaměření této práce byly veškeré údaje zpracovány prozatím v rámci krajů. Geografické zhodnocení bude možné teprve po zpracování studovaných jevů v rámci fysickogeografických celků tj. orografických celků a geomorfologických rajónů. To ovšem předpokládá vypracování geomorfologické rajonisace ČSSR a její konfrontaci s dosavadním horopisným členěním (podle J. Hromádky).

Z obsáhlého tabulkového a kartogramového materiálu (podle obcí) jsou na tomto místě publikovány jen krajské sumáře a přehledy, jsou vybrány některé příklady svažitosti a morfografických poloh sídel a vyvozeny z tohoto materiálu plynoucí závěry.

*

Z fysickozeměpisných činitelů mají na rozložení a hustotu sídel podstatný vliv klima, vegetace a reliéf. V mírném pásmu, kde podnebí připouští všude husté osídlení, uplatňuje se jako hlavní fysickozeměpisný faktor, ovlivňující sídla, reliéf. S ním úzce souvisí další významní činitelé, působící na osídlení, jako bonita půdy, povrchové i podzemní vody a geologický podklad. Skutečnost, že roviny jsou všude přednostní sídelní plochou a hory překážkou, nebo ztížením osídlení, lze si ověřit i na vývoji osídlení našich zemí. Nej hustěji byly u nás osídleny od dob prehistorických úrodné roviny a pahorkatiny, zatím co do řídké obydlených vrchovin a hornatin pronikalo hustší osídlení teprve později. Ubývání sídel s nadmořskou výškou možno ukázat i na výškovém rozložení našich sídel s více než 2000 obyv. (bez Prahy), jak je patrné z následující tabulky, v níž v závorce je uveden počet sídel s více než 5000 obyv.

Kraj

| výšk. stup. v m. n. m. | STČ | JČ | ZČ | SČ | VČ | JM | SM | ZS | SS | VS | úhrnem |
|---------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|----------|
| 100—200 m | 85 452 | — | — | 77 217 | — | 130 594 | 17 222 | 698 188 | 22 489 | 44 947 | 107 6139 |
| 200—300 m | 213 298 | — | — | 220 113 | 202 312 | 567 221 | 600 429 | 63 081 | 66 797 | 111 156 | 2044 407 |
| 300—400 m | 136 739 | 80 518 | 214 209 | 196 644 | 123 308 | 32 345 | 149 664 | 10 679 | 99 524 | 23 083 | 1066 713 |
| 400—500 m | 6 935 | 81 740 | 126 046 | 19 268 | 81 517 | 50 432 | 30 062 | — | 82 941 | 23 007 | 501 948 |
| 500—600 m | 12 667 | 34 646 | 25 788 | 29 579 | 18 815 | 44 667 | 12 044 | — | 29 453 | 12 619 | 219 878 |
| 600—700 m | — | 6 038 | 23 330 | — | 2 958 | — | 4 571 | — | 17 964 | 22 231 | 77 092 |
| 700—800 m | — | 2 383 | — | 4 476 | — | — | — | — | 9 770 | 6 212 | 22 841 |
| 800—900 m | — | — | — | 2 122 | — | — | — | — | — | — | 2 122 |
| úhrnem | 454 691 | 133 325 | 389 373 | 549 419 | 428 910 | 825 259 | 986 214 | 771 948 | 327 827 | 242 805 | 5012 251 |

Poznámka: S Prahou činí počet obyvatelstva ve výškovém stupni 200—300 m 2 980 873 a celkový počet obyvatelstva v sídlech nad 2000 obyv. 5 948 717.

Tabulka zaznamenává největší počet těchto sídel ve výškovém stupni 200 až 300 m, při čemž polovina sídel tohoto stupně připadá na moravské úvaly a přílehlé nízké pahorkatiny. Podstatně méně je sídel ve výškovém stupni 100—200 m, kde největší podíl (61 %) připadá na velké vsi Podunajské nížiny. Na třetím místě je výškový stupeň 300—400 m, zaujímající nízké pahorkatiny a pahorkatiny v první řadě v České vysočině. Následuje výškový stupeň 400—500 m, čítající nej-

více sídel v poměrně výše položených krajích západočeském a středoslovenském (40 % všech sídel). Ve výškových stupních nad 500 m pak počet studovaných sídel rapidně klesá, a to tím spíše, poněvadž v našem výčtu nejsou zahrnuta rozptýlená sídla vrchovin a hornatin na vých. Moravě a Slovensku. Z celkového počtu 806 sídel připadá 637 sídel tj. 79 % na sídla do výšky 400 m. Srovnání jednotlivých krajů pak ukazuje, že ve středočeském kraji leží 77,9 % sídel ve výši 200 až 400 m, v jihočeském kraji 90,9 % sídel ve výši 300–600 m, v západočeském 82,4 % sídel ve 300–500 m, v severočeském 68 % ve 200–400 m, ve východočeském 71 % ve 200–400 m, v jihomoravském 81,3 % ve 100–300 m, v severomoravském 86,6 % ve 200–400 m, v západoslovenském 85,6 % ve 100–200 m, ve středoslovenském 73,9 % ve 200–500 m, ve východoslovenském 51,2 % sídel ve 100–300 m. Nejvýše položené kraje jihočeský, západočeský a středoslovenský mají přirozeně ze všech krajů poměrně největší počet sídel v nejvyšších výškových stupních (nad 500 m). Nejvyšší podíl těchto sídel vykazuje kraj jihočeský (33 %). Poměrně nejrovnoměrnější rozdělení sídel podle výškových stupňů mají kraje východoslovenský a středoslovenský.

Pro srovnání je v dalším uvedena tabulka rozdělení obyvatelstva v sídlech s více než 2000 obyv. podle výškových stupňů. V této tabulce není zahrnuto obyvatelstvo Prahy.

Kraj

| orograf. poloha | STČ | JČ | ZČ | SČ | VČ | JM | SM | ZS | SS | VS | úhrn |
|-------------------|-----|----|----|----|----|----|----|----|----|----|------|
| rovina | 20 | 3 | — | 7 | 14 | 42 | 31 | 81 | 12 | 11 | 221 |
| nízká pahorkatina | 42 | 12 | 30 | 19 | 26 | 28 | 60 | 32 | 4 | 2 | 255 |
| pahorkatina | 24 | 15 | 21 | 32 | 26 | 50 | 17 | 16 | 16 | 15 | 232 |
| vrchovina | — | 3 | 3 | 8 | 3 | 3 | 5 | 8 | 13 | 8 | 54 |
| hornatina | — | — | 3 | 9 | — | — | 1 | 2 | 24 | 5 | 44 |

Dále byla studována sídla rozlišená podle své orografické polohy tj. polohy sídla uprostřed horopisné jednotky nebo horopisného celku vyššího řádu. Podkladem bylo horopisné členění Hromádkovo a upravená (generalizovaná) mapa relativního převýšení O. Kudrnovské, která rozlišuje roviny (do 30 m relativních výškových rozdílů), nízké pahorkatiny (do 75 m relativ. výškových rozdílů), pahorkatiny (do 150 m), vrchoviny (do 300 m) a hornatiny (nad 300 m relativ. výškových rozdílů). U sídel, ležících na rozhraní dvou orografických celků, bylo při stanovení příslušnosti k orografickému celku přihlédnuto ke sklonovým poměrům sídla, jeho poloze vůči hraničícím orografickým jednotkám a geologickému podkladu. Orografickou polohu 806 vyšetřovaných sídel ukazuje následující tabulka (podle rozdělení v jednotlivých krajích):

Kraj

| výšk. stup. v m n. m. | STČ | JČ | ZČ | SČ | VČ | JM | SM | ZS | SS | VS | úhrn |
|-----------------------|---------|--------|--------|---------|---------|---------|---------|----------|--------|--------|----------|
| 100–200 m | 15 (8) | — | — | 13 (6) | — | 32 (5) | 3 (1) | 119 (26) | 3 (2) | 10 (3) | 195 (51) |
| 200–300 m | 41 (11) | — | — | 27 (11) | 28 (10) | 68 (13) | 74 (25) | 17 (2) | 15 (6) | 11 (3) | 281 (81) |
| 300–400 m | 26 (6) | 6 (3) | 25 (5) | 24 (7) | 21 (11) | 9 (2) | 25 (9) | 3 (1) | 16 (5) | 6 (1) | 161 (50) |
| 400–500 m | 2 | 16 (2) | 22 (7) | 6 | 15 (6) | 8 (2) | 8 (1) | — | 20 (4) | 5 (1) | 102 (23) |
| 500–600 m | 2 (1) | 8 (3) | 7 (2) | 3 (1) | 4 (2) | 6 (1) | 3 (1) | — | 6 (3) | 3 (1) | 42 (15) |
| 600–700 m | — | 2 | 3 (3) | — | 1 | — | 1 | — | 5 (1) | 5 (2) | 17 (6) |
| 700–800 m | — | 1 | — | 1 | — | — | — | — | 4 | 1 (1) | 7 (1) |
| 800–900 m | — | — | — | 1 | — | — | — | — | — | — | 1 |

Z tabulky je patrné, že velká většina sídel (708 tj. 87,8 %) leží v rovinách a pahorkatinách. Tato hodnota přibližně souhlasí s výše uvedenou hodnotou sídel s nadmořskou výškou do 400 m. Srovnání krajů ukazuje, že na území Čech většina sídel (68—89 %) leží v nízkých pahorkatinách. Je to způsobeno celkovým rázem paroviny České vysočiny s převládajícími pahorkatinami. Na Moravě přistupuje k poloze v pahorkatinách poloha v rovinách moravských úvalů. Díky Podunajské nížině je v západoslovenském kraji poloha v rovinách převažující (50,2 %) a dohromady s polohou v nízkých pahorkatinách soustřeďuje velkou většinu (81 %) sídel. Nejhornatější kraj státu — středoslovenský — má přirozeně největší podíl i sídel v pahorkatinách (28,9 %) vnitrokarpatských kotlin. Ve východoslovenském kraji jsou nejsilněji zastoupena sídla v pahorkatinách (36,8 %) a rovinách (26,8 %).

*

Těžiště této práce bylo ve zpracování sklonových poměrů a morfografické polohy sídel, jichž snad bude možno s prospěchem využít při řešení přestavby struktury našeho osídlení. Sklonové poměry (svažitost) sídel byly vyhodnoceny na vojenských mapách v měř. 1 : 20.000 a zjištěné hodnoty byly v tabulkách rozděleny do šestistupňové škály, a to: zastavěná území se sklonem od 0° do 2° (rozvedeným v původních tabulkách do škály 0°—0,5°, 0,5°—1°, 1°—2°) jsou označena jako *rovinatá*, se sklonem od 2° do 3° jako *velmi slabě svažitá*, od 3° do 5° jako *mírně svažitá*, od 5° do 10° jako *svažitá*, od 10° do 20° jako *silně svažitá* a nad 20° jako *velmi silně svažitá*. Jednotlivé plochy, vyznačující se stejnými sklonovými poměry, byly na uvedených mapách planimetricky vyměřeny (v ha) v mezích přesnosti dané měřítkem mapy a podle jejich procentního zastoupení na příslušném zastavěném území byl stanoven celkový ráz sídla podle sklonových poměrů (svažitosti). Tento ráz byl dán tím stupněm škály svažitosti, který zaujímal absolutní většinu plochy zastavěného území sídla. Při menší absolutní převaze převládajícího stupně svažitosti se přihlíželo také ke svažitostním stupňům, zastoupeným v sídle více než 25 % zastavěné plochy. Konečně tam, kde jednotlivé svažitostní stupně dosahovaly v sídle jen relativní většiny, byly pro celkové hodnocení sklonových poměrů sídla rozhodující ty stupně škály, které byly zastoupeny alespoň na 20 % plochy sídla. V těchto dvou posledních případech, kdy se přihlíželo při hodnocení svažitosti sídla k několika (2—3) stupňům svažitostní škály, nemá sídlo po stránce sklonových poměrů ráz jednotný, nýbrž smíšený. Přitom sídlo se smíšenou svažitostí může mít při zastoupení rovinatých a svažitých složek charakter rovinatě-svažitý popřípadě svažitě-rovinatý (např. sídlo rovinaté a velmi slabě svažitě nebo velmi slabě svažitě a rovinaté) nebo při zastoupení jen svažitých složek ráz svažitých (např. sídlo svažitě a silně svažitě).

Rovinatá sídla se nacházejí přirozeně nejhojněji v nížinách a rovinách pořičních niv v Polábí (např. Kolín, Kralupy n. V., Hradec Králové, Pardubice), v jihočeských kotlinách (Č. Budějovice, Strakonice), v moravských úvalech (Hodonín, Kroměříž, Přerov, Opava), v Podunajské a Potiské nížině (Dunaj, Streda, Komárno, N. Zámky, Michalovce). Jsou velmi častá v údolích pahorkatin, vrchovin a hornatin České vysočiny (Žatec, Dvůr Králové n. L., Jičín, Sokolov, Šumperk) i Karpat (Vsetín, Čadca, Pováž. Bystrica, Rim. Sobota, Humenné). Vyskytují se dále na výše položených rozvodních a meziúrodních plošinách zvl. v Čechách (Kladno, Švermov, Kbely, Čáslav). Velmi hojná jsou všude v pahorkatinách i vrchovinách sídla smíšená rovinato-svažitá (např. Beroun, Slaný, Ml. Boleslav, Hor. Počernice, Jindř. Hradec, Písek, Domažlice, Rybáře, Klatovy, Roudnice n. L.,

Most, Ústí n. L., Havl. Brod, Hořice, Náchod, Kyjov, Znojmo, Levice, Banská Bystrica, Vrútky, Krupina, Levoča), dále sídla svažito-rovinatá (Říčany, Břežnice, Milevsko, Chodov, Liberec, Litoměřice, Teplice, Rychnov n. K., Mikulov, Gottwaldov, Jihlava, Bruntál, Odry, Myjava) a sídla smíšená od velmi slabě svažitých až k silně svažitým s nejednotným sklonem (Kyje, Břežové Hory, Trhové Sviny, Čes. Krumlov, Humpolec, Karlovy Vary, Děčín, Krupka, N. Město n. Met., Turnov, Třešť, Mosty u Jabl., Ban. Štiavnica, Gelnica). Svažitých sídel, vyznačujících se jednotným sklonem, je málo (např. Tachov, Trutnov, Lazy).

Souhrnné výsledky zpracování tabulek sklonových poměrů podle obcí daly tento obraz: z 558 zastavěných území českých krajů (včetně Prahy) lze 247 charakterizovat jako rovinatá, 245 jako smíšená (z toho 39 se složkami o svažitosti nad 2^0), 32 jako mírně svažitá, 18 jako svažitá a 16 jako velmi slabě svažitá. Ze 249 zastavěných území slovenských krajů je 187 rovinatých, 51 smíšených (z toho 6 se složkami o svažitosti nad 2^0), 5 velmi slabě a 5 mírně svažitých a 1 silně svažité. Z tohoto přehledu je patrná podstatná převaha sídel rovinatých a sídel se smíšenými sklonovými poměry. Podle jednotlivých krajů pak ukazuje sklonové poměry následující tabulka:

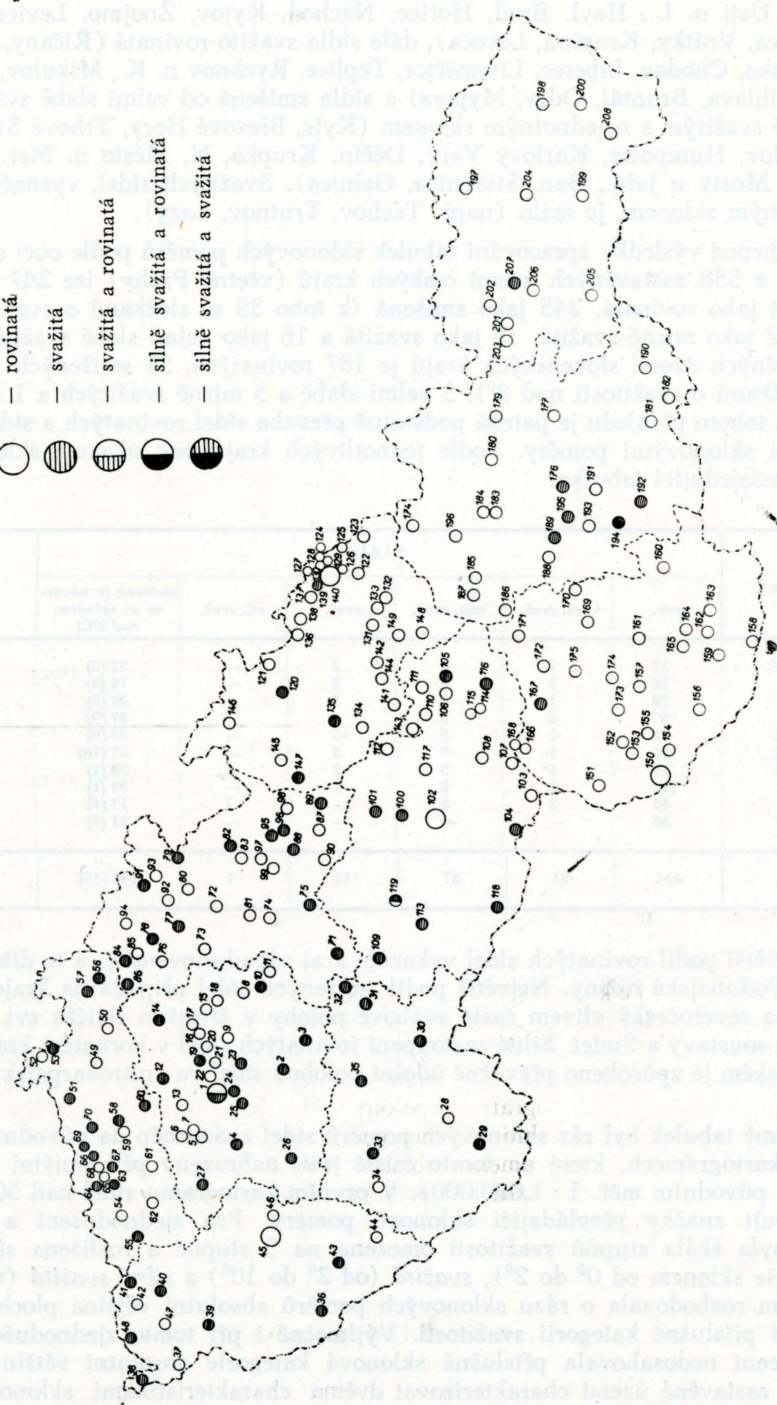
| Kraj | Sídla | | | | | | Počet zastav. území |
|------|-------|-------------|------------|-------|------------|---|---------------------|
| | rov. | v. m. svaž. | mír. svaž. | svaž. | sil. svaž. | smíšená (v závorce se sklonem nad 2^0) | |
| STČ | 37 | 1 | 8 | 4 | — | 37 (5) | 87 |
| JČ | 10 | 3 | 4 | 2 | — | 14 (3) | 33 |
| ZČ | 20 | 1 | 5 | 3 | — | 28 (5) | 57 |
| SČ | 27 | 4 | 3 | 4 | — | 37 (9) | 75 |
| VČ | 32 | 2 | 2 | — | — | 33 (6) | 69 |
| JM | 55 | 1 | 7 | 3 | — | 57 (10) | 123 |
| SM | 66 | 4 | 3 | 2 | — | 39 (1) | 114 |
| ZS | 112 | 2 | 2 | — | — | 23 (1) | 139 |
| SS | 45 | 3 | 3 | — | 1 | 17 (4) | 69 |
| VS | 30 | — | — | — | — | 11 (1) | 41 |
| Úhrn | 434 | 21 | 37 | 18 | 1 | 296 (45) | 807 |

Největší podíl rovinatých sídel vykazuje kraj západoslovenský, a to díky velkým vsím Podunajské nížiny. Největší podíl smíšených sídel připadá na kraje západočeský a severočeský vlivem časté svahové polohy v živějším reliéfu zvl. Krušnohorské soustavy a Sudet. Silné zastoupení rovinatých sídel v hornatém kraji středoslovenském je způsobeno převážně údolní polohou sídel ve vnitrokarpatkých kotlinách.

Kromě tabulek byl ráz sklonových poměrů sídel znázorněn na původních krajo- vých kartogramech, které na tomto místě jsou nahrazeny příloženými kartogramy (v původním měř. 1 : 1.000.000). V prvním kartogramu sídel nad 5000 obyv. vyjadřují značky převládající sklonové poměry. Pro zjednodušení a přehlednost byla škála stupňů svažitosti omezena na 3 stupně a rozlišena sídla rovinatá (se sklonem od 0^0 do 2^0), svažitá (od 2^0 do 10^0) a silně svažitá (nad 10^0). Při tom rozhodovala o rázu sklonových poměrů absolutní většina plochy, přináležející příslušné kategorii svažitosti. Výjimečně i při tomto zjednodušeném vyhodnocení nedosahovala příslušná sklonová kategorie absolutní většiny a bylo nutno zastavěné území charakterizovat dvěma charakteristikami sklonových poměrů. Rozdíl mezi hodnocením v tabulkách a kartogramech spočívá hlavně v tom,

Sídla:

- rovinatá
- ◐ svažitá
- ◑ svažitá a rovinatá
- ◒ silně svažitá a rovinatá
- ◓ silně svažitá a svažitá



Sklonové poměry československých sídel s více než 5000 obyvateli

že v tabulkovém zpracování jsou detailněji diferencována sídla smíšená, při čemž je zvláště podrobněji rozvedena svažitá složka sklonových poměrů. Naproti tomu v kartogramech šlo o pokud možno jednotnou charakteristiku sídla podle sklonových poměrů, což bylo umožněno jen potlačením vedlejších sklonových složek a tím co největším omezením smíšeného charakteru sídla. Výsledný obraz na kartogramech se lišil od obrazu na tabulkách především potud, že na místo sídel se smíšenou svažitostí v tabulkách nastoupila na kartogramech sídla rovinatá a svažitá.

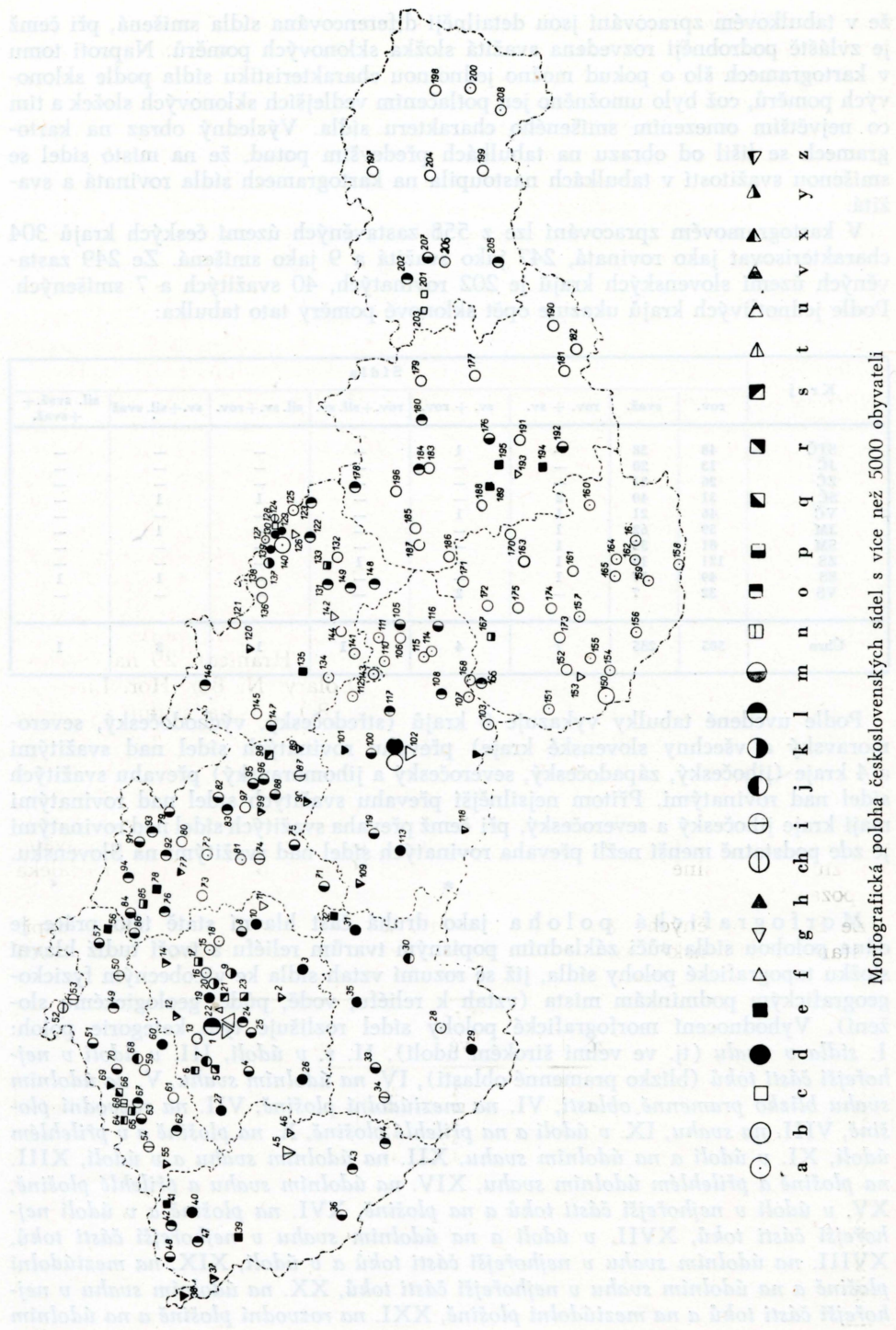
V kartogramovém zpracování lze z 558 zastavěných území českých krajů 304 charakterisovat jako rovinatá, 247 jako svažitá a 9 jako smíšená. Ze 249 zastavěných území slovenských krajů je 202 rovinatých, 40 svažitých a 7 smíšených. Podle jednotlivých krajů ukazuje opět sklonové poměry tato tabulka:

| K r a j | S í d l a | | | | | | | |
|---------|-----------|-------|------------|------------|---------------|---------------|---------------|-----------------------|
| | rov. | svaž. | rov. + sv. | sv. + rov. | rov.+sil. sv. | sil. sv.+rov. | sv.+sil. svaž | sil. svaž.+ +svaž. |
| STČ | 48 | 38 | — | 1 | — | — | — | — |
| JČ | 13 | 20 | — | — | — | — | — | — |
| ZČ | 26 | 31 | — | — | — | — | — | — |
| SČ | 31 | 40 | 2 | — | — | 1 | 1 | — |
| VČ | 46 | 21 | 1 | 1 | — | — | — | — |
| JM | 59 | 62 | 1 | — | — | — | 1 | — |
| SM | 81 | 32 | 1 | — | — | — | — | — |
| ZS | 121 | 16 | 1 | — | 1 | — | — | — |
| SS | 49 | 17 | 1 | — | — | — | 1 | 1 |
| VS | 32 | 7 | — | 2 | — | — | — | — |
| Úhrn | 505 | 285 | 7 | 4 | 1 | 1 | 3 | 1 |

Podle uvedené tabulky vykazuje 6 krajů (středočeský, východočeský, severomoravský a všechny slovenské kraje) převahu rovinatých sídel nad svažitými a 4 kraje (jihočeský, západočeský, severočeský a jihomoravský) převahu svažitých sídel nad rovinatými. Přitom nejsilnější převahu svažitých sídel nad rovinatými mají kraje jihočeský a severočeský, při čemž převaha svažitých sídel nad rovinatými je zde podstatně menší nežli převaha rovinatých sídel nad svažitými na Slovensku.

*

Morfografická poloha jako druhá část hlavní statě této práce je dána polohou sídla vůči základním popisným tvarům reliéfu a tvoří tudíž hlavní složku topografické polohy sídla, již se rozumí vztah sídla ke všeobecným fyzicko-geografickým podmínkám místa (vztah k reliéfu, vodě, půdě, geologickému složení). Vyhodnocení morfografické polohy sídel rozlišuje tyto kategorie poloh: I. sídla v úvalu (tj. ve velmi širokém údolí), II. s. v údolí, III. v údolí v nejhořejší části toků (blízko pramenné oblasti), IV. na údolním svahu, V. na údolním svahu blízko pramenné oblasti, VI. na meziúdolní plošině, VII. na rozvodní plošině, VIII. na svahu, IX. v údolí a na přilehlé plošině, X. na plošině a v přilehlém údolí, XI. v údolí a na údolním svahu, XII. na údolním svahu a v údolí, XIII. na plošině a přilehlém údolním svahu, XIV. na údolním svahu a přilehlé plošině, XV. v údolí v nejhořejší části toků a na plošině, XVI. na plošině a v údolí nejhořejší části toků, XVII. v údolí a na údolním svahu v nejhořejší části toků, XVIII. na údolním svahu v nejhořejší části toků a v údolí, XIX. na meziúdolní plošině a na údolním svahu v nejhořejší části toků, XX. na údolním svahu v nejhořejší části toků a na meziúdolní plošině, XXI. na rozvodní plošině a na údolním



Morfografická poloha československých sídel s více než 5000 obyvateli

- a
- b
- c
- d
- e
- f
- g
- h
- i
- j
- k
- l
- m
- n
- o
- p
- q
- r
- s
- t
- u
- v
- x
- y
- z

svahu blízko pramenné oblasti, XXII. na údolním svahu blízko pramenné oblasti a na rozvodní plošině, XXIII. na meziúdolní plošině a v údolí, XXIV. v údolí a na meziúdolní plošině, XXV. na (meziúdolní) plošině a přilehlém svahu, XXVI. na svahu a přilehlé (meziúdol.) plošině, XXVII. na meziúdolní plošině a na údolním svahu, XXVIII. na údolním svahu a meziúdolní plošině, XXIX. na rozvodní plošině a na přilehlém svahu, XXX. na svahu a přilehlé rozvodní plošině. Tyto kategorie a na nich založená charakteristika morfografické polohy sídel byly získány opět studiem vojenských map a jen zčásti terénním výzkumem, takže v jednotlivostech budou vyžadovat dalšího upřesnění důkladnější obhlídkou terénu. Souhrnné zpracování (v tabulkách i kartogramech, při čemž morfografická poloha je pro obce nad 5000 obyv. vyznačena na druhém kartogramu konvenčními značkami) podává tento obraz:

Z 556 zastavěných území českých krajů (mimo Prahu a Brno, kde jsou poměry složitější) vykazuje 88 území polohu v údolí (např. Kralupy n. V., Soběslav, Ostrov, Libochovice, Smiřice, Chocẽ, Újezd u. B., Kunovice, Čes. Těšín, Šumperk, Rožnov p. R.), 69 polohu na údolním svahu a v údolí (např. Beroun, Písek, Domažlice, Kraslice, Podmokly, Liberec, Náchod, Blansko, Gottwaldov, Vel. Meziříčí, Slezská Ostrava, Zábřeh), 58 na údolním svahu (např. Vlašim, Příbram, Čes. Krumlov, Karlovy Vary, Děčín, Roudnice n. L., Třebíč, Petřvald, Ludgerovice), 48 v úvalu (např. Nymburk, Čes. Budějovice, Pardubice, Holešov, Uh. Hradiště, Litovel), 49 v údolí a na údolním svahu (Nejdek, Klatovy, Sokolov, Čes. Lípa, Žatec, Jičín, Kostelec n. O., Vrchlábí, Vyškov, Třinec, Vsetín), 36 na údolním svahu blízko pramenné oblasti (Libušín, Humpolec, Mar. Lázně, Jablonec n. N., Mor. Budějovice, Sternberk), 30 na meziúdolní plošině (Čáslav, Vinařice, Uhřetěves, Bechyně, Cheb, Bánov, Havířov, Hranice), 29 na údolním svahu v nejhořejší části toků a v údolí (Slaný, Volary, N. Bor, Hor. Litvínov, Jilemnice, Hustopeče, Vizovice, Telč, Budišov n. B.), 21 na svahu (Smečno, Kosmonosy, Pacov, Habartov, Kam. Šenov, Mikulov), 19 v údolí a na údolním svahu v nejhořejší části toků (Unhošť, Lomnice n. P., Bystřice p. H., Jaroměřice n. R., Zlaté Hory, Kopřivnice), 16 na plošině a přilehlém údolním svahu (Čes. Brod, Rybáře, Čes. Skalice, Žamberk, Hlučín), 14 na údolním svahu a přilehlé plošině (Švermov, Jindř. Hradec, Litoměřice, Opočno), a 11 na údolním svahu a meziúdolní plošině (Kadaň, Jihlava, Bruntál). Ostatní polohy ustupují zdaleka do pozadí.

Ze 249 zastavěných území slovenských krajů se 87 nachází v údolí (např. Piešťany, Partizánské, Nové Mesto n. V., Senica, Martin, Púchov, Spiš. Nová

| Morfograf. poloha | K r a j | | | | | | | | | | Úhrn |
|----------------------|---------|----|----|----|----|----|----|----|----|----|------|
| | STČ | JČ | ZČ | SČ | VČ | JM | SM | ZS | SS | VS | |
| I. | 6 | 3 | — | 1 | 4 | 25 | 9 | 66 | — | 6 | 120 |
| II. | 5 | 2 | 3 | 9 | 12 | 15 | 42 | 36 | 35 | 16 | 175 |
| III. | 1 | — | 2 | 1 | — | 3 | — | 1 | — | 2 | 10 |
| IV. | 14 | 9 | 5 | 8 | 3 | 10 | 9 | 1 | 1 | 1 | 61 |
| V. | 6 | 2 | 3 | 7 | 1 | 11 | 6 | 4 | 6 | 1 | 47 |
| VI. | 11 | 4 | — | 2 | 2 | 4 | 7 | 3 | 1 | — | 34 |
| VIII. | 5 | 1 | 4 | 3 | 3 | 4 | 1 | 3 | 3 | 1 | 28 |
| XI. | 3 | 1 | 10 | 8 | 10 | 7 | 10 | 4 | 4 | 6 | 69 |
| XII. | 4 | 3 | 9 | 10 | 11 | 22 | 10 | 5 | 3 | 4 | 81 |
| XIII. | 4 | 1 | 4 | — | 4 | 1 | 2 | — | — | — | 16 |
| XIV. | 2 | 3 | 3 | 1 | 2 | 2 | 1 | — | — | — | 14 |
| XVII. | 2 | — | — | 4 | 4 | 4 | 4 | 10 | 4 | 3 | 35 |
| XVIII. | 3 | 3 | 1 | 8 | 2 | 8 | 4 | 3 | 6 | 1 | 39 |
| XXVIII. | 2 | — | 1 | 1 | 1 | 4 | 2 | — | — | — | 11 |

Ves), 72 v úvalu (např. Komárno, Nové Zámky, Trebišov), 18 v údolí a na údolním svahu (Kežmarok, Rožňava), 17 v údolí a na údolním svahu blízko pramenné oblasti (Pata, Myjava, St. Turá, Likavka, Valas. Belá, Lubica, Dobšina), 12 na údolním svahu a v údolí (Trenč. Teplice, B. Bystrica, Levoča), 11 na údolním svahu blízko pramenné oblasti (B. Štiavnica, Handlová) a 10 na údolním svahu v nejhořejší části toků a v údolí (Vrbovce, Pliešovce). Ostatní polohy se opět vyskytují zřídka. Podle jednotlivých krajů ukazuje nejčastější morfografické polohy tato tabulka:

Srovnání jednotlivých krajů ukazuje, že ve středočeském kraji se nejčastěji vyskytuje poloha na údolním svahu a poloha na meziúdolních nebo rozvodních plošinách (zvláště vlivem lidnatých sídel Pražské plošiny v okolí Prahy a Kladna), v jihočeském kraji poloha na údolním svahu. V kraji západo- a východočeském stojí na prvním místě poloha v údolí a na údolním svahu popřípadě na údolním svahu a v údolí, zatím co v severočeském kraji přistupuje k této polohové kategorii jako rovnocenný činitel poloha na údolním svahu blízko pramenné oblasti. V jihomoravském kraji je nejčastější poloha v úvalu, potom následují polohy na údolních svazích a polohy v údolí a na údolních svazích v nejhořejších částech toků. Významnější podíl má i zde poloha v údolí, která pak stojí na prvním místě v kraji severomoravském, a to v prvé řadě vlivem karpatského a jesenického reliéfu. V západoslovenském kraji díky sídlům Podunajské nížiny zaujímá téměř polovina sídel polohu v úvalu, dobrá čtvrtina polohu v údolí. Ve středoslovenském kraji leží více než polovina sídel v údolí, ve východoslovenském je údolních sídel téměř polovina.

Srovnání českých a slovenských krajů ukazuje, že sice ve všech krajích stojí na prvním místě poloha v údolí, v dalších polohových kategoriích se však jeví značný rozdíl mezi kraji českými a slovenskými, v českých krajích pak i jistý rozdíl mezi Čechami a Moravou (se Slezskem). Hlavní rozdíl mezi českými a slovenskými kraji tkví v prvé řadě v tom, že slovenské kraje následkem značné rozlohy a hustého zalidnění Podunajské a zčásti i Potiské nížiny mají o 41 % více úvalových sídel nežli kraje české. Naproti tomu české kraje především díky ploššímu reliéfu a mírnějším svahům Českého masivu mají nad kraji slovenskými naprosto převahu v kategoriích sídel ležících v údolí blízko pramenné oblasti, sídel na údolním svahu, na meziúdolních plošinách, na svahu, sídel na plošinách a v údolích, na údolním svahu a v údolí a na meziúdolní plošině a v údolí. Značnou převahu pak mají české kraje v kategoriích sídel ležících na údolním svahu v nejhořejších částech toků, sídel v údolí a na údolním svahu, sídel na údolním svahu blízko pramenné oblasti a v údolí a sídel na meziúdolní plošině a na údolním svahu. Týmž podílem jsou zastoupena v českých i slovenských krajích sídla v údolí a na údolním svahu v nejhořejší části toků. Některé morfografické polohy, vážící se převážně na plochý meziúdolní a rozvodní terén a na mírné údolní svahy na nejhořejších úsecích vodní sítě (morfografické polohy označené výše XIX—XXX), se vyskytují výhradně jen v českých krajích. Tento typ poměrně plochého reliéfu, vhodný k osídlení, se vyskytuje hojně v Českém masivu, je však poměrně vzácný v Karpatech, což souvisí nesporně se značným rozšířením zarovnaných povrchů v České vysočině na rozdíl od Karpat. Silné zastoupení úvalových a údolních sídel na Slovensku, a to, i v hornatých krajích je vyvoláno kromě značné rozlohy úvalů i celkovým rázem karpatského reliéfu, v němž se stíhají kotliny s hornatinami a vrchovinami, kde na poměrně příkrých svazích není dostatek vhodného místa k zakládání sídel. Rozdíl krajů Čech oproti Moravě se pak zračí zvláště v tom, že jen Čechy v důsledku největší rozlohy zbytků starého

zarovnaného povrchu mají sídla ležící na plošinách, popřípadě meziúdoľních a rozvodních plošinách a sousedních údoľních svazích a v údoľích. Moravské kraje, svým vyšším podílem sídel úvalových a údoľních než je tomu v Čechách, tvoří přechod k morfografickým polohovým poměrům sídel na Slovensku. To je dáno již stykem hlavních horopisných soustav, České vysočiny a Karpat, na půdě Moravy. Zároveň je patrné, že směrem od západu na východ ubývá polohové rozmanitosti sídel, která je největší v českých krajích a zvláště v Čechách, kde jsou zastoupeny všechny uvedené kategorie morfografických poloh, zatím co na Slovensku více než polovina uvedených polohových kategorií vůbec chybí. Je to opět vlivem rozmanitosti karpatského reliéfu, který stlačuje osídlení do údoľi a na svazích připouští jen osídlení rozptýlené. Morava se Slezskem se po této stránce opět jeví jako oblast přechodná.

*

Byly zjištěny určité vztahy mezi rázem sklonových poměrů a morfografickou polohou sídel jakož i vztahy těchto činitelů ku geologickému podkladu a převládajícím geomorfologickým tvarům. Ve středočeském kraji mají rovinatá sídla nejčastěji polohu na meziúdoľních a rozvodních plošinách a přilehlých mírných svazích (na Pražské plošině a na křídové tabuli pánve Západolabské). Geologický podklad těchto sídel tvoří ve shodě s jejich geografickým rozšířením nejčastěji spraše, svahové hlíny a deluvia nebo eluvia paleozoických a křídových hornin, vzácněji pak pleistocenní říční terasy. Dále jsou u rovinatých sídel tohoto kraje časté polohy úvalové nebo údoľní (Polabí), jejichž geologický podklad tvoří aluviální a terasové náplavy, váté písky, svahové hlíny a eluvia paleozoických a křídových hornin. Ve smíšených sídlech (rovinato-svazitých a svazito-rovinatých) převládají polohy na údoľních svazích a sousedních meziúdoľních nebo rozvodních plošinách (na Pražské plošině), dále polohy na údoľních svazích a v údoľi a na údoľních svazích. Geologické složení těchto sídel je obdobné jako u sídel rovinatých. U svazitých sídel jde téměř vesměs o údoľní svahy a svahy kryté deluviem paleozoických nebo křídových hornin popřípadě spraši a svahovými hlinami. Nejsilnější svazitostí se vyznačují Libčice n. V.

V jihočeském kraji zaujímají rovinatá sídla především polohu údoľní nebo úvalovou v kotlinách (Českobudějovické a Třeboňské), a to většinou na aluviálních nebo terasových náplavech a dále polohu na meziúdoľních plošinách, krytých většinou rulovým eluviem. Smíšená sídla mají polohu na údoľních svazích a v údoľi nebo na údoľních svazích a plošinách. Svazitá sídla se rozkládají na údoľních svazích. Geologický podklad obou těchto sídelních sklonových skupin sestává nejčastěji z deluvia krystalinika, svahových hlin, miocenních písků nebo terasových a aluviálních náplavů. Největší svazitost vykazují na svahu ležící Hluboká n. V. a Vimperk.

V západočeském kraji zaujímají rovinatá sídla polohu údoľní, a to na aluviálních nebo terasových náplavech a svahových hlinách, nejčastěji pak polohu v údoľi a na údoľních svazích nebo na (meziúdoľních) plošinách a v údoľích popřípadě na údoľních svazích. Geologický podklad tvoří miocenní jíly, svahové hlíny, terasové náplavy nebo deluvium paleozoických hornin a krystalinika. Údoľi neposkytují vždy dostatek místa pro rozvoj zvláště lidnatějších sídel, která se uchylují na sousední plošinu. Smíšená svazitá sídla rozkládají se v údoľi či plošinách a na údoľních svazích s obdobným geologickým podkladem jako u sídel rovinatých. Největší svazitost vyazuje Jáchymov (na údoľních svazích blízko pramené oblasti).

V severočeském kraji se rovinatá sídla rozkládají v údoľi nebo na údoľních sva-

zích a plošinách. V geologickém složení jde převážně o aluviální a terasové náplavy, spraše a sprašové hlíny, vzácněji o miocenní písky a deluvium křídových hornin. V podhůří Krušných hor se sídla často rozkládají na suťových a náplavových kuželích. Podobné polohové vlastnosti mají i sídla smíšená, u nichž se pak v geologickém podkladu větší měrou uplatňují deluvia a eluvia krystalinika nebo paleozoických hornin, která pak převládají v geologickém podkladu sídel svazitých (na údolních svazích). Nejsvazitější polohu zauímají na svazích horských údolí Smržovka, Tanvald a Vejprty.

Ve východočeském kraji se hojná rovinatá sídla rozkládají v úvalu nebo v údolích, popřípadě opět vystupují na sousední plošinu. Geologický podklad tvoří aluviální a terasové náplavy, spraše a svahové hlíny nebo deluvia a eluvia křídových hornin. Podobnou polohu jako rovinatá sídla mají i četná sídla smíšená, u nichž rovinatou složku budují aluviální a terasové náplavy, svahovou pak deluvia křídových a zčásti permských hornin a rul, dále spraše a svahové hlíny. Vzácnější jsou v tomto kraji sídla svazitá (na údolních svazích) s geologickým podkladem svahových hlin, spraší a deluvií křídových hornin a fylitů. Nejsvazitější polohu má Náchod s moderním zastavěním na svazích údolí Metuje.

V jihomoravském kraji převažuje u rovinatých sídel zdaleka poloha v úvalech a údolích na aluviálních náplavech, spraších a svahových hlinách. U smíšených a svazitých sídel přistupují k tomuto geologickému podkladu na svazích deluvia krystalinika nebo karpatských hornin, vzácněji pak na rovinách miocenní a váte písky. Nejsilnější svazitostí se vyznačují na údolních svazích a v údolí blízko pramenné oblasti ležící obce Strání a Klobouky.

V severomoravském kraji jsou rovinatá sídla položena velkou většinou v údolích nebo v úvalu s geologickým podkladem aluviálních a terasových náplavů, spraší a svahových hlin. Smíšená sídla jsou v údolích a na údolních svazích popřípadě sousedních plošinách. Rovinatou složku těchto sídel budují tytéž horniny jako sídla rovinatá, na svazích pak vystupují deluvia kulmských a karpatských hornin (stejně jako u poměrně vzácných sídel svazitých). Nejsilnější svazitostí se vyznačuje Štramberk.

Geologický podklad rovinatých a smíšených sídel západoslovenského kraje, ležících v úvalové a údolní poloze, tvoří aluviální a terasové náplavy, spraše, váte písky, neogenní písky a pískovcové nebo vápencové deluvium. Svazitá sídla ustupují zdaleka do pozadí. Rozkládají se na svazích Karpat a údolních svazích s podkladem svahových hlin, neogenních písků, spraší a žulového deluvia. Nejprůkřejšími svahy se vyznačují Zobor a Trenčianské Teplice.

Rovinatá sídla středoslovenského kraje leží v karpatských kotlinách a údolích s geologickým podkladem aluviálních a terasových náplavů, spraší a svahových hlin, vzácněji pak karpatských pískovců a trachytových tufů. Mnohem méně je sídel smíšených (na svahových hlinách a deluviu trachytových a rhyolitových tufů nebo magurských pískovců) a svazitých. Tato se rozkládají většinou na údolních svazích v horních částech říční sítě. Sem náležejí nejsvazitější sídla kraje Banská Štiavnica (sídlo s největší svazitostí u nás vůbec) a Kremnica.

Ve východoslovenském kraji mají rovinatá sídla převážně polohu údolní nebo úvalovou, geologický podklad tvoří aluviální a terasové náplavy a spraše. U smíšených sídel vystupují na údolních svazích magurské pískovce, paleozoické slepence a břidlice. Jediným svazitým sídlem je Gelnica (na údolním svahu).

Souhrnem lze říci, že u rovinatých sídel je nejčastější poloha údolní nebo úvalová s geologickým podkladem aluviálních a terasových náplavů i vátých písků. V jihočeském a západočeském kraji vystupuje jako významná složka u rovina-

tých sídel i zástavba na plošinách zvláště meziúrodních, krytých terasovými náplavy, miocenními sedimenty nebo eluvíem paleozoických hornin a krystalinika. Poněkud odlišný ráz mají rovinatá sídla v kraji středočeském, kde vlivem hustého zalidnění Pražské plošiny, převažuje v nich poloha na meziúrodních a rozvodních plošinách, krytých spraší, svahovými hlinami a eluvíem paleozoických a křídových hornin nad polohou v údolí a na úrodních svazích. Podíl úrodních sídel je však i tu značný.

Jednotnější polohový ráz nežli sídla rovinatá vykazují sídla smíšená, zaujímající vesměs polohu v údolí a na úrodních svazích. U lidnatějších sídel této sklonové kategorie se zástavba často rozšiřuje z údolí i na sousední plošinu. V geologickém podkladu se uplatňují vedle sypkých hornin, uvedených u rovinatých sídel, již hojněji na svazích vystupující deluvia a skalní podklad kompaktních hornin, které pak ještě větší měrou jsou zastoupeny u sídel svažitéch, ležících téměř všude na úrodních svazích. Zároveň možno konstatovat, že s přibývajícím převahou rovinatých sídel v úvalové a údolní poloze směrem z českých krajů na Slovensko vzrůstá v geologickém podkladu zastavění neúměrně podíl sypkých hornin nad podílem deluvií a skalního podkladu kompaktních hornin.

Zjištěná převaha rovinatých sídel nad sídly svažitými činí podle tabulkového vyhodnocení na území celého státu 53,7 % (ve slovenských krajích 75,1 %, v českých krajích činí podíl rovinatých sídel jen 44,2 %). Po připočtení smíšených sídel s převažující rovinatou složkou činí tato převaha 84,7 % (v českých krajích 81,1 %, ve slovenských 93,4 %). Z rovinatých sídel pak velká většina, tj. 80,6 % (v českých krajích 70,1 %, ve slovenských 94,5 %) zaujímá polohu v úvalu a v údolí nebo v údolí a na úrodních svazích. Podíl čistě úvalové nebo údolní polohy činí u rovinatých sídel 67,6 % (v českých krajích 55,3 %, ve slovenských 86,6 %). Tato čísla ukazují, že zastavěná území našich sídel s více než 2000 obyv. zabírají neúměrně velkou plochu v úvalech na úrodních nivách a nízkých říčních terasách s geologickým podkladem sypkých hornin na úkor svahu, které zvláště na Slovensku jsou opomíjeny.

*

Vypracované třídění našich sídel s více než 2000 obyv. vzhledem k morfografickým poměrům reliéfu ukázalo určité závislosti a vztahy mezi tvary reliéfu a sídlem. Projevují se především v tom, že sídla zvláště větší vyhledávají většinou co nejnižší položený a rovinatý terén, skýtající výstavbě po stránce technické co nejmenší překážky. To vedlo k jednostrannému zastavění rovinných poloh a nejmírnějších svahů, které je při soustředěném osídlení zvláště nápadné na Slovensku. Pro praktické uplatňování zásad budoucí výstavby a přestavby našich sídel vyplývá z toho požadavek zmírnit toto dosavadní jednostranné zaměření naší výstavby vůči tvarům reliéfu a *využít pro intenzivnější zastavění i méně rovné plochy a svahy*, pokud by nepůsobily technické stránce výstavby přílišné potíže a stavbu neúměrně nezdrazovaly.

Pokud jde o další sledování základní vědecké problematiky vztahů mezi sídly a tvary reliéfu, je jeho předpokladem, jak již bylo v úvodě naznačeno, podrobné nebo alespoň přehledné geomorfologické zmapování našich zemí (v měř. 1 : 200 000), které bylo již zahájeno. Tu ovšem nebude stačit omezit se na výběr sídel, nýbrž bude zapotřebí přihlédnout ke všem sídlům, event. i sídlům zaniklým, pokud je jejich poloha známa.

*

V rámci spolupráce Kabinetu pro geomorfologii ČSAV s Výzkumným ústavem výstavby a architektury v Brně byla v r. 1961 vypracována klasifikace českoslo-

venských sídel s více než 2000 obyv. (podle stavu v r. 1950) z hlediska morfo-
grafických a morfometrických poměrů. Byly zpracovány ve formě tabulek a kar-
togramů sklonové poměry a morfografická poloha sídel, přičemž bylo přihlédnuto
i k nadmořské výšce, orografické poloze a geologickému podkladu.

Pro stanovení sklonových poměrů byla sídla rozlišena na rovinatá (se sklonem
od 0° do 2°), velmi slabě svažité (od 2° do 3°), mírně svažité (3° až 5°), svaži-
tá (5° až 10°), silně svažité (10° až 20°) a velmi silně svažité (nad 20°). Zvláště
pak byla rozlišena sídla smíšená, u nichž se uplatňovala 2. — 3. charakteristika uve-
dené šestistupňové škály. Vyhodnocení ukázalo podstatnou převahu sídel rovinatých
a smíšených. Největší podíl rovinatých sídel vykazuje kraj západoslovenský
díky velkým vsím Podunajské nížiny. Největší podíl smíšených sídel připadá na
kraj západočeský a severočeský vlivem živějšího reliéfu Krušnohorské soustavy
a Sudet. Silné zastoupení rovinatých sídel v kraji středoslovenském je způsobeno
převážně údolní polohou těchto sídel ve vnitrokarpatských kotlinách.

Charakteristika morfografické polohy ukázala, že ve všech krajích stojí na prvním
místě poloha v údolí a že v dalších polohových kategoriích se jeví značný rozdíl
mezi kraji českými a slovenskými. Tento rozdíl tkví v první řadě v tom, že slo-
venské kraje vlivem značné rozlohy a hustého zalidnění Podunajské a Potiské ní-
žiny mají o 41 % více úvalových sídel nežli kraje české. Naproti tomu české kraje
díky ploššímu reliéfu a mírnějším svahům českého masivu mají nad slovenskými
kraji naprostou převahu v kategoriích sídel, vážících se na plochý meziúdolní
a rozvodní terén a na mírné údolní svahy na nejhořejších úsecích vodní sítě.
Tento typ poměrně plochého reliéfu, vhodný k osídlení, se vyskytuje hojně v Čes-
kém masivu, je však poměrně vzácný v Karpatech, což souvisí nesporně se znač-
ným rozšířením zarovnaných povrchů v České vysočině. Silné zastoupení údol-
ních sídel na Slovensku i v hornatých krajích je způsobeno celkovým rázem kar-
patského reliéfu, v němž se střídají kotliny s hornatinami a vrchovinami, kde na
poměrně příkrých svazích není dostatek vhodného místa k zakládání sídel.

SEZNAM MÍST S VÍCE NEŽ 5000 OBYVATELI, UVEDENÝCH NA KARTOGRAMECH

1. Praha. 2. Benešov. 3. Vlašim. 4. Beroun. 5. Kladno. 6. Slaný. 7. Švermov. 8. Kolín. 9. Čes.
Brod. 10. Kutná Hora. 11. Čáslav. 12. Mělník. 13. Kralupy n. Vlt. 14. Ml. Boleslav. 15. Nym-
burk. 16. Lysá n. L. 17. Milovice. 18. Poděbrady. 19. Brandýs n. L. 20. Čelákovice. 21. Hor.
Počernice. 22. Kbely. 23. Říčany. 24. Modřany. 25. Radotín. 26. Příbram. 27. Rakovník. 28. Čes.
Budějovice. 29. Čes. Krumlov. 30. Jindř. Hradec. 31. Pelhřimov. 32. Humpolec. 33. Písek.
34. Strakonice. 35. Tábor. 36. Domažlice. 37. Cheb. 38. Aš. 39. Mar. Lázně. 40. Karl. Vary.
41. Jáchymov. 42. Nejdek. 43. Klatovy. 44. Sušice. 45. Plzeň. 46. Rokycany. 47. Sokolov.
48. Kraslice. 49. Čes. Lípa. 50. Mimoň. 51. Děčín. 52. Rumburk. 53. Varnsdorf. 54. Chomutov.
55. Kadaň. 56. Jablonec n. N. 57. Liberec. 58. Litoměřice. 59. Lovosice. 60. Roudnice n. L.
61. Louny. 62. Žatec. 63. Most. 64. Hor. Litvínov. 65. Lom. 66. Teplice. 67. Bílina. 68. Duchcov.
69. Krupka. 70. Ústí n. L. 71. Havl. Brod. 72. Hradec Králové. 73. N. Bydžov. 74. Chrudim.
75. Hlinsko. 76. Jičín. 77. Hořice. 78. N. Paka. 79. Náchod. 80. Jaroměř. 81. Pardubice. 82. Rych-
nov n. Kn. 83. Kostelec n. O. 84. Semily. 85. Lomnice n. P. 86. Turnov. 87. Svitavy. 88. Lito-
myšl. 89. Mor. Třebová. 90. Polička. 91. Trutnov. 92. Dvůr Králové n. L. 93. Úpice. 94. Vrchlabí.
95. Ústí n. O. 96. Čes. Třebová. 97. Choceň. 98. Lanškroun. 99. Vys. Mýto. 100. Blansko. 101.
Boskovice. 102. Brno. 103. Břeclav. 104. Mikulov. 105. Gottwaldov. 106. Otrokovice. 107. Ho-
donín. 108. Kyjov. 109. Jihlava. 110. Kroměříž. 111. Holešov. 112. Prostějov. 113. Třebíč. 114.
Uh. Hradiště. 115. St. Město. 116. Uh. Brod. 117. Vyškov. 118. Znojmo. 119. Vel. Meziříčí. 120.
Bruntál. 121. Krnov. 122. Frýdek-Místek. 123. Třinec. 124. Karviná. 125. Čes. Těšín. 126. Haví-
řov. 127. N. Bohumín. 128. Orlová. 129. Petřvald. 130. Rychvald. 131. N. Jičín. 132. Frenštát
p. R. 133. Kopřivnice. 134. Olomouc. 135. Šternberk. 136. Opava. 137. Hlučín. 138. Kravaře.
139. Ludčeovice (s Petřkovicemi). 140. Ostrava. 141. Přerov. 142. Hranice. 143. Kojetín. 144.
Lipník. 145. Šumperk. 146. Jeseník. 147. Zábřeh. 148. Vsetín. 149. Val. Meziříčí. 150. Bratislava.
151. Malacky. 152. Modra. 153. Pezinok. 154. Podunaj Biskupice. 155. Senec. 156. Dunajská

Streda. 157. Sered. 158. Komárno. 159. Kolárovo. 160. Levice. 161. Nitra. 162. N. Zámky. 163. Dvory n. Ž. 164. Šurany. 165. Tvrdošovce. 166. Holič. 167. Myjava. 168. Skalica. 169. Topolčany. 170. Partizánske. 171. Trenčín. 172. N. Mesto n. V. 173. Trnava. 174. Hlohovec. 175. Piešťany. 176. Ban. Bystrica. 177. Brezno. 178. Čadca. 179. Lipt. Mikuláš. 180. Ružomberok. 181. Lučenec. 182. Filakovo. 183. Martin. 184. Vrútky. 185. Pov. Bystrica. 186. Dubnica n. V. 187. Púchov. 188. Prievidza. 189. Handlová. 190. Rim. Sobota. 191. Zvolen. 192. Krupina. 193. Žiar n. H. 194. Ban. Štiavnica. 195. Kremnica. 196. Žilina. 197. Bardejov. 198. Humenné. 199. Košice. 200. Michalovce. 201. Poprad. 202. Kežmarok. 203. Svit. 204. Prešov. 205. Rožňava. 206. Spiš. Nová Ves. 207. Levoča. 208. Trebišov.

Literatura a mapy

HROMÁDKA J.: Orografické třídění Československé republiky. *Sborník ČSZ*. Praha 1956, 61: 161—180, 265—299.

KUDRNOVSKÁ O.: Kartometrické stanovení krajinných typů Československa. *Kartografický přehled*. Praha 1948, 3: 52—60.

SCHWARZ G.: Allgemeine Siedlungsgeographie. *Lehrbuch der allgemeinen Geographie*, Bd. VI. Berlin 1959.

Geologické mapy a mapy základových půd v měř. 1 : 25 000 a 1 : 75 000.

Mapy gen. štábu čs. lidové armády v měř. 1 : 25 000.

КЛАССИФИКАЦИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ ПО УКЛОНУ ПОВЕРХНОСТИ И ПО МОРФОГРАФИЧЕСКОМУ ПРИЗНАКУ

В 1961 г. в результате сотрудничества Кабинета геоморфологии ЧАН с Научно-исследовательским институтом строительства и архитектуры в Брно была разработана классификация чехословацких поселений с более чем 2000 жителей (по данным 1950 г.) по морфологии и уклону поверхности. Работа должна предложить основы к решению проблемы перестройки заселения. Были исследованы уклоны поверхности и морфографические условия нас. пунктов с учетом высоты над уровнем моря, рельефа и геологического строения. По уклонам поселения делятся на равнинные (уклон 0—2⁰), на поселения на очень пологих склонах (уклон 2—3⁰), на пологих склонах (3—5⁰), на склонах (5—10⁰), на крутых склонах (10—20⁰), на очень крутых склонах (более 20⁰). Отдельно различаем нас. пункты смешанные, где находит себе применение 2 и 3 характеристика данной шкалы. Оценка показала существенное преобладание нас. пунктов равнинных и смешанных. Наибольшее количество равнинных поселений находится в Западноравнинной области, благодаря большим размерам сел в Подунайской низменности. Смешанные поселения типичны для Западноравнинной и Северочешской областей с их разнообразным рельефом. Значительное развитие равнинных поселений в Средноравнинной области объясняется их размещением в речных долинах и внутрикарпатских котловинах. Чисто горных нас. пунктов мало (менее 10 % изученных нас. пунктов).

Характеристика морфографических условий показала, что для всех областей страны общим является размещение поселений в долинах. Что же касается размещения на остальных формах поверхности, существуют значительные различия между областями чешскими и словацкими, а в чешских — между Чехией и Моравией (Силезией). В словацких областях влиянием большой площади и густого заселения Подунайской и частично Потисской низменностей равнинных поселений на 41 % больше, чем в чешских областях. Напротив, чешские области имеют преимущество в категории нас. пунктов, лежащих на склонах долин и на поверхностях выравнивания. Некоторые топографические участки на водоразделах, между долинами и на пологих склонах долин в верховьях рек встречаются исключительно в чешских областях. Этот тип сравнительно плоского рельефа благоприятного к заселению типичен для Чешского массива, но довольно редкий в Карпатах, что, бесспорно, связано со значительным распространением поверхностей выравнивания на Чешской высочине в отличие от Карпат. Заметное распространение долинных поселений в Словакии, в том числе и в горных областях, вызвано не столько наличием значительных площадей под долинами, сколько общим характером рельефа Карпат с чередованием котловин с горами, где на крутых склонах недостаток пригодного места препятствует расселению.

CONTRIBUTION TO CLASSIFICATION OF SETTLEMENTS FROM THE POINT-OF-VIEW OF SLOPE AND MORPHOGRAPHICAL CONDITIONS

Within the scope of cooperation between the Geomorphological Section of the Czechoslovak Academy of Sciences and the Research Institute for Construction and Architecture in Brno, a classification of Czechoslovak towns with more than 2,000 inhabitants (compared to 1950's status)- considering the slope and morphological conditions- was worked out in 1961.

The present paper is to provide material for the investigation of settlements (state plan of investigation IX-1-1). Slope and morphological conditions of settlements have been studied, meanwhile also the altitude, orographic situation and the geological substratum were taken into consideration. For the determination of the gradient conditions, settlements were divided into several classes:

- 1) plain settlements (gradient from 0° to 2°);
- 2) very slightly slanting gradient (2° to 3°);
- 3) slightly slanting gradient (3° to 5°);
- 4) slanting gradient (5° to 10°);
- 5) abrupt gradient (10° to 20°);
- 6) very abrupt slopes (more than 20°).

The so-called mixed settlements, displaying criteria both sub 2 and 3 were considered separately.

The majority of the settlements belong to the plains and mixed types. The greatest number of plain settlements is to be found in West Slovakia thanks to large villages in the Danubian Lowland. Mixed settlements occur predominantly in Western and Northern Bohemia. They have been founded in the more varied relief of the Ore Mountains and the Sudeten Mountains. Plain settlements are frequent in the central part of Slovakia where they are situated in the valleys of the Carpathians. Settlements of a pronouncedly slope-type are scarce (less than 10% of all settlements under investigation).

In all areas the first place is occupied by the plain-type settlements. Other categories display differences between the Bohemian and Slovakian territories. Slovakia thanks to the considerable extent and the dense population of the Danubian and Tisa Lowlands has by 41% more valley settlements than Bohemia. On the other hand, Bohemia thanks to a flatter relief and the gentle slopes of the Bohemian Mass, displays a larger number of settlements situated on valley slopes. Some topographical positions typical of the flat inter-valley and water-shed terrain and the gentle slopes on the uppermost reaches of the streams, occur exclusively in Bohemia. This type of a comparatively flat relief — suitable for the foundation of settlements — is quite common in the Bohemian Mass. On the other hand, it is comparatively scarce in the Carpathians. Obviously this is due to the surface of the Bohemian Mass has been levelled considerably, whereas in the Carpathians — where mountain ranges alternate with deep valleys — the abrupt slopes do not provide enough place for any settlements to be founded.

Vysvětlivky ke kartogramu morfografická poloha čs. sídel.

Sídla

a) v úvalu, b) v údolí, c) v údolí na horním toku, d) na údolním svahu, e) na údolním svahu v horním toku, f) na meziúdolní plošině, g) na rozvodní plošině, h) na svahu, ch) v údolí a na plošině, i) na plošině a v údolí, j) v údolí a na údolním svahu, k) na údolním svahu a v údolí, l) na plošině a na údolním svahu, m) na údolním svahu a na plošině, n) v údolí na horním toku a na plošině, o) v údolí a na údolním svahu v horním toku, p) na údolním svahu v horním toku a v údolí, q) na meziúdolní plošině a na údolním svahu v horním toku, r) na údolním svahu v horním toku a na meziúdolní plošině, s) na rozvodní plošině a na údolním svahu v horním toku, t) na meziúdolní plošině a v údolí, u) na meziúdolní plošině a na svahu, v) na svahu a na meziúdolní plošině, x) na meziúdolní plošině a na údolním svahu, y) na údolním svahu a meziúdolní plošině, z) na rozvodní plošině a na svahu.

MIROSLAV MACKA

K OTÁZCE STRUKTURY DOJÍŽDĚNÍ DO PRÁCE

Úvod

Podle usnesení celostátní konference KSČ z r. 1960 má být další rozvoj národního hospodářství ČSSR zajištěn mimo jiné též dalším růstem zaměstnanosti. Na celkovém růstu zaměstnanosti se mají významně podílet ženy.

S rostoucím podílem žen na celkové zaměstnanosti nabývá stále většího významu studium mnohých problémů, které, pokud zaměstnanost žen neměla tak masový charakter, nevystupovaly s takovou naléhavostí do popředí. Jednou skupinou závažných problémů, které se dotýkají jak růstu zaměstnanosti obecně, tak zvláště růstu zaměstnanosti žen, jsou otázky, které jsou spojeny s dojížděním do zaměstnání.

Neúměrně velká dojíždka do zaměstnání není u nás jevem novým. Zdědili jsme ji z kapitalismu jako jednu z disproporcí, kterou se nám doposud nepodařilo odstranit. Svědčí o tom již prvá šetření, která byla po válce u nás provedena. Například koncem roku 1945 dojíždělo denně i nedenně do Ostravy zhruba 30 000 pracujících, do Gottwaldova asi 15 000, do Olomouce asi 7 000 zaměstnanců a do Brna dojíždělo 30 000 pracujících (14, str. 74 : 10). V důsledku velmi rychlého tempa industrializace, kterému dosavadní tempo bytové výstavby v průmyslových centrech nemohlo stačit, rozsah již dříve velké dojíždky do zaměstnání soustavně rostl (zvláště v období prvního pětiletého plánu) a tak již v roce 1959 dojížděla v ČSSR do zaměstnání téměř třetina všech pracujících, nepočítaje dopravní prostředky místní dopravy.

I když převážnou část dojíždějících do zaměstnání tvoří muži, přece s růstem zaměstnanosti žen docházelo k tomu, že s počátku poměrně malý podíl žen na dojíždce do zaměstnání se v průběhu let sice pomalu, ale stále zvětšoval. Náznorný příklad nám pro to skýtají výsledky některých průzkumů dojíždění do zaměstnání, které u nás byly provedeny. Tak podle průzkumu ředitelství ČSD v Brně, provedeného k 1. IV. 1949 podílely se ženy na dojíždce na území bývalého Brněnského kraje 22,2 %, na celkové dojíždce do Brna činil podíl žen 24,1 %. Ale v průzkumu dojíždění do zaměstnání, provedeném k 1. IV. 1957 bylo zjištěno, že podíl dojíždějících žen činil na celém území kraje již 28,0 % a na dojíždce do zaměstnání do Brna činil 26,2 %. Už výsledky těchto dvou průzkumů ukazují, jak na území bývalého Brněnského kraje významně vzrostla dojíždka žen do zaměstnání.

Proto pozornost, věnovaná této otázce má svoje plné opodstatnění. Kromě toho je třeba, aby v zájmu důsledného odstraňování vzdálené a neracionální dojíždky do zaměstnání byly pro budoucí zásahy plánovacích a jiných orgánů poskytnuty spolehlivé podklady.

Výsledky dosavadních studií dojíždění do zaměstnání podle pohlaví a rodinného stavu dojíždějících

Vzhledem k tomu, že pohyb obyvatelstva dojížděním do zaměstnání je dnes jevem světovým, je mu věnována v naší i zahraniční literatuře stále rostoucí pozornost. Hospodářská geografie i jiné obory se tímto jevem zabývají již přes padesát let (5, str. 717). V současné době je literatura o dojíždění do zaměstnání již značně rozsáhlá.

Podle jejího zaměření lze práce rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny lze zařadit práce, v nichž dojíždění do zaměstnání je jedním z důležitých kritérií při studiu jiného problému. V této skupině jsou nejpočetnější práce, které mají oblastně geografické zaměření. Otázky dojíždění do zaměstnání jsou v nich analyzovány v rámci celého komplexu jevů určité oblasti. Počet prací je zde dnes již tak rozsáhlý, že i pouhý výběr literatury by byl obtížný. Jenom nepublikovaná práce M. Berndtové (1) z roku 1959 uvádí pouze pro území Německa 430 titulů (!). Proto se omezujeme pouze na novější čs. práce z této skupiny. Nejnovější je Blažkův příspěvek k otázce hospodářsky málo rozvinutých okresů plzeňské oblasti (2, str. 275). Dále lze uvést práce, věnované otázkám vymezení hranic měst (16), otázkám sféry vlivu jednotlivých center (17, 18), otázkám mobility obyvatelstva (6) a otázkám spojeným s problematikou územního plánování (7).

Do druhé skupiny lze zařadit práce, které se zabývají studiem dojíždějí do zaměstnání jako hlavním problémem. Z našich autorů je to např. Macka (8), Mrkos (10), Šilhan (14, 15), ze zahraničních autorů např. Brunck (3), Dickinson (4), Hartsch (5), Nellner (11), Straszewicz (12), Zala (19), Zawadski (20, 21) a jiní.

Do této kategorie patří u nás též četné nepublikované průzkumy, prováděné jednak plánovacími odbory bývalých a dnešních krajských a okresních národních výborů a Státním ústavem pro rajónové plánování v Praze, jednak průzkumy dalších institucí a podniků (např. Státní banky, Ředitelství drah), které mají na poznání dojíždějí do zaměstnání mimořádný zájem. Bohužel žádná z prací, uváděných v předchozích odstavcích se nezabývá speciálně otázkou pohlaví a rodinného stavu dojíždějících. Některé z těchto i značně rozsáhlých prací, jako je např. práce Brunckova (3) se sice dojíždějí žen dotýkají, ale pouze obecně a spíše ve spojitosti s problémy, které souvisí specificky s otázkou obecného zvyšování zaměstnanosti žen. Pokud je nám známo, není tato otázka rozebírána ani v dalších, zde necitovaných pracích.

V zájmu věci zaměříme se proto nejen na otázku, zda a jak specificky se projevuje dojíždějí u žen, ale i na širší hledisko, tj. na rozdíl v dojíždějí do zaměstnání podle pohlaví a rodinného stavu dojíždějících.

Použité prameny a metoda jejich zpracování

Jako podkladů bylo pro tuto studii použito materiálů ze šetření dojíždějí do zaměstnání, které bylo provedeno v bývalém Brněnském kraji k 1. IV. 1957. Závěry, které dále předkládáme se tedy vztahují k tomuto roku. Zmíněné šetření vyplynulo z potřeby SÚRP při provádění rajónových průzkumů. I když šetření bylo provedeno jako samostatná akce, bylo ve skutečnosti součástí mnohem širšího průzkumu. Šetření provedl KNV v Brně prostřednictvím podniků (závodů) a jiných provozoven, úřadů atp. a podléhaly mu všechny osoby trvale zaměstnané na katastru jiné obce, než je jejich bydliště, pokud dojíždějí do práce v Brněn-

ském kraji. Šetření bylo provedeno formou dotazníku, který obsahoval dvě skupiny otázek. Prvá skupina se týkala dojíždky přímo (název a sídlo podniku, provozovny, věk, pohlaví a rodinný stav dojíždějících, charakter dojíždky, použitý dopravní prostředek aj.), druhá skupina otázek měla umožnit podrobnější analýzu jevu a rozšiřovala z různých aspektů poznatky, získané zodpovězením otázek hlavních.

Již pouhý neúplný výčet ukazatelů, které jsme uvedli, ukazuje, že problém pohlaví a rodinného stavu dojíždějících je pouze jedním z celého komplexu otázek, v rámci tohoto průzkumu šetřených

Otázku, jak se projevuje vliv pohlaví a rodinného stavu dojíždějících jsme studovali na příkladu dojíždění do zaměstnání do města Brna. Aby otázku bylo možno prozkoumat co nejvšestranněji, byla studována též zvláště u vybraných odvětví města Brna a to u strojírenství celkem, u velkých strojírenských podniků, u strojírenských podniků malých a středních, u spotřebního průmyslu, u výrobních odvětví (včetně stavebnictví a dopravy) bez strojírenství, u výrobních odvětví (včetně stavebnictví a dopravy) celkem a u nevýrobních odvětví. Při studiu dojíždky podle vybraných odvětví byla do výrobních odvětví zahrnuta jak dojíždka do výrobních podniků, tak i dojíždka do podniků nevýrobních (např. výzkum atp.), které jsou spjaty s problematikou příslušných výrobních odvětví. Mimoto byla tatáž otázka studována zvláště u největších strojírenských podniků města Brna (První brněnská strojírna, Královopolská strojírna, ZKL - Líšeň a Závody Jana Švermy). Dále byla otázka již pouze informativně prozkoumána u některých vybraných podniků spotřebního průmyslu. Tím bylo možno jev analyzovat nejen u dojíždky do Brna jako celku, ale jít přes jednotlivá odvětví až k základním výrobním jednotkám — závodům a získat tím přehled i o eventuálních jiných vlivech na dojíždění, než jsou ty, které jsou dány pohlavím a rodinným stavem dojíždějících.

Vzhledem k tomu, že při šetření byl za dojíždějícího považován každý pracující, který překračuje při pohybu za prací hranici obce, není dojíždka do zaměstnání do Brna studována podle rozmístění skutečných sídel (v sídelně geografickém smyslu). Jako jednotka je tu posuzována obec v administrativním smyslu, ať už se skládá z jednoho, nebo více samostatných sídel. Pokud se taková obec skládá z více sídel, je za hlavní považováno to sídlo, podle kterého je administrativní jednotka (obec) nazvána. Jinak nebylo možno postupovat, neboť dojíždějící v příslušné rubrice dotazníku vyplňovali pouze jméno administrativní obce.

Toto hledisko, podle kterého bylo šetření provedeno, mělo přirozeně vliv na možnost stanovit skutečnou délku cesty do zaměstnání, absolvovanou dojíždějícím, a na výpočet spotřeby času, spotřebované při cestě do Brna. U obce, která je administrativní jednotkou a která je současně tvořena jedním sídlem, je vzdálenost absolvovaná pracujícím při cestě do zaměstnání vzdáleností skutečnou. Avšak tam, kde se administrativní obec skládá z více samostatných sídel (i když nebereme v úvahu samoty), je skutečná vzdálenost, absolvovaná pracujícími při cestě do zaměstnání, ve skutečnosti vzdáleností, absolvovanou ze sídla, podle kterého je administrativní jednotka nazvána. Ostatní sídla téže administrativní jednotky nejsou (lépe řečeno nemohla být) při posuzování vzdálenosti brána v úvahu.

Při posuzování délky cesty do zaměstnání byla za výchozí (nulovou vzdálenost) zvolena poloha hlavního nádraží ČSD a ČSAD (která v Brně leží těsně vedle sebe).

Při průzkumu dojíždění z 1. IV. 1957 nebyly při šetření pohlaví a rodinného stavu dojíždějících opomenuty kromě hlavních kategorií (ženatý - vdaná, svo-

bodný - svobodná) ani kategorie ostatní (rozvedený - rozvedená, vdovec - vdova, druh - družka). Abychom při studiu dojíždky do zaměstnání podle rodinného stavu ji neroztříštili do většího počtu skupin, nepostupovali jsme podle uvedených kategorií, které mají spíše charakter společensko-právní, ale postupovali jsme podle hlediska sociálně ekonomického. Zde je postavení druha (družky) obdobné postavení ženatého (vdané). Obdobně postavení vdovce a vdovy je (i přes určité rozdíly) obdobné postavení svobodných dojížděcích. K tomu nás vedly poznatky o velmi rozdílné možnosti využití mimopracovní doby u těchto dvou kategorií. U ženatých mužů a vdaných žen se na mimopracovní volné době podílí významně péče o rodinu. Ta je tak náročná (děti), že významně ovlivňuje i délku doby, kterou je možno obětovat na cestu do zaměstnání. Situaci by ještě lépe osvětlilo, kdyby u kategorie ženatých mužů a vdaných žen bylo rozlišeno, zda jde o dojížděcí bezdětné, či s dětmi a kolika. Bohužel charakter podkladů nám toto neumožnil. Naopak u svobodných obou pohlaví (a podobně i u většiny vdovců a vdov) tato časově náročná péče o rodinu odpadá. Proto jsme příslušné kategorie sloučili v jednu, kterou jsme nazvali podle kategorie vedoucí (ženatí - vdané, svobodní - svobodné).

Zde vyvstal jediný závažný problém u kategorie rozvedených obou pohlaví. U rozvedených mužů zařazení do kategorie svobodných nebylo problémem. V kategorii rozvedených žen jsou však též takové, které mají děti. Jejich postavení nelze tedy s příslušnou kategorií svobodných vůbec ztotožňovat. Toho jsme si byli plně vědomi, avšak chyběly nám podklady, abychom mohli takové ženy zařadit do skupiny žen vdaných. Na druhé straně však počet takových žen není mezi dojížděcími tak významný, aby mohl nějak ovlivnit výsledky, získané ve skupině žen svobodných.

Dojíždka do zaměstnání je jednou z forem překonávání nesouladu mezi nedostatkem pracovních sil v určitém místě pracoviště a přebytkem pracovních sil v určitém místě bydliště. Mezi místem bydliště a místem pracoviště musí pracující překonat vždy určitou vzdálenost. Proto je dojíždka do zaměstnání typickým prostorovým jevem. Její dva póly a to pól výchozí a konečný jsou vzájemně vždy v prostorovém vztahu. Tento vztah je vztahem stabilním. Ať se jakkoli mění kvalita vztahů obou pólů, tj. situace v místě pracoviště, nebo v místě bydliště, zůstává jejich prostorový vztah nezměněn. Proto studium dojíždky podle prostorových vztahů, tedy podle vzdálenosti je objektivním obrazem intenzity tohoto jevu v prostoru.

Proto jsme též při studiu dojíždění do zaměstnání do Brna podle pohlaví a rodinného stavu zvolili za základ toto kritérium, tj. studium dojíždění do zaměstnání podle délky cesty do zaměstnání, dojížděcím skutečně absolvované.

Druhou stránkou těchto prostorových vztahů je však spotřeba času, nutná k dosažení místa pracoviště z místa bydliště každého jednotlivého dojížděcího. Proto by otázkou bylo správné zkoumat i z tohoto hlediska. Vzniká tu však určitá komplikace způsobená tím, že stejně vzdálené pracoviště lze dosáhnout za různě dlouhou dobu a naopak za stejně dlouhou dobu lze urazit různě dlouhou délku cesty do zaměstnání. Abychom se tedy vyhnuli dvěma kombinačním tabulkám, omezili jsme se na studium podle kritéria prvního, tj. délky cesty do zaměstnání.

Pro osvětlení vztahu mezi vzdáleností, absolvovanou při cestě do zaměstnání a spotřebou času uvádíme alespoň údaje o průměrné spotřebě času podle 5 km kategorií u dojíždky do Brna jako celku a u vybraných odvětví (viz tabulku A). Při stejné délce cesty do zaměstnání kolísá pak u jednotlivců skutečná spotřeba času kolem středních hodnot, uváděných v tabulce.

Celkový obraz dojíždění do zaměstnání do Brna v roce 1957

K 1. IV. 1957 dojíždělo do Brna celkem 26 349 dojíždějících (z území bývalého kraje).¹⁾ V tomto souboru není zahrnuto 1 060 dojíždějících do Brna z území, ležících mimo bývalý Brněnský kraj. Poněvadž tato mimokrajská dojízdka do Brna je v celkovém souboru zcela bezvýznamná, neboť činí pouze 3,9 % všech dojíždějících, nebudou tím celkové závěry nijak ovlivněny. Zmíněných 26 349 dojíždějících představovalo zhruba necelou $\frac{1}{6}$ veškeré zaměstnanosti v Brně. Z toho bylo 24 542 (93,3 %) dojíždějících denních a 1 757 (6,7 %) dojíždějících nedenních. Podíl mužů činil 74,7 % (19 681 dojíždějících), žen bylo mezi dojíždějícími 25,3 % (6 668). Z celkového počtu 19 681 dojíždějících mužů bylo 14 856 ženatých (75,5 %) a 4 825 svobodných (24,5 %). Z 6 668 dojíždějících žen bylo 2 533 vdaných (38,0 %) a 4 185 žen svobodných (62,0 %).

Tabulka A — Průměrná spotřeba času připadající na jednoho dojíždějícího do Brna celkem, strojírenství celkem, výrobních odvětví celkem, spotřebního průmyslu a nevýrobních odvětví k 1. IV. 1957. (V minutách, za jednu cestu)

| Vzdálenost (v km) Od — do | Brno celkem | Stroj- renství celkem | Výrobní odvětví celkem | Spotřební průmysl celkem | Nevýrobní odvětví celkem |
|---------------------------------|----------------|-----------------------------|------------------------------|--------------------------------|--------------------------------|
| 0,0— 4,9 | — | — | — | — | — |
| 5,0— 9,9 | 41,6 | 46,9 | 50,1 | 46,2 | 43,3 |
| 10,0—14,9 | 58,6 | 62,4 | 63,1 | 55,5 | 54,6 |
| 15,0—19,9 | 66,6 | 70,9 | 71,7 | 69,5 | 61,8 |
| 20,0—24,9 | 83,9 | 87,3 | 89,9 | 79,2 | 75,9 |
| 25,0—29,9 | 94,4 | 99,5 | 105,1 | 90,7 | 67,1 |
| 30,0—34,9 | 101,2 | 103,1 | 111,4 | 97,6 | 77,7 |
| 35,0—39,9 | 108,4 | 114,7 | 122,1 | 110,9 | 81,0 |
| 40,0—44,9 | 115,7 | 118,8 | 123,9 | 115,7 | 115,7 |
| 45,0—49,9 | 121,4 | 126,2 | 135,1 | 117,6 | 117,1 |
| 0,0—49,9 | 76,9 | 80,8 | 83,7 | 70,8 | 65,6 |
| 0,0—∞ | 80,0 | 84,1 | 86,8 | 72,4 | 68,7 |

Na dojízdku do výrobních odvětví (včetně stavebnictví a dopravy) připadalo 87,8 %, zbytek (12,2 %) připadal na dojízdku do odvětví nevýrobních. Největší podíl z celkové dojízdky připadal na dojízdku do strojírenství — 11 293 dojíždějících (42,8 %). Z toho připadalo na čtyři největší strojírenské podniky 7 375 dojíždějících (28,0 % všech dojíždějících a 65,3 % dojíždějících do strojírenství), zbytek připadal na malé a střední strojírenské podniky. Na odvětví spotřebního průmyslu připadalo 3 048 dojíždějících (11,6 % všech dojíždějících do Brna).

¹⁾ Šilhan (15, str. 889) udává 26 436 dojíždějících. Rozdíl je způsoben tím, že jsme vyloučili některé nejasné případy.

Dojíždka do Brna a do vybraných odvětví a podniků podle pohlaví a rodinného stavu

Jak jsme již uvedli, mají v dojíždce do zaměstnání do Brna, podobně jako je tomu i u celého bývalého Brněnského kraje i v celostátním měřítku rozhodující podíl muži, kteří činí tři čtvrtiny všech dojíždějících do Brna. I když podíl dojíždějících žen není vysoký relativně, přece však v absolutním množství je i počet dojíždějících žen značný.

Sledujeme-li podíly dojíždějících mužů a žen podle jednotlivých vybraných odvětví a podniků, vidíme značné rozdíly. Zde se můžeme omezit na rozbor dojíždky žen, neboť tím je současně osvětlena dojíždka mužů, jejíž podíly jsou na celkové dojíždce do zaměstnání opačné. S nejvyšším podílem dojíždějících žen se setkáváme u spotřebního průmyslu, kde ženy činí nadpoloviční většinu dojíždějících (54,8 %). Naopak nejnižší podíl dojíždějících žen vykazuje odvětví strojírenství (19,4 %). Absolutně vůbec nejnižší podíl dojíždějících žen vykazuje kategorie velkých strojírenských podniků (19,9 %). Z předchozích údajů také vyplývá, že mezi podílem žen na dojíždce do určitého průmyslového odvětví a podíly žen vůbec v příslušném odvětví zaměstnaných existuje korelace.

Zatímco podíly mužů a žen na celkové dojíždce do zaměstnání podle jednotlivých odvětví značně kolísají, bylo složení dojíždějících mužů a žen podle rodinného stavu u všech odvětví značně stabilní. Všimneme-li si složení žen vidíme, že kromě spotřebního průmyslu, kde vdané ženy činí mezi dojíždějícími ženami 43,5 %, pohybuje se podíl vdaných žen na celkové dojíždce žen zhruba mezi 35—40 % celkové dojíždky žen. Podobně, jako je nejnižší podíl dojíždějících žen u kategorie velkých strojírenských podniků na celkové dojíždce do zaměstnání, je tu nejnižší i podíl vdaných žen na celkové dojíždce žen. Podobně stabilní je podíl ženatých mužů na celkové dojíždce mužů do zaměstnání. Podíl ženatých mužů na celkové dojíždce mužů se pohybuje mezi 70—80 %. Nejnižší podíl ženatých dojíždějících mužů nacházíme u kategorie velkých strojírenských podniků (68,3 %). Je to důsledek velmi rychlého růstu těchto podniků. V zájmu zabezpečení tohoto rychlého růstu pracovními silami byly kvoty učňů z mimo-brněnských okresů a nábor mladých pracovních sil obecně značně vysoké.

Dále si všimneme dojíždky podle dvou hlavních skupin dojíždějících, a to podle skupiny dojíždějících do 49,9 km a podle skupiny dojíždějících nad 50,0 km. Tyto dvě skupiny nebyly zvoleny libovolně. Sledujeme-li u jednotlivých odvětví četnosti dojíždějících podle 5 km kategorií, vidíme, že u většiny případů dochází mezi 45—55 km k výrazné změně v dojíždění do zaměstnání (viz tab. č. 3 a grafy č. 1—9). Proto jsme zde vedli hranici mezi prvou skupinou, vyznačující se značnou dojíždkou do zaměstnání a mezi druhou skupinou, u níž je dojíždka do zaměstnání již málo významná. U žen, u nichž je dojíždka koncentrovanější, dochází k podobné změně ještě ve 30 km. Proto jsme u žen sledovali ještě skupinu žen, dojíždějících do 29,9 km.

Sledujeme-li dojíždějící muže a ženy zvlášť podle těchto skupin, zjišťujeme ve srovnání s celkovou dojíždkou mužů a žen značné rozdíly (viz tabulky 1—2). U skupiny mužů dojíždějících o 49,9 km je s výjimkou dojíždky do nevýrobních odvětví a velkých strojírenských podniků podíl mužů poněkud nižší, než podíl mužů na celkové dojíždce do zaměstnání do toho kterého odvětví a naopak u skupiny mužů, dojíždějících nad 50,0 km je podíl mužů (opět s výjimkou dojíždky do nevýrobních odvětví a velkých strojírenských podniků) vyšší, než podíl mužů na celkové dojíždce do zaměstnání do jednotlivých odvětví města Brna. U žen je tento obraz opačný. Důvody byly již uvedeny v předchozím textu.

Tabulka č. 1 — Podíl mužů na celkové dojízdce do zaměstnání a ženatých mužů na dojízdce mužů podle skupin dojíždějících do 49,9 km a nad 50,0 km k l. 4. 1957 (v %).

| O d v ě t v í | Podíl mužů na dojízdce celkem | Z toho činili ženatí muži v % (všichni muži = 100%) | Podíl mužů na dojízdce do 49,9 km | Z toho činili ženatí muži v % (všichni muži = 100%) | Podíl mužů na dojízdce nad 50,0 km | Z toho činili ženatí muži v % (všichni muži = 100%) |
|--|-------------------------------|---|-----------------------------------|---|------------------------------------|---|
| Brno celkem | 74,7 | 75,5 | 74,5 | 76,7 | 77,0 | 54,6 |
| Strojírnoství celkem | 80,6 | 70,1 | 80,6 | 72,1 | 79,9 | 39,3 |
| Velké strojírenské podniky celkem | 80,8 | 68,3 | 81,1 | 70,8 | 77,3 | 42,6 |
| Z toho: | | | | | | |
| První brněnská strojárna | (89,9) | (70,6) | (87,1) | (72,7) | (89,8) | (37,5) |
| Královopolská strojárna | (90,0) | (66,4) | (89,4) | (70,5) | (94,7) | (32,7) |
| ZKL — Líšeň | (74,1) | (67,2) | (74,5) | (70,5) | (70,5) | (28,5) |
| Závody Jana Švermy | (78,3) | (73,5) | (78,8) | (75,1) | (72,6) | (54,5) |
| Malé a střední strojírenské podniky celkem | 80,2 | 73,5 | 79,8 | 75,6 | 88,3 | 30,1 |
| Výrobní odvětví bez strojírenství (včetně dopravy a stavebnictví) celkem | 70,0 | 80,5 | 69,7 | 81,2 | 76,0 | 68,5 |
| Výrobní odvětví (včetně dopravy a stavebnictví) celkem | 75,2 | 75,0 | 75,0 | 76,4 | 78,1 | 52,4 |
| Spotřební průmysl | 45,2 | 76,5 | 45,0 | 77,1 | 51,2 | 54,8 |
| Nevýrobní odvětví | 70,5 | 78,7 | 70,8 | 78,7 | 65,5 | 78,3 |

Údaje uvedené v závorce jsou vypočteny podle polohy podniku.

Sledujeme-li dojíždějící muže podle rodinného stavu a podle skupin dojíždějících do 49,9 km a nad 50,0 km zjistíme, že mezi muži, dojíždějícími do 49,9 km, mají výraznou převahu muži ženatí, jejichž podíl se pohybuje mezi 70,8 až 81,2 %. Nejvyšší podíl ženatých mužů nacházíme u výrobních odvětví (bez strojírenství) a u nevýrobních odvětví, naopak nejnižší podíl ženatých mužů je u velkých strojírenských podniků a u strojírenství obecně. Naproti tomu u skupiny mužů, dojíždějících nad 50,0 km, mají ženatí muži v průměru pouze slabou nadpoloviční většinu (54,6 % o dojízdce do Brna jako celku) a rozdíly mezi jednotlivými odvětvími jsou zde již v podstatě větší. Nejvyšší podíl dojíždějících ženatých mužů na celkové dojízdce mužů, dojíždějících nad 50,0 km, nacházíme u nevýrobních odvětví (78,3 %), naopak nejnižší podíl ženatých mužů nacházíme u malých a středních strojírenských podniků (30,1 %) a u strojírenství jako celku (39,3 %).

Z toho, že podíl ženatých mužů ve skupině mužů, dojíždějících do 49,9 km, je mnohem vyšší, než podíl ženatých mužů na celkové dojízdce mužů nad 50,0 km, lze vyvodit závěr, že dojízdka ženatých mužů je koncentrována do bližšího okolí centra, do kterého se dojíždí, než dojízdka mužů svobodných.

Sledujeme-li dojíždějící ženy podle skupin žen, dojíždějících do 49,9 km a nad 50,0 km a podle rodinného stavu, docházíme k závěrům podobným, jako u do-

Tabulka č. 2 — Podíl žen na celkové dojízdce do zaměstnání a vdaných žen na dojízdce žen podle skupin dojíždějících do 29,9 km, do 49,9 km a nad 50,0 km k 1. 4. 1957 (v %).

| Odvětví | Podíl žen na dojízdce celkem | Z toho činily vdané ženy v % (všechny ženy — 100%) | Podíl žen na dojízdce do 29,9 km | Z toho činily vdané ženy v % (všechny ženy — 100%) | Podíl žen na dojízdce do 49,9 km | Z toho činily vdané ženy v % (všechny ženy — 100%) | Podíl žen na dojízdce nad 50,0 km | Z toho činily vdané ženy v % (všechny ženy — 100%) |
|--|------------------------------|--|----------------------------------|--|----------------------------------|--|-----------------------------------|--|
| Brno celkem | 25,3 | 38,0 | 27,5 | 41,6 | 25,5 | 39,1 | 23,0 | 16,0 |
| Strojírenství celkem | 19,4 | 35,7 | 21,2 | 39,5 | 19,4 | 37,2 | 20,1 | 13,9 |
| Velké strojírenské podniky celkem | 19,2 | 34,6 | 20,7 | 39,0 | 18,9 | 36,5 | 22,7 | 13,6 |
| Z toho: | | | | | | | | |
| První brněnská strojírna | (10,1) | (38,6) | (13,9) | (41,8) | (12,9) | (39,9) | (10,2) | (11,1) |
| Králopolská strojírna | (10,0) | (38,8) | (13,0) | (39,6) | (10,6) | (38,2) | (5,3) | (50,0) |
| ZKL — Líšeň | (25,9) | (34,4) | (26,5) | (42,2) | (25,5) | (37,8) | (29,5) | (2,1) |
| Závody Jana Švermy | (21,7) | (32,4) | (23,6) | (37,0) | (21,2) | (34,4) | (27,4) | (14,3) |
| Malé a střední strojíren. podniky celkem | 19,8 | 37,9 | 22,0 | 40,3 | 20,2 | 38,5 | 11,7 | 15,8 |
| Výrobní odvětví bez strojírenství (včetně dopravy a stavebnictví) celkem | 30,0 | 39,3 | 32,5 | 42,6 | 30,3 | 40,2 | 24,0 | 15,8 |
| Výrobní odvětví (včetně dopravy a stavebnictví) celkem | 24,8 | 37,9 | 27,0 | 41,4 | 25,0 | 39,1 | 21,9 | 14,8 |
| Spotřební průmysl celkem | 54,8 | 43,5 | 56,9 | 45,9 | 55,0 | 44,1 | 48,8 | 20,0 |
| Nevýrobní odvětví | 29,5 | 39,6 | 31,3 | 43,5 | 29,2 | 40,6 | 34,5 | 51,6 |

Údaje uvedené v závorce jsou vypočteny podle polohy podniku.

jízdky mužů. Rozdíl spočívá pouze v tom, že podíl vdaných žen ve skupině žen dojíždějících nad 50,0 km je ještě výrazněji nižší. Ve skupině žen, dojíždějících do 49,9 km činí podíl vdaných žen 39,1 %. Nejvyšší podíl vdaných žen nacházíme u spotřebního průmyslu a u nevýrobních odvětví, nejnižší podíl vdaných žen nacházíme u velkých strojírenských podniků. Naopak ve skupině žen, dojíždějících nad 50,0 km činí podíl vdaných žen pouze 16,0 %. Mimořádně vysoký podíl vdaných žen na dojízdce žen nacházíme u nevýrobních odvětví (51,6 %). Nejnižší podíl dojíždějících vdaných žen na celkové dojízdce žen je u kategorie velkých strojírenských podniků (13,6 %) a strojírenství obecně (13,9 %). Protože u žen jsou rozdíly v závislosti na délce cesty do zaměstnání mnohem větší než u mužů, sledovali jsme dojízdku žen ještě u skupiny žen dojíždějících do 29,9 km. Ukazuje se, že v této skupině je podíl dojíždějících žen na celkové dojízdce do zaměstnání do Brna vyšší, než podíl dojíždějících žen na dojízdce do zaměstnání celkem a na dojízdce do zaměstnání ve skupině dojíždějících do 49,9 km. Podobně je v rámci skupiny žen dojíždějících do 29,9 km výrazně vyšší i podíl žen vdaných.

Z uvedených poznatků lze tedy opět vyvodit závěr, že dojízdka vdaných žen je koncentrována do bližšího okolí centra, do kterého se dojíždí, než dojízdka žen svobodných. Kromě toho je u vdaných žen tato koncentrace výraznější než u ženatých mužů. Bereme-li pak v úvahu dojízdku u obou skupin, tj. mužů i žen obecně, pak lze z uvedených skutečností ještě vyvodit, že dojízdka žen vykazuje větší koncentraci než dojízdka mužů.

Aby tyto poznatky byly pro praktické použití co nejkonkrétnější, zpracovali jsme graficky dojíždědku do zaměstnání podle pohlaví a rodinného stavu do Brna celkem a do vybraných odvětví a podniků podle 5 km vzdálenostních kategorií, které nám o vývoji dojíždědky v závislosti na délce cesty do zaměstnání skýtají přehled mnohem přesnější nežli značně široké skupiny předchází. Z hlediska otázky, kterou sledujeme, nám situaci nejlépe ukazují kumulované úhrny počtů osob dojíždějících do zaměstnání do Brna a do vybraných odvětví a podniků, sestavených podle pohlaví a rodinného stavu (viz grafy č. 1—9).

Z údajů vyplývá, že ze stejné vzdálenosti dojíždí obecně více žen než mužů a mnohem více vdaných žen a ženatých mužů, než svobodných obou pohlaví. Konkrétně tedy, uvážíme-li 90 % všech dojíždějících do Brna jako celek, pak u ženatých mužů jich dojíždí 90 % ze vzdálenosti do 39,9—44,9 km, u vdaných žen dojíždí 90 % těchto vdaných žen ze vzdálenosti do 29,9 km. Dojíždědku vdaných žen je tedy z hlediska délky cesty do zaměstnání o 10—15 km koncentrovanější, než dojíždědku mužů ženatých. U svobodných mužů dojíždí ale 90 % všech dojíždějících až ze vzdálenosti do 49,9—54,9 km a 90 % všech dojíždějících svobodných žen dojíždí ze vzdálenosti do 44,9 km. Dojíždědku svobodných žen vykazuje tedy z hlediska délky cesty do zaměstnání o 5—10 km větší koncentraci než dojíždědku mužů svobodných. Kromě toho je dojíždědku téhož množství vdaných žen z hlediska délky cesty do zaměstnání o 15 km celkově kratší, než dojíždědku žen svobodných a dojíždědku ženatých mužů vykazuje koncentraci o 10 km větší, jak dojíždědku mužů svobodných. Sledujeme-li totéž u jednotlivých vybraných odvětví a podniků, docházíme k závěrům podobným, jaké jsme zjistili u dojíždědky do Brna jako celku.

Tím se dostáváme k otázkám konkrétní aplikace tohoto poznatku při řešení otázek dojíždění do zaměstnání. V dojíždění do zaměstnání jde na prvním místě o odstranění vzdálené a neracionální dojíždědky do zaměstnání. Názory na to, jaká dojíždědku je ještě únosná, optimální a jaká dojíždědku je již vzdálená a neracionální, se poněkud liší. Z našich autorů pokládá Lorenz (7, str. 222—223) za únosnou takovou dojíždědku, při níž délka cesty do zaměstnání činí maximálně 30 km a ztráta času při cestě do zaměstnání maximálně 45 minut. V tomto se shoduje např. s Hartschem (5, str. 718) z autorů zahraničních. Ale jiný z autorů, W. Brunck (3, str. 30—36) pokládá za únosnou dojíždědku takovou, u níž délka cesty do zaměstnání (pouze dopravními prostředky) činí maximálně 15 km a jízdní doba zhruba 30 minut. Na základě tohoto kritéria vymezil Brunck též hranice dojížděkových oblastí pro kombináty Leunawerke a Bunawerke v NDR (3, kartogr. 11).

Není úkolem této studie pokoušet se o zjištění, který ze zde uvedených, nebo event. dalších názorů na stanovení hranice mezi únosnou a vzdálenou, neracionální dojíždědkou je nejrealnější. Podstatou však je to, že autoři mluví ve svých pracích o jedné hranici pro všechny dojíždějící. Z předchozích poznatků nám však vyplývá, že při praktickém řešení otázek dojíždění do zaměstnání nelze otázku za současné situace řešit obecně, ale s přihlédnutím k pohlaví a zvláště rodinnému stavu dojíždějících. Vzhledem k tomu, že možnost volně disponovat mimopracovním volným časem je různá, je v jednom případě (vdané ženy a částečně ženatí muži) neúnosnou již taková dojíždědku do zaměstnání, která v jiném případě (svobodní obou pohlaví) je ještě zcela možná a realizovatelná bez obavy, že by byla na úkor osoby a rodiny dojíždějícího. A jak z materiálu jednoznačně vyplývá, projevuje se dojíždění do zaměstnání jako nejtěživější pro vdané ženy. Zvláště s ohledem na dojíždějící vdané ženy nutno tedy zásadu stanovování jednotné hranice mezi únosnou (optimální) a vzdálenou a neracionální dojíždědkou revidovat.

Na základě skutečností, které jsme zjistili u dojížděky do Brna v roce 1957 lze poznatky o dojížděce do zaměstnání podle pohlaví a rodinného stavu a zvláště vzhledem k dojížděce žen shrnout takto:

1. Sledujeme-li dojížděku do zaměstnání podle pohlaví u jednotlivých odvětví a podniků, existují tu značné rozdíly, dané rozdílnými požadavky i možnostmi zaměstnávat mužské a ženské pracovní síly. Avšak při dojížděce samé jsou v rámci těchto kategorií, tj. mužů a žen rozhodující nikoli rozdíly, dané charakterem odvětví, ale rozdíly, dané rodinným stavem dojíždějících mužů a žen. — Obecně převládají mezi dojíždějícími z kratších vzdáleností vdané ženy a ženatí muži, mezi dojíždějícími z velkých vzdáleností svobodní obou pohlaví. Tento rozdíl je tak výrazný, že názorně ukazuje, jak zásadní jsou zatím rozdíly v možnosti využití volného mimopracovního času mezi dojíždějícími, pečujícími o rodinu a dojíždějícími svobodnými. Tento rozdíl, vyjádřen ve stejném množství dojíždějících až po určitou vzdálenost činí u dojíždějících mužů zhruba 10 km, u dojíždějících žen činí dokonce 15 km.

2. Z toho vyplývá, že neexistuje jednotná a všeobecně platná hranice mezi únosnou, optimální a vzdálenou, neracionální dojížděkou do zaměstnání. Proto v současné etapě je při praktickém řešení otázek dojíždění do zaměstnání nutno přihlížet též k pohlaví a zvláště k rodinnému stavu dojíždějících.

3. Z tohoto hlediska je u dojíždějících do zaměstnání nejtěživější situace vdaných žen. Proto hranice únosného, optimálního dojíždění do zaměstnání tu musí být podstatně nižší, než u kategorií ostatních. S rostoucí zaměstnaností žen a s určitým růstem podílu dojíždějících žen na celkové dojížděce do zaměstnání význam této skutečnosti ještě vzroste.

Vzhledem k tomu, že se tyto závěry vztahují k roku 1957, naskytá se přirozeně otázka, zda jejich platnost není omezena pouze na období kolem roku 1957. Proto jsme tutéž otázku zkoumali při průzkumu dojíždění do zaměstnání do největších strojírenských podniků v Brně v roce 1960. Poznatky, získané v roce 1960 u největších strojírenských podniků jsou stejné jako poznatky z roku 1957. Lze tedy předpokládat, že i u ostatních skupin, které jsme v roce 1960 nezkoumali, byly výsledky stejné. Lze též předpokládat, že ani od roku 1960 nedošlo k nějakým podstatným změnám.

Literatura

1. BEHRNDT M.: Der Stand der Erforschung von Pendelwanderersystemen und arbeitsräumlichen Einheiten. Karl-Marx-Universität, Leipzig 1959. Nepublikováno.
2. BLÁŽEK M.: Voprosy napravlenija razvitiya ekonomičeski slabo razvitych administrativnych rajonov plzenskoj oblasti. *Geographical Studies*. Warszawa 1961, 27: 269—276.
3. BRUNCK W.: Probleme des Pendelverkehrs. Berlin 1957.
4. DICKINSON R. E.: The geography of commuting in West Germany. *Annals of the Association of American Geographers*. 1959, 49: 443—456.
5. HARTSCH E.: Die Auswirkungen der Standortverteilung der Industrie in der Deutschen Demokratischen Republik auf den Arbeiterpendelverkehr. *Wissenschaftliche Zeitschrift d. Hochschule f. Verkehrswesen*. Dresden 1959/60, 7p.
6. CHROBOKOVÁ D.: Stěhování na Ostravsko a dojíždění do zaměstnání v letech 1957—1958. *Sborník ČSZ*. Praha 1961. 66: 45—55.
7. LORENZ V.: Územní plánování. Praha 1961.
8. MACKA M.: Využití tížních oblastí pro zlepšení situace u dojížděce do zaměstnání do velkých strojírenských závodů. *Podniková organizace*. Praha 1961, 10: 452—454.
9. MAŇKOWSKA M.: Dojazdy do pracy jako problem strefy podmiejskiej. *Przegląd geograficzny*. Warszawa 1959: 31.
10. MRKOS J.: Pohyb obyvatelstva za zaměstnáním do hlavních středisek práce v zemi Moravskoslezské. Brno 1948.

11. NELLNER W.: Die Pendelwanderung in der Bundesrepublik Deutschland, ihre statistische Erfassung und kartographische Darstellung. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*. Remagen 1956, 17.
12. STRASZEWICZ L.: Rozmieszczenie miejsc pracy i zamieszkania w Łódzkim Okręgu Przemysłowym. *Przegląd geograficzny*. Warszawa 1956: 28.
13. ŠTRÍDA M., HAVLÍK V.: Hospodářské členění území ČSR. *Materiály Ekonomického ústavu ČSAV*, Praha 1958.
14. ŠILHAN B.: Pohyb obyvateľstva za zamestnáním. *Zprávy Zemského študijného a plánovacieho ústavu v Brně*. Brno 1946.
15. ŠILHAN B.: Některé teoretické a praktické problémy meziměstské dojíždky do práce. *Politická ekonomie*. Praha 1959, 7: 10.
16. VEREŠÍK J.: K metodám vymedzovania hranic miest. *Geografický časopis*. Bratislava 1955, 7.
17. VEREŠÍK J.: Sféry vplyvov a intenzita zázemia Trnavy. *Geografický časopis*. Bratislava 1956, 8.
18. VRÁNA O.: Území ovlivněné Pardubicemi. *Sborník ČSZ*. Praha 1961, 66.
19. ZALA G.: Magyarország ipari dolgozóinak ingavándorlása. *Földrajzi közlemények*. Budapest 1958.
20. ZAWADZKI S. M.: Analiza dojazdów do pracy w zakładach hutniczych im. M. Nowotki w Ostrowcu Świętokrzyskim. *Zeszyty naukowe Szkoły Głównej planowania i statystyki*. Warszawa 1958.
21. ZAWADZKI S. M.: Rozproszenie miejsc zamieszkania pracowników i dojazdy do pracy. *Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego*. Warszawa 1958, 1.

К ВОПРОСУ О СТРУКТУРЕ ПОЕЗДКОВ НА РАБОТУ

В Чехословацкой социалистической республике неуклонно и быстро растет доля женщин, занятых в народном хозяйстве (в 1960 г. удельный вес женщин в самостоятельном населении составил 39,8 %). Вследствие этого все большее значение приобретает изучение многочисленных проблем, которые не заявляли о себе с такой настойчивостью, пока занятость женщин не имела так массового характера.

Среди важных проблем, касающихся общего роста самостоятельного населения, а особенно увеличения занятости женщин, являются вопросы, связанные с трудовыми поездками. С общим ростом трудовых поездок в ЧССР растет участие в них женщин. Автор показывает это на примере бывшей Брненской области, где доля женщин в трудовых поездках достигала на 1. 4. 1949 г. 22,2 %, а на 1. 4. 1957 г. — 28 %. Поэтому автор в своей работе изучает влияние полового состава и семейного положения на трудовые поездки.

В основу работы легло расследование трудовых поездок, проведенное на территории бывшей Брненской области на 1. 4. 1957 г. Основное внимание автор уделяет исследованию трудовых поездок в Брно (26 349 человек). Для более всестороннего изучения этого вопроса рассматривались трудовые поездки как в Брно в целом, так и по отдельным отраслям и предприятиям города. В начале работы автор оценивает с методологической точки зрения и использованные материалы, и непосредственно изучение этого вопроса. За основу анализа трудовых поездок по половому составу и семейному положению он выбрал из двух тесно связанных критериев один — удаленность от города.

При решении данного вопроса автор пришел к следующим выводам:

1. 26 349 изученных участников трудовых поездок в Брно составляло $\frac{1}{6}$ всего взрослого самостоятельного населения. В ежедневных переездах участвовало 24 542 (93,3 %), в неежедневных — 1 757. Доля мужчин достигала 74,7 % (19 681 чел.), женщин — 25,3 % (6 668 чел.). Из мужчин женатых было 14 856 (75,5 %) и 4 825 (24,5 %) холостых. Из 6 668 женщин было замужем 2 533 (38,0 %) и 4 185 (62,0 %) незамужних.

Из всех участников трудовых поездок 87,8 % работало в производительных отраслях (включая строительство и транспорт), остаток (12,2 %) — в непроизводительной сфере производства. Наибольшее число участников поездок было занято в машиностроении, 11 293 чел. (42,8 %), из них 7 375 чел. ездят на работу в 4 крупнейшие машиностроительные предприятия (28,0 %) всех поездок в Брно и 65,3 % в машиностроение). В отраслях потребительской промышленности работало 3 048 приезжающих (11,6 %).

2. При изучении участников трудовых поездок по половому составу по отдельным предприятиям видим существенные различия, вызванные характером производства и возможностями применения мужской и женской рабочей силы. Однако при самих поездках у мужчин и женщин играют роль различия, обусловленные не характером производства, а семейным положением.

Как правило, в поездках на короткие расстояния преобладают замужние женщины и женатые мужчины, а среди приезжающих с более удаленных мест — неженатые обоих полов. Конкретно, если возьмем 90 % приезжающих в целом в Брно, то 90 % семейных мужчин ездят с расстояния 39,9 км—44,9 км, а 90 % семейных женщин — до 29,9 км. 90 % холостых мужчин ездят с 49,9—54,9 км, незамужних женщин — до 49,9 км. Поездки замужних женщин на 10—15 км короче, чем у женатых мужчин, у незамужних женщин эта разница составляет 5—10 км по сравнению с холостыми мужчинами. Радиус поездок замужних женщин на 15 км короче, чем у незамужних, у мужчин — 10 км.

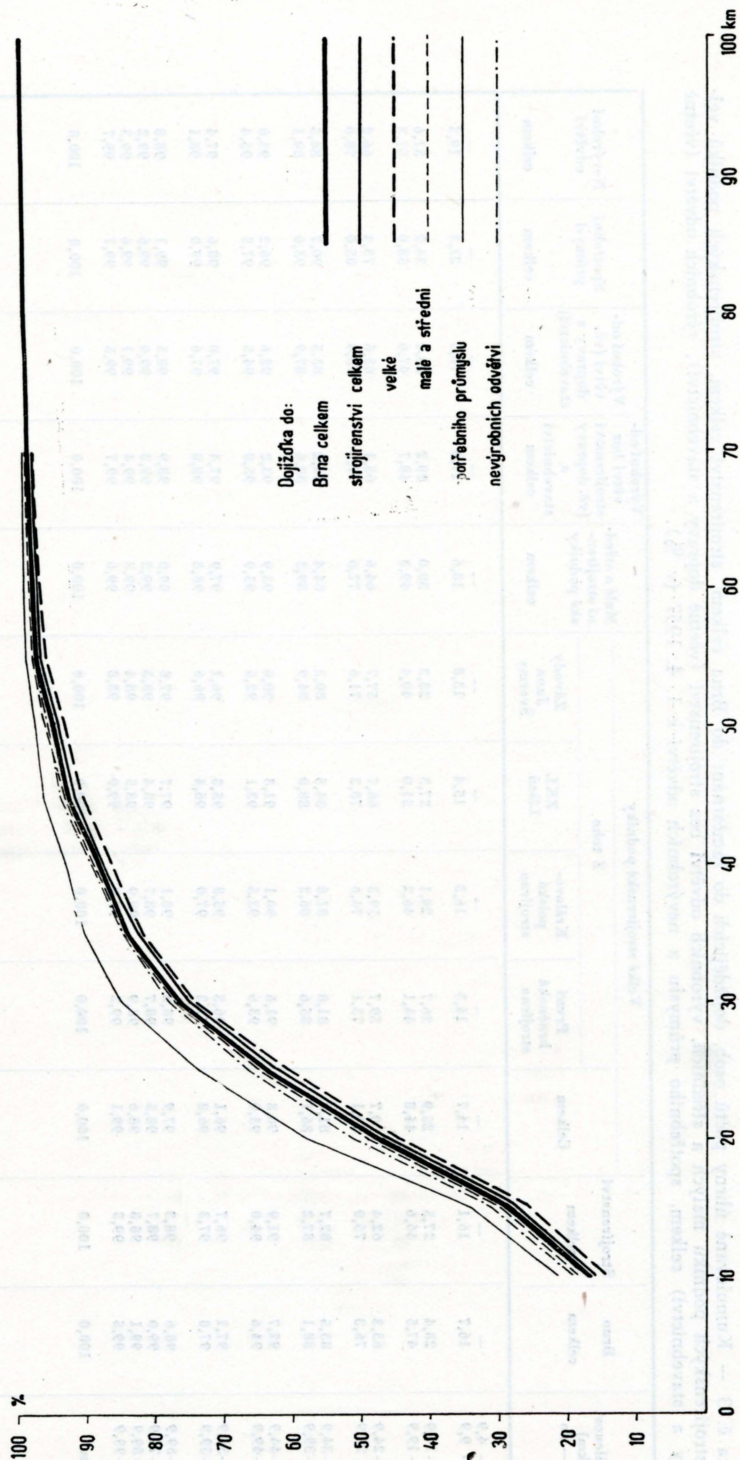
Эти различия так выразительны, что наглядно показывают, как велика разница в использовании послерабочего времени между семейными и несемейными.

3. Из этого следует, что не существует постоянной границы между оптимальной и нерациональной трудовой поездкой. Поэтому в настоящее время при решении вопросов трудовых поездок необходимо обращать внимание на половой состав, а особенно на семейное положение людей. С этой точки зрения в наиболее тяжелой ситуации оказываются замужние женщины, поэтому у них границы оптимального расстояния трудовых поездок должны быть значительно ниже, чем у остальных категорий.

Tabulka č. 3 — Kumulované úhrny počtů osob, dojíždějících do zaměstnání do Brna celkem, strojírenství celkem, strojírenských podniků velkých, strojírenských podniků malých a středních, výrobních odvětví bez strojírenství (včetně dopravy a stavebnictví), výrobních odvětví (včetně dopravy a stavebnictví) celkem, spotřebního průmyslu a nevyrobních odvětví k 1. 4. 1957 (v %).

| Vzdálenost (v km) Od — do | Brno | | Strojírrenství | | Velké strojírenské podniky | | | | | | Malé a střední strojírenské podniky | | Výrobní odvětví bez strojírenství (vč. dopravy a stavebnictví) celkem | | Výrobní odvětví (vč. dopravy a stavebnictví) celkem | | Spotřební průmysl celkem | | Nevyrobní odvětví celkem | | |
|---------------------------------|--------------|--|----------------|--|--------------------------------|---------------------------------|--------------|--------------------------|--------------------|--|-------------------------------------|--|---|--------------|---|--------------|--------------------------|--|--------------------------|--|--|
| | celkem | | celkem | | Celkem | | Z toho | | Závody Jana Švermy | | celkem | | celkem | | celkem | | celkem | | celkem | | |
| | celkem | | celkem | | První brněnská strojírna | Královo- polská strojírna | ZKL Líšeň | Závody Jana Švermy | | | | | | | | | | | | | |
| 0,0 — 4,9 | 16,7 | | 16,1 | | 14,7 | 14,3 | 16,3 | 15,4 | 13,8 | | | | | 17,0 | 16,5 | 21,3 | 19,5 | | | | |
| — 9,9 | 28,4 | | 27,5 | | 25,9 | 26,7 | 29,1 | 27,3 | 23,3 | | | | | 29,2 | 28,2 | 34,2 | 31,6 | | | | |
| — 14,9 | 47,5 | | 46,6 | | 44,8 | 44,1 | 46,2 | 51,0 | 40,4 | | | | | 48,7 | 47,6 | 58,0 | 51,3 | | | | |
| — 24,9 | 63,3 | | 62,4 | | 60,7 | 59,7 | 59,3 | 66,7 | 57,7 | | | | | 65,1 | 63,6 | 73,4 | 66,2 | | | | |
| — 29,9 | 76,3 | | 75,0 | | 74,1 | 73,1 | 74,6 | 78,3 | 71,6 | | | | | 77,5 | 76,4 | 85,0 | 78,0 | | | | |
| — 34,9 | 83,5 | | 82,7 | | 81,8 | 81,0 | 81,8 | 84,5 | 80,3 | | | | | 84,2 | 83,5 | 90,2 | 84,5 | | | | |
| — 39,9 | 88,1 | | 87,2 | | 86,1 | 85,6 | 86,2 | 88,0 | 84,9 | | | | | 88,6 | 87,9 | 93,0 | 89,1 | | | | |
| — 44,9 | 92,7 | | 91,9 | | 90,8 | 91,6 | 90,1 | 91,3 | 90,0 | | | | | 93,2 | 92,6 | 96,2 | 93,8 | | | | |
| — 49,9 | 94,6 | | 94,0 | | 93,0 | 93,6 | 92,5 | 93,1 | 92,5 | | | | | 95,0 | 94,5 | 97,3 | 95,4 | | | | |
| — 54,9 | 97,1 | | 96,7 | | 96,1 | 96,5 | 95,8 | 95,3 | 96,1 | | | | | 97,4 | 97,0 | 98,6 | 97,4 | | | | |
| — 59,9 | 97,8 | | 97,3 | | 96,8 | 97,3 | 97,0 | 96,4 | 96,6 | | | | | 98,0 | 97,6 | 99,0 | 98,1 | | | | |
| — 69,9 | 98,6 | | 98,3 | | 97,9 | 98,5 | 98,1 | 97,7 | 97,8 | | | | | 98,9 | 98,5 | 99,1 | 98,8 | | | | |
| — 79,9 | 99,0 | | 98,7 | | 98,5 | 98,7 | 98,7 | 98,4 | 98,3 | | | | | 99,3 | 99,0 | 99,6 | 99,2 | | | | |
| — 89,9 | 99,1 | | 98,8 | | 98,6 | 98,9 | 98,9 | 98,5 | 98,4 | | | | | 99,4 | 99,3 | 99,6 | 99,3 | | | | |
| — 99,9 | 99,5 | | 99,3 | | 99,1 | 99,2 | 99,9 | 99,0 | 98,8 | | | | | 99,7 | 99,5 | 99,7 | 99,7 | | | | |
| Celkem | 100,0 | | 100,0 | | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | | | | | 100,0 | 100,0 | 100,0 | 100,0 | | | | |

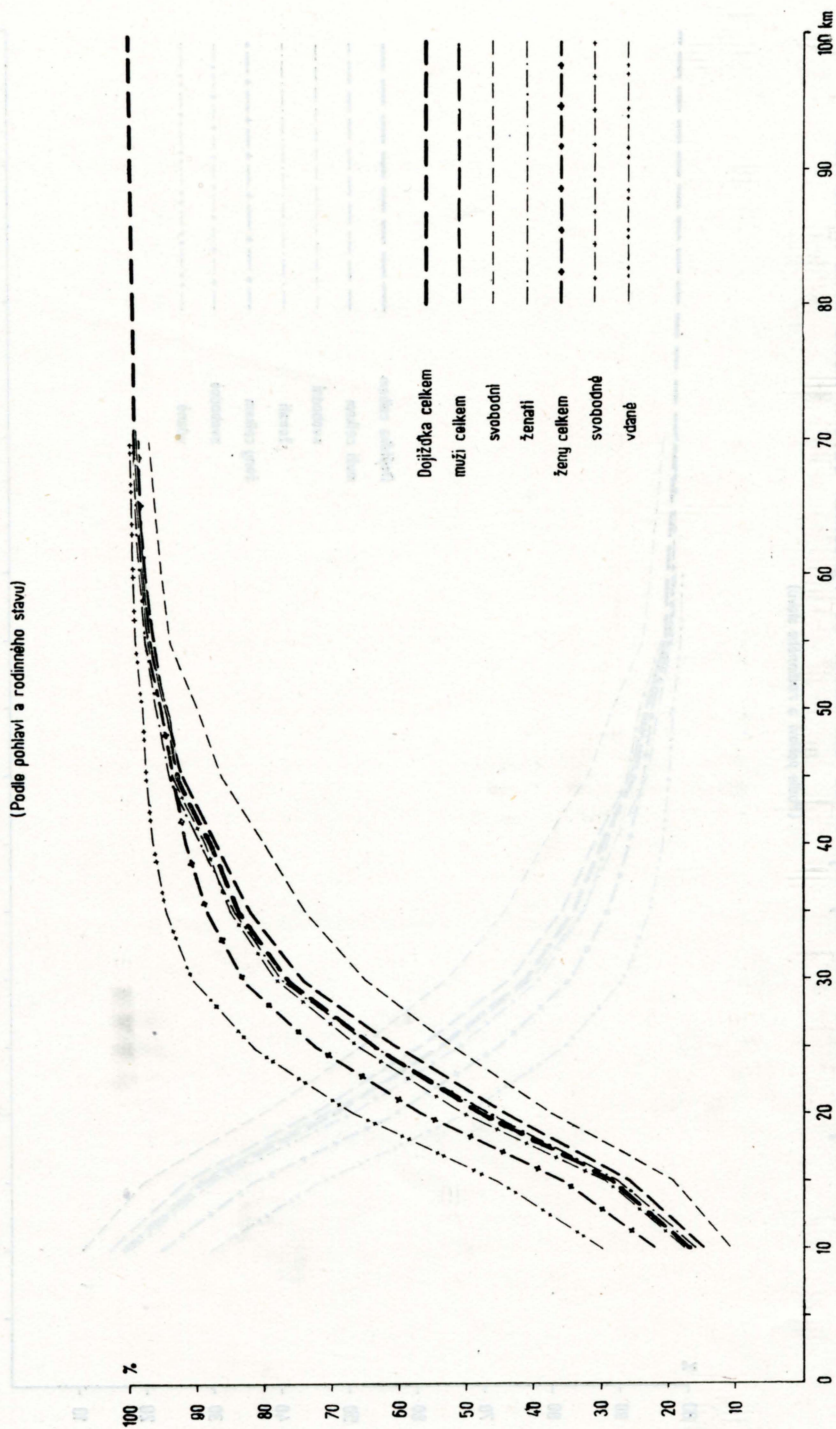
Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do Brna celkem, do strojírenství (celkem, velkých, malých a středních podniků), do spotřebního průmyslu a do nevyrobních odvětví města Brna k 1.IV.1957



Graf č. 1

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do města Brna celkem k 1.IV.1957

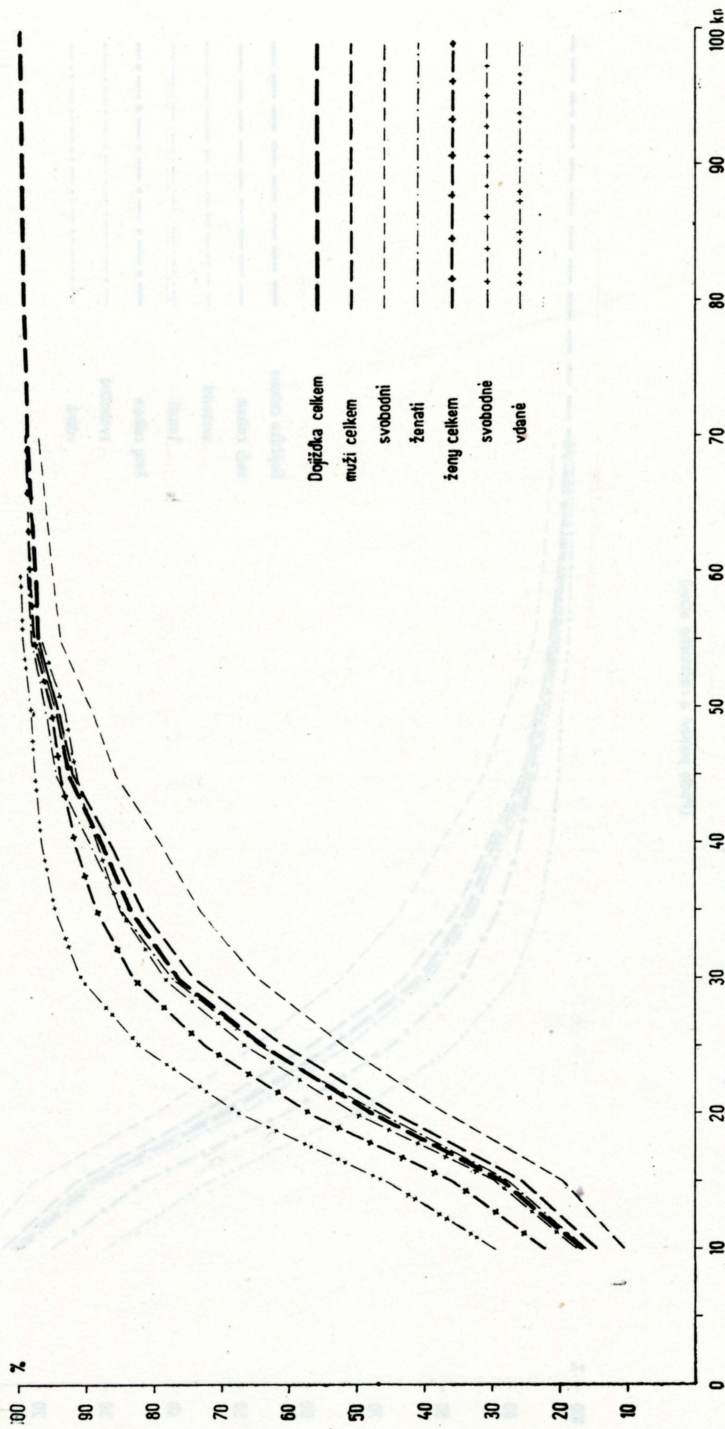
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 2

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do výrobních odvětví města Brna k 1.IV.1957

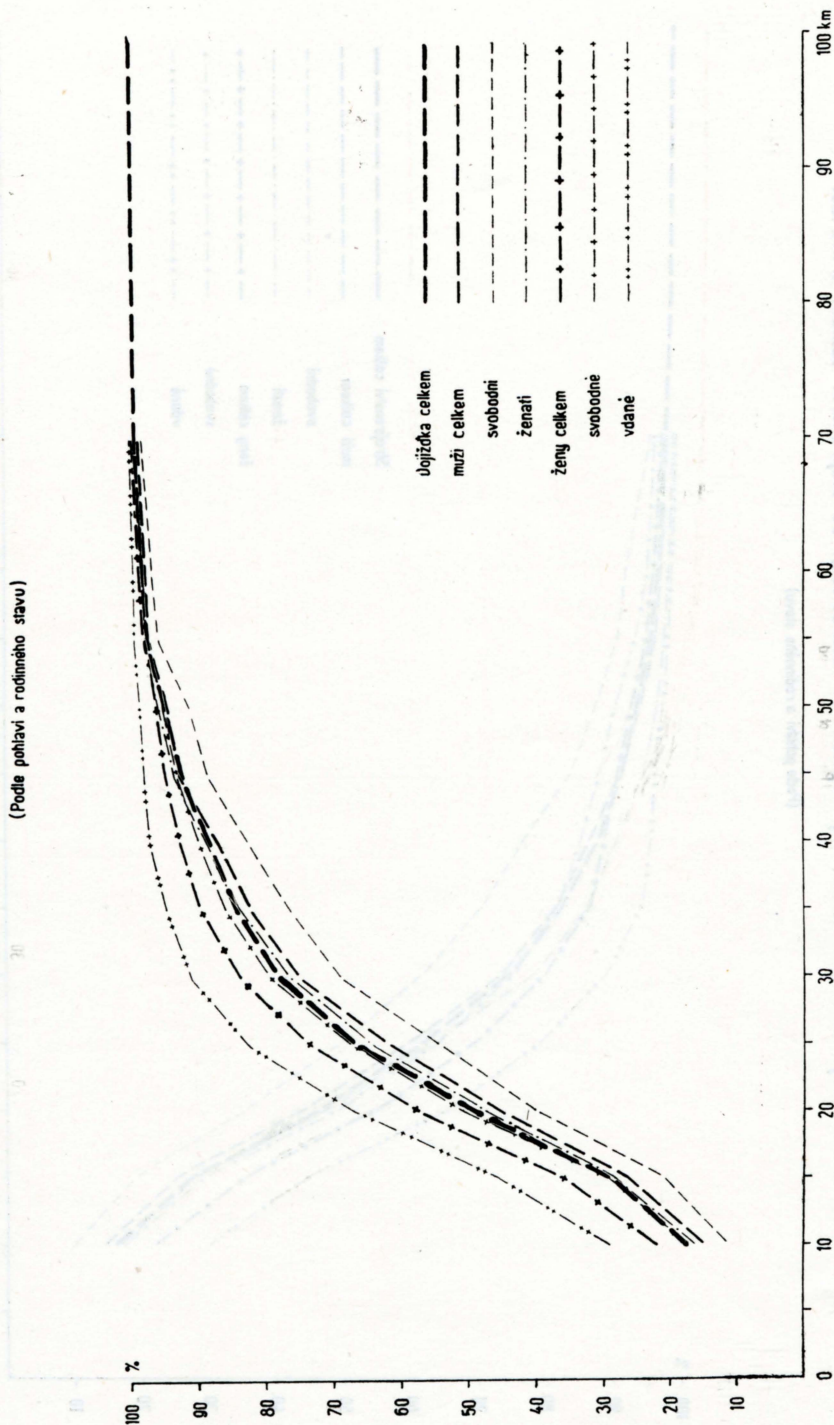
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 3

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do výrobních odvětví bez strojírenství k 1.IV.1957

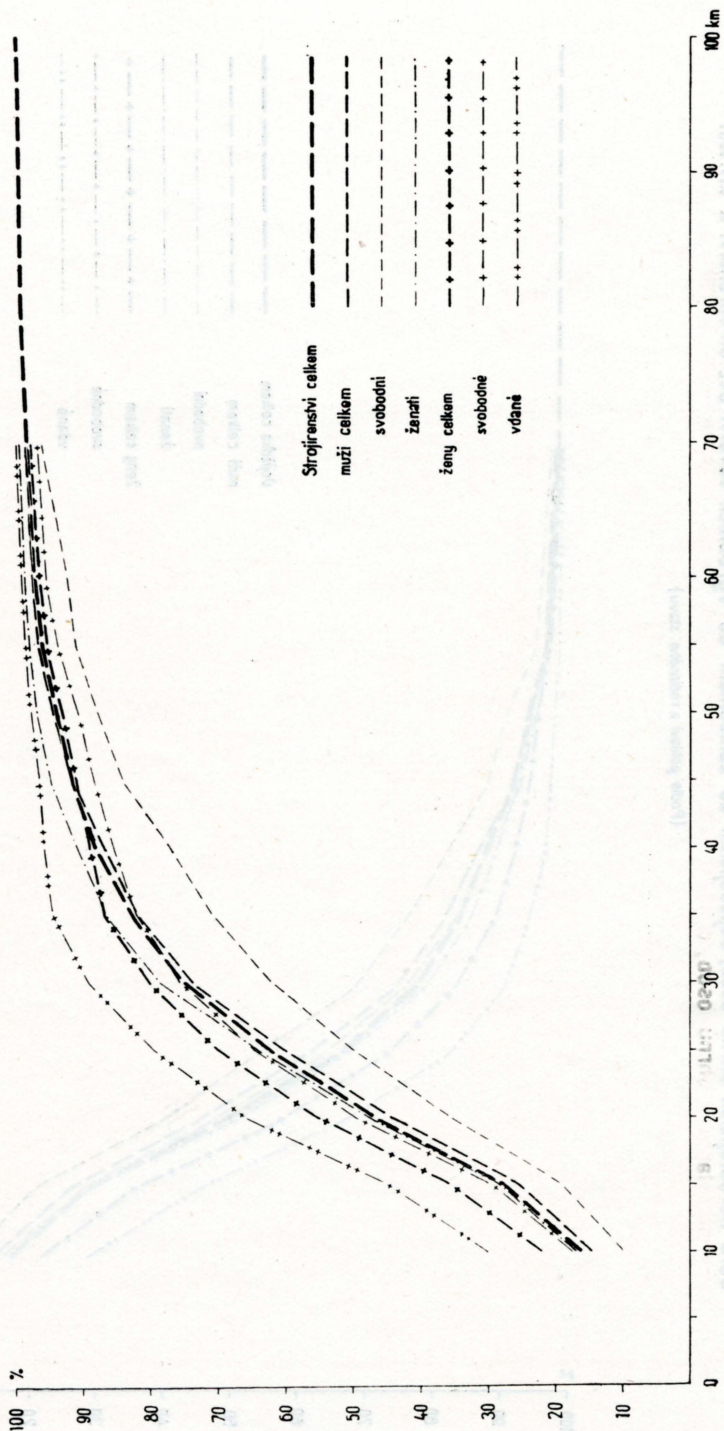
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 4

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání celkem k 1.IV.1957

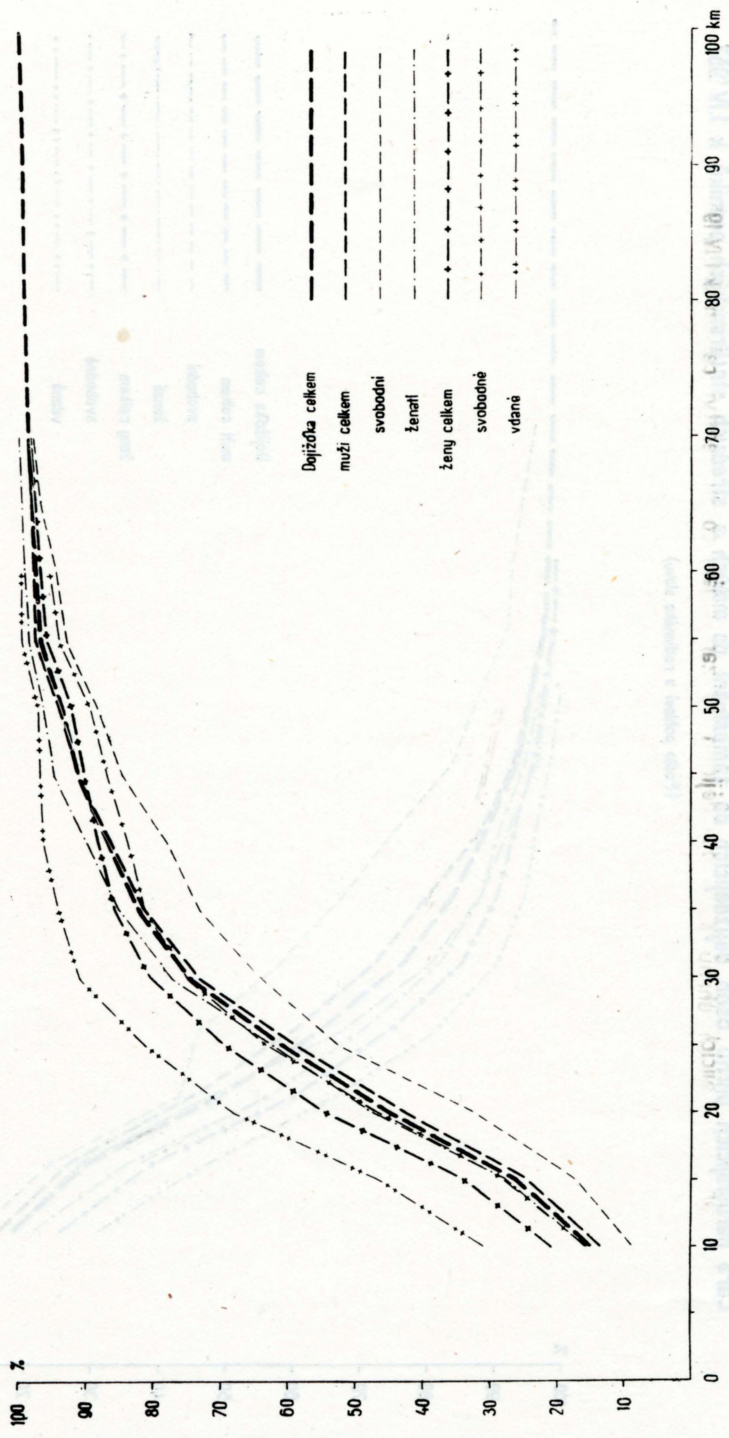
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 5

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do velkých strojírenských podniků k 1. IV. 1957

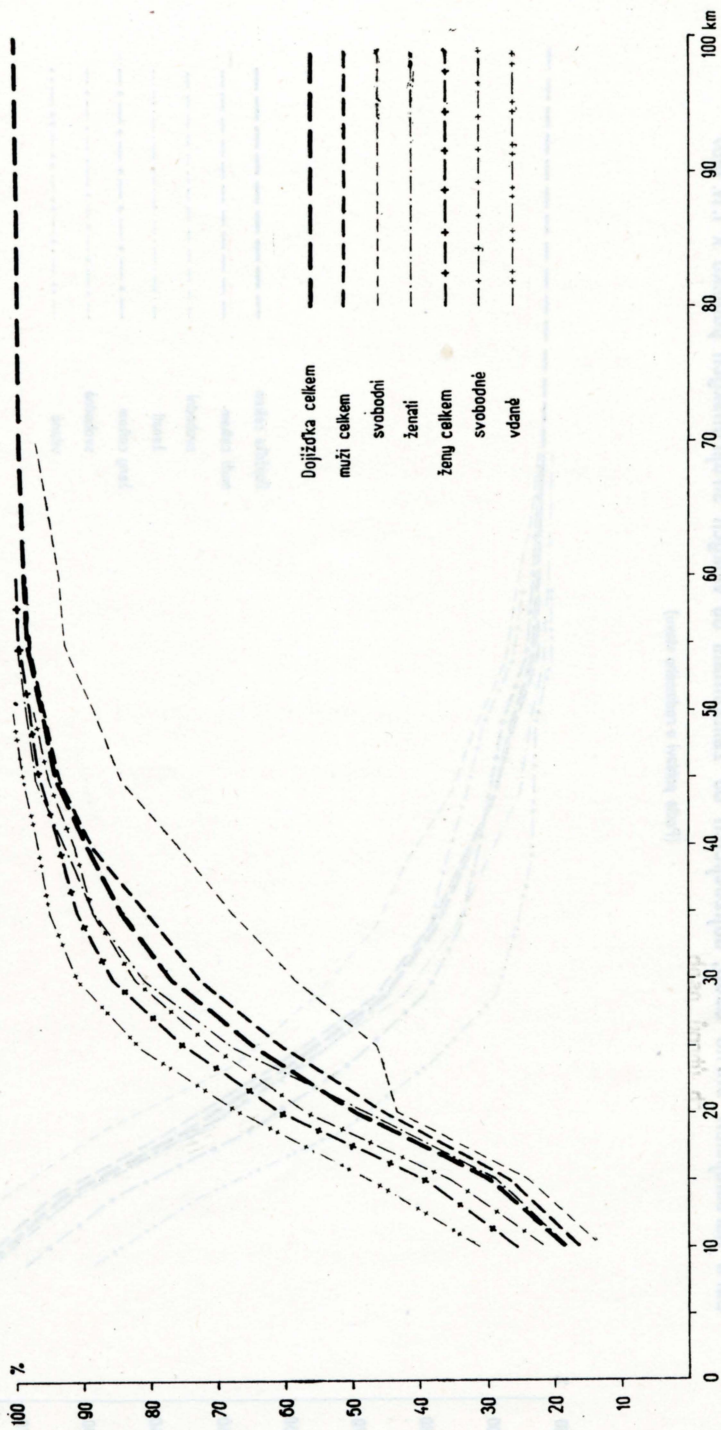
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 6

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do malých a středních strojírenských podniků k 1.IV.1957

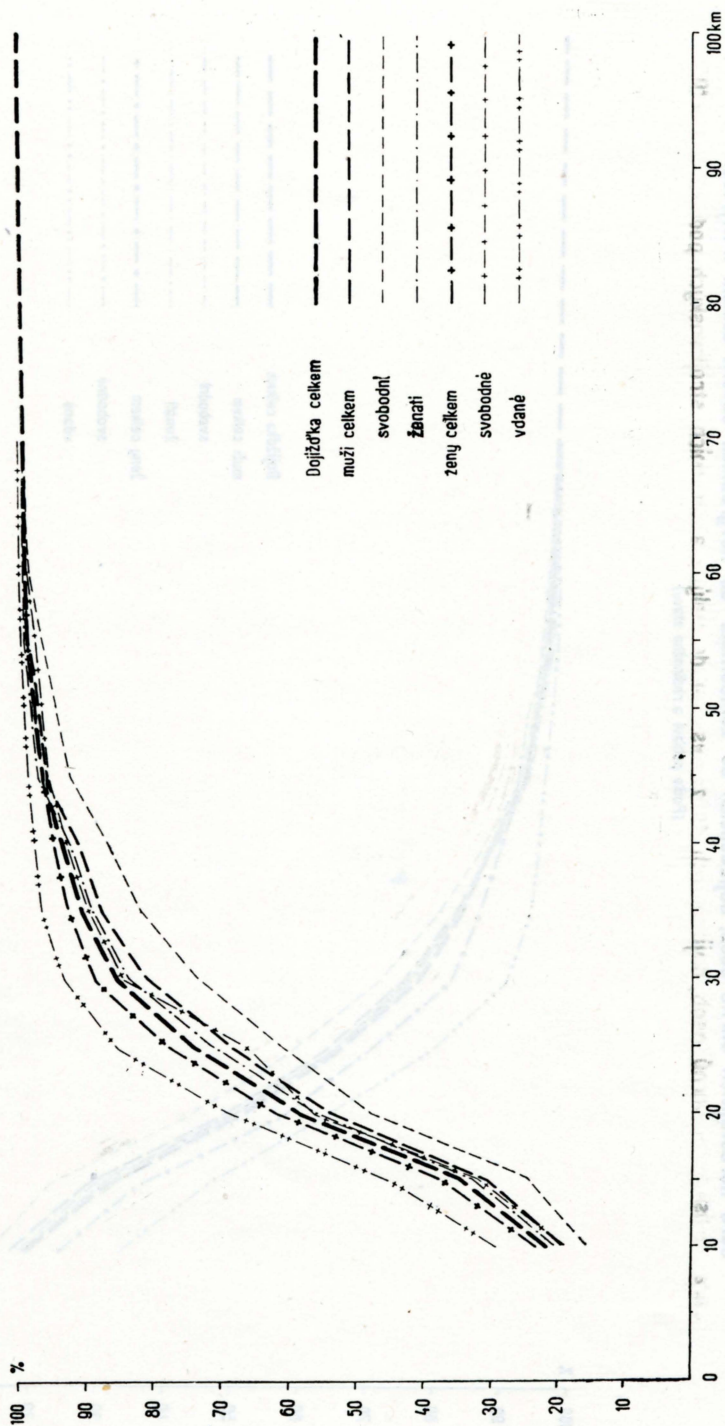
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 7

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do spotřebního průmyslu města Brna k 1.IV.1957

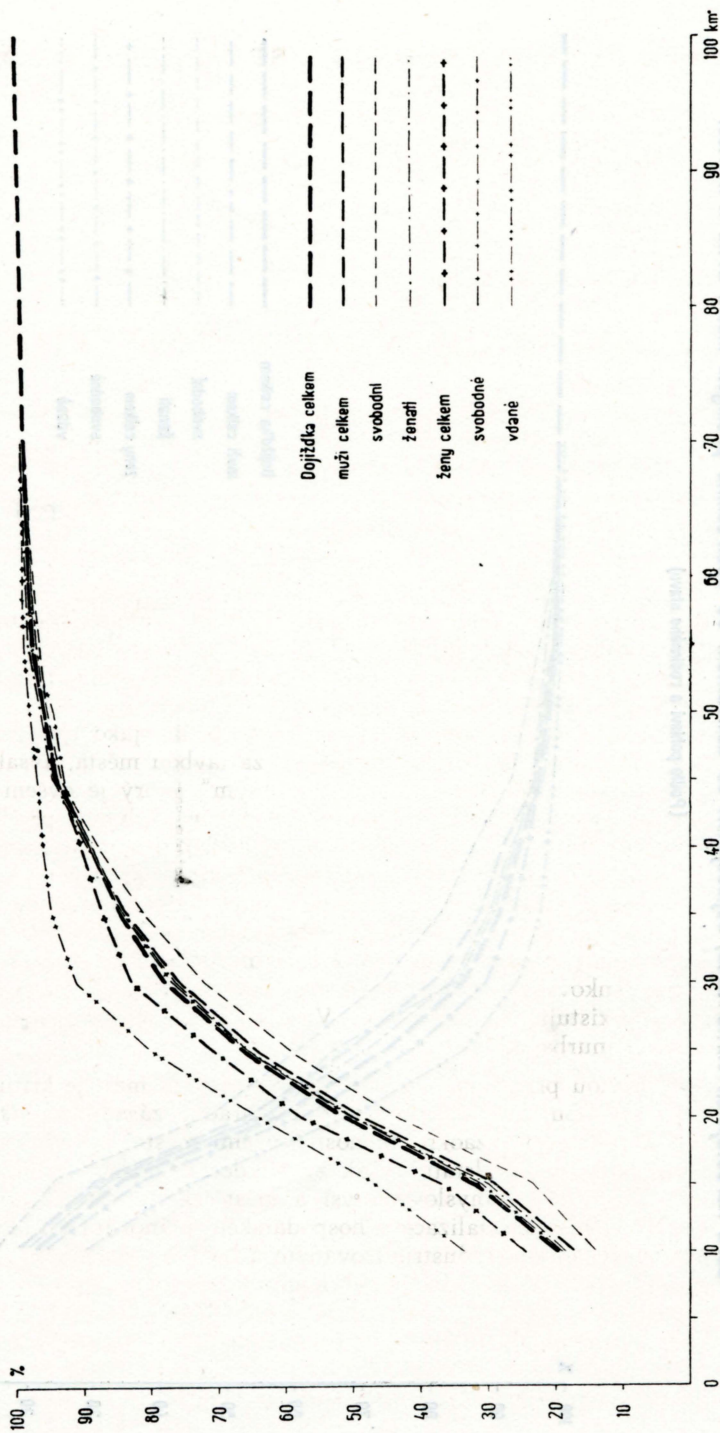
(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 8

Čára narůstajících úhrnů osob, dojíždějících do zaměstnání do nevyrobních odvětví celkem k 1. IV. 1957

(Podle pohlaví a rodinného stavu)



Graf č. 9

JOSEF HŮRSKÝ

ÚZEMNÍ VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÝCH MĚST

Otázka rozlišování úměrného a neúměrného růstu předměstských pásem se těší v odborné literatuře stále většímu zájmu, protože *opožděné* legalisace způsobují vždy nakonec obtíže, hlavně v dopravní a zásobovací síti (při její dřívě nebo později nezbytné přestavbě ze systému radiálního v tangenciální), *ukvapené* naproti tomu vyvolávají komplikace v řízení výroby, bytové výstavby apod. Nejvíce se problémem zabývá urbanismus a územní plánování, ale bylo uveřejněno i několik cenných příspěvků z hlediska hospodářské geografie.

Publikované práce se týkají také různých způsobů měření ekonomického spádu jednotlivých příměstských sídel a objevují se i pokusy o jejich typologii. Tak sídelní útvary v podobě poměrně úzkých a vývojově velmi aktivních výběžků města bývají označovány jako typ „tykadlový“ a jejich opak, tj. v industrializaci i jinak zaostávající sídla vklíněná do městského celku, jako typ „rudimentární“. Dále lze výběžky, souvisící sice s kompaktní zástavbou města, avšak ekonomicky relativně samostatné, nazývat typem „odnožovým“, který je ovšem již třeba zahrnout do zóny aglomerační; od tohoto typu vedou pak plynulé přechody k typům sídel satelitních. Název „satelitní soustava“ (jako třetí a nejšířší zóna města) se nahrazuje nyní často označením „soustava planetní“ (v sovětských pramenech „sozvědija“), aby se naznačila diferenciaci satelitních sídel sekundárních a terciárních; oproti aglomeraci ve vlastním (hospodářskogeografickém) smyslu se hovoří o „amorfních“ aglomeracích, jejichž extrémní případ je představován konglomerátem polovenkovských sídel, který lze nazývat stručně „konvilán“ (u nás např. dočasně existující „města“ obec Vysoké Tatry, Velký Rousínov aj.) jako protějšek ke „konurbacím“.

Vůdčí myšlenkou příspěvků k problému vymezení měst je kritika dosud nejobvyklejšího způsobu, který sleduje téměř výhradně zásadu *souvislosti zastavěných ploch a celistvosti* (zaokrouhlenosti) území města. Velký rozmach dopravy, především silniční, podstatně však zvýšil dosažitelnost i poměrně odlehklých produkčních satelitů (průmyslových vsí a městeček) a dělnických polovenkovských sídel. Nezbytná specializace v hospodářském plánování prohloubila naproti tomu rozdíl mezi jádrem, industrializovaným a bohatě vybaveným službami, a se stavebně souvisícími (zpravidla podél komunikací) zemědělskými sídly. Tímto vývojem, daným v podstatě zvyšováním plánovitosti, přestala vzdálenost mezi zastavěnými plochami být rozhodujícím momentem při vymezení města. O této skutečnosti se u nás psalo sice poměrně záhy (Korčák 1929), prakticky se však začala uplatňovat, jak podrobněji ukážeme, až v nedávné době.

Stať je retrospektivou územního vývoje našich větších a středních měst podle kritérií, jež jsou s ukazatelem vzdálenosti (souvislosti) v *dialektickém vztahu*.

Prakticky je možno pro dobu minulých tří desetiletí rekonstruovat jen ty čtyři ukazatele, o nichž se u nás psalo již v r. 1929. Jsou to podíl nezemědělského obyvatelstva, hustota osídlení (lidnatost), velikost (zalidněnost) domů a vývoj počtu obyvatelstva.

Vývoj problému

Na nerovnoměrnosti v územním vývoji našich měst lze soudit již z nápadných *rozdílů v hustotě* jejich obyvatelstva, tj. z velké variační šířky tohoto ukazatele. Po zřízení samostatného státu v r. 1918 měla nevhodně vymezená města dokonce převahu, ve velikostní skupině nad 20 000 obyvatel dvoutřetinovou. Velkou většinou šlo o příliš úzká vymezení, což si i vynutilo členit údaje o městech novým způsobem. Kromě dosavadního způsobu podle správních celků, nutného především pro sledování obecního hospodářství a komunálních podniků, třídila se ve výsledcích sčítání lidu z r. 1921 i z r. 1930 aspoň některá statistická data také ještě podle širšího vymezení se snahou přiblížit se hranicím měst jako *celků hospodářských*. Tyto větší celky se pak nazývaly „aglomeracemi“.

Téměř dvě třetiny našich měst, která v letech 1918—1961 dosáhla počtu 10 000 obyvatel, upravovaly v tomto období svá území *včetně ploch osídlených* (zastavěných), takže změna správních hranic města způsobila i změnu v počtu obyvatel. (Někde docházelo k nápadnému zvětšení plochami bez sidel, tak např. z těžebních důvodů u Pezinoku o 117 %). Většinou šlo ovšem o zvětšení města a jen v některých případech o dočasné nebo trvalé zmenšení. (U přibližně jedné osminy měst byly některé z připojených obcí po čase osamostatněny a po letech k městu opět připojeny.) Pouze k rozlukám došlo jen v několika případech, a to většinou právem (Banská Štiavnica 2, Česká Lípa 1, Ružomberok 1; někde to způsobilo sklesnutí pod hranici 10 000 obyv., jako např. u Bohumína). O něco více bylo případů odloučení kombinovaných s připojením — tedy v podstatě *výměn* — výjimečně jedné za jednu (u Rimavské Soboty Tomášové za Baktu), o něco častěji jedné obce za více obcí (u Hradce Králové Věkoše včetně Správcic za 6 jiných obcí, později u Ostravy Hrabové za Porubu a 3 jiné ap.).

Jde tedy v tomto příspěvku především o zjištění, v kterých případech se děl územní rozvoj města nerovnoměrně. Příčiny těchto *disproporcí* se často ozřejmí při samotném hodnocení jednotlivých momentů hospodářskogeografického spádu,*) někdy však vyžadují podrobnějšího rozboru. V mnoha případech před r. 1948 rozhodovaly zřetele třídně- nebo národnostněpolitické a často také lokální zájmy městských rad brzdily jakékoliv připojování příměstských obcí. Mnohde se však i tyto obce samy stavěly sloučením na odpor, zvláště z důvodů rozpočtových. Je také příznačné, že některé ve skutečnosti již aglomerované obce byly ještě po r. 1924 povýšeny na města (hradecké Pražské Předměstí a Kukleny, Kateřinky u Opavy, Horní Růžodol u Liberce, Nový Bohumín aj.).

Dosud zaujal daný problém hospodářské geografie u nás především z hlediska srovnatelnosti *velikosti měst* podle absolutního počtu obyvatelstva. V tomto časopise (roč. 1955) soudil Jar. Korčák, že je za tímto účelem nutno jako nejjednodušší korektiv uvažovat ukazatel průměrné hustoty obyvatelstva a poukazoval na nepoměr skutečné rozlohy u Jablonce n. N. a Děčína, Teplic a Brna, Tábora a Bratislavy aj. Dovožoval však také, že určit normální hustotu obyvatelstva není

*) Termínu „hospodářský spád“ se v mnoha oborech užívá v odlišném a často velmi jednostranném významu. V tomto příspěvku je chápán v souborném hospodářskogeografickém smyslu. (Vymezení tohoto pojmu by mělo být zahrnuto mezi přední úkoly hospodářskogeografické terminologie.)

snadné. Jeho stať proto utvrdila autora tohoto příspěvku v názoru, že k rozboru a hodnocení zmíněných nerovnoměrností je třeba použít ještě dalších ukazatelů.

Omezení zkoumaného jevu na 150 našich velkých a středních měst (včetně těch, jež spolu vytvářejí dvojměstí a souměstí), což jsou města velkou většinou s více než 10 000 obyvateli, tak i omezení časové (do r. 1957) bylo podmíněno rozsahem publikovaných úředních dat, neboť čísla o rozloze měst byla u nás uveřejněna naposled podle stavu k 1. lednu 1957, a to jen pro města, jež k tomuto datu překročila počet 10 000 obyvatel (Statistická ročenka 1957 a upřesněné počty obyvatel k 1. lednu 1957 v téže edici z následujícího roku). Je to podle nového souborného rozlišení měst (srov. zprávu Srba a Kučery na str. 160–173 v letošním ročníku Sborníku ČSZ) o něco více než polovina všech československých měst. Bylo také v souladu s touto novou klasifikací, že jsme se souboru čs. měst vyloučili nejen zatím již zrušený konvilán „Vysoké Tatry“, ale i Kolárovo a Petřvald.

Již v názvu příspěvku — hovořícím o „československých“ městech — se naznačuje, že se v retrospektivě nehodlá jít nazpět dále než *do roku 1918*. Jakkoliv je i předcházející vývoj ze sledovaného hlediska rovněž pozoruhodný, je metodicky již převážně otázkou historickogeografickou. Rozbor období mezi oběma světovými válkami je naproti tomu bezpodmínečně nutný již proto, že v něm dochází k prvním náběhům a pokusům o soustavnější vyrovnávání sledovaných rozporů, i když to ovšem nejsou ještě opatření plánovitá. Důležitou okolností také je, že v tomto období může se rozbor aspoň zčásti oprít o troje vymezení měst jako hospodářských celků, jak je tehdy provedla naše statistická služba (A. Boháč, J. Korčák, V. Sekera).

Metodický postup

Pro sledování *vývoje* územních disproporcí nelze použít tak podrobných a přesných měřítek jako v přítomné době, tj. 8–10 kritérií (srov. oba autorovy články z let 1961), nýbrž jen čtyř. Z technických důvodů nelze tabelární přehledy ani ve výběru uveřejnit se všemi absolutními i relativními čísly, nýbrž toliko s klasifikačním hodnocením do 6 stupňů. Předností těchto seznamů je však přehlednost a snadná srovnatelnost.

Šestistupňová klasifikace příměstských obcí se řídí tímto klíčem:

A. Podíl nezemědělského obyvatelstva: 1. (méně než 80 %), 2. (81–85 %), 3. (86–91 %), 4. (92–95 %), 5. (96–98 %), 6. (více než 98 %).

B. Hustota obyvatelstva (obecná): 1. (méně než 300), 2. (300 až 600), 3. (600–900), 4. (900–1200), 5. (1200–1500), 6. (více než 1500 obyv./km²).

C. Kompaktnost bydlení (zalidněnost domů): 1. (méně než 7), 2. (7–9), 3. (9–11), 4. (11–13), 5. (13–15), 6. (více než 15 obyvatel na 1 dům).

D. Rychlost růstu (celkový přírůstek obyvatelstva):

a. v období 1869–1921, jestliže je počet obyvatel v r. 1869 rovný 1,0 je index: 1. (méně než 1,0), 2. (1–3), 3. (3–5), 4. (5–7), 5. (7–9), 6. (více než 9); b. pro další (kratší) období tj. pro léta 1921–34 a 1934–50: 1. (úbytek, stagnace nebo přírůstek do 1,5 %), 2. (1,5–10 %), 3. (10–18,5 %), 4. (18,5 až 27 %), 5. (27–35,5 %), 6. (více než 35,5 %). U obcí, jichž se týkalo do-

sídlení *pohraničí* je ovšem třeba provést přiměřenou úpravu (1934—50 max. opravy o 2 stupně).

Z tohoto stanovení klasifikačních stupňů je zřejmé, že u třech ukazatelů bylo možno použít stupnic s *konstantními* intervaly; jen u prvního ukazatele s ohledem na konvenční hranici 80 % na straně jedné a pro přesnější odlišení nejvyšších hodnot — bylo třeba použít v druhé polovině stupnice intervalů menších (polovičních).

Jde tedy v podstatě o souhrnný klasifikační index se stupni 1—6, takže jeho maximum je 6666 a minimum 1111. Např. pro rychle rostoucí, avšak převážně zemědělské sídlo s volnou zástavbou, jsou charakteristické indexy 1116, 1215 ap., pro sídla kovozezemělců naopak indexy s velkým podílem průmyslového obyvatelstva, tedy 6112, 5213 ap. Pro sídla s velkými lesními komplexy (příměstí Děčína, Banské Bystrice apod.) je příznačná velmi nízká hustota obyvatel. Žádný z ukazatelů nelze posuzovat absolutně, nýbrž je třeba posuzovat celou čtveřici *ve vzájemné souvislosti*. Tak může volná zástavba charakterizovat i dělnické sídliště tvořené rodinnými domky, ve vertikálně silně členitém terénu lze vždy očekávat vyšší zalidněnost domů ap. Také ukazatel hospodářské struktury obyvatelstva, byť první a nejdůležitější z dílčích ukazatelů, nemůže sám o sobě rozhodovat o předpokladech pro připojení k městu, takže i sídla s indexem 6111, 6211, 6121 a 6112 zahrnujeme k sídlům, jejichž připojení k městu bylo neúměrné (disproporční).

Rámcově jsme mezi neúměrná sloučení počítali ta, v jejichž indexu se objevovaly aspoň *dvě extrémně nízké hodnoty* (tj. hodnoty 1) a ještě aspoň jedna silně podprůměrná hodnota (2). Jestliže však byl první z dílčích ukazatelů (podíl nezemědělského obyvatelstva) silně podprůměrný (2), považovali jsme za disproporční sloučení i takové, kde byl jen jeden krajně nízký a jeden silně podprůměrný index, tedy např. kombinace 2212, 2123 ap. „Nejslabšími“ případy sloučení, které se do úměrných případů ještě zahrnuly, byly tedy typy 2222, 3122, 3212 a 3221.

Období 1918—34

V období mezi oběma světovými válkami kolísaly u nás názory na vymezení měst ještě daleko více nežli v současné době. Vyjádřeno teoreticky byla jednou z hlavních příčin neujasněnost představ o městském sídle jako celku „*hospodářském*“ (průmyslová aglomerace) a jako celku „*sídelním*“. Jinak velmi užitečný pojem aglomerace se však nejednou stal překážkou k přesnějšímu ujasnění otázky hranic města, a to hlavně pro postupné rozšiřování svého obsahu; nezůstala tím ušetřena ani uvedená naše nejnovější klasifikace obcí, a to pokud se týče vymezení typu „aglomerovaná obec“.

Vládní nařízení z r. 1920 uložilo statistikům přiblížit se při členění podrobných dat o městských celcích (zvláště dat statistiky bytové) co nejvíce „celkům hospodářským“, avšak jen jedna ze tří koncepcí vyšlých z tehdejšího Státního statistického úřadu hodnotila spád příměstských obcí *souborně*. Bylo to vymezení uveřejněné r. 1929. Přihlíželo nejen k poloze příměstské obce, ale zhruba i k zaměstnání jejího obyvatelstva, k jeho celkové hustotě, k zalidněnosti domů a k rychlosti růstu příměstských obcí. Pro použití tohoto výběru k srovnávání bylo nám směrodatné, že toto pojetí, jehož autorem byl J. Korčák, daleko přesněji hodnotilo zmíněnou zeměpisnou vzdálenost, neboť ji posuzovalo podle podrobných dat a přihlíželo individuálně k vlivu velkých toků, komunikací apod. V. Sekera (1935) a zvláště před tím A. Boháč (1921—24) snažili se naproti tomu vyjít volání

ústředních míst po hospodářských celcích vstříc tím, že sporné a nevyhraněné případy většinou do aglomerací zahrnuli; jejich vymezení je proto v mnoha případech příliš široké. Tak nacházíme v Boháčově seznamu městských aglomerací s více než 20 000 obyvateli i mnohé obce, jež se ani po 40 letech nestaly úředně nebo skutečně (tj. v sídelně geografickém smyslu) „předměstím“, tj. součástí města jako správního celku (3 obce u Hradce Králové, 2 u Přerova atd.).

Na svou dobu výstižné Korčákovy vymezení městských celků (škoda, že jen pro velikostní skupinu měst s více než 20 000 obyvateli) z hlediska kompaktnosti sídelních ploch bylo podnětem, že jsme podrobili především příměstské obce jeho seznamu prověření podle ostatních 4 znaků, k nimž Korčák přihlížel jen obecně, tj. *bez určení limitů* nebo typických hodnot. Toto vymezení městských aglomerací bylo uveřejněno v r. 1929 a vychází z výsledků sčítání lidu z jara 1921. Je na rozdíl od obou ostatních koncepcí provázeno tabelárním přehledem, v němž jsou však data členěna nikoliv podle jednotlivých příměstských obcí, nýbrž jen podle příměstských zón celkově. Bylo tedy třeba podrobnějších výpočtů, což u první z uvedené čtveřice ukazatelů vyžadovalo pracovat s původním rukopisným materiálem ze sčítání lidu. (Údaje o zaměstnání obyvatelstva podle obcí byly u nás poprvé uveřejněny až v r. 1958.)

Nedostatkem tohoto pramene však je *oblastní neúplnost*, neboť se nedochovala část slovenská, jež byla v r. 1939 vyžádána do Bratislavy a byla za války patrně zničena. Chybí také údaje za předměstské obce Prahy. Z nedostatků samotného statistického členění výsledků sčítání lidu v r. 1921 je třeba uvést Olomouc a Znojmo, a to pro nerozlišení údajů podle příměstských obcí, které se těsně před sčítáním s oběma městy sloučily. Všechny tyto mezery bylo ovšem třeba vyplnit, a to aspoň soubornými údaji o předměstské zóně jako celku (ze zmíněné Korčákovy tabulky uveř. r. 1929, str. 15) nebo náhradními publikovanými údaji o zaměstnání majitelů bytů. U dalších ukazatelů se objevily překážky nebo nesrovnalosti jen výjimečně; výpočet celkového přírůstku obyvatelstva v příměstských obcích od r. 1869 byl někdy pracný pro *změny v rozloze* obcí během sledovaného období delšího nežli půl století (Oberschallový edice vývoje počtu obyvatelstva obcí, uveřejněné v r. 1941, jsme pro toto první desetiletí nemohli použít, protože vychází ze správního rozsahu obcí v r. 1934, resp. 1940).

V období 1918–34 se slučování s městskými sídly s více než 10 000 obyvateli týkalo 136 obcí, z čehož bylo 21 jader městských celků a 20 dalších měst rovněž s více než 10 000 obyvateli. Jsou obsaženy v tab. I, jež zahrnuje všechny případy růstu území města (pokud se dotkl i zastavěných ploch) v první polovině sledovaného období (1918–34), zjistitelné z uveřejněných pramenů. U obcí, k jejichž připojení došlo do r. 1926, jsme ukazatele vypočetli z výsledků sčítání lidu v r. 1921, u několika ostatních pak podle výsledků sčítání lidu v r. 1930. Z tabulky plyne, že v uvedeném období 16 let bylo s našimi většími a středními městy sloučeno 109 obcí, jakož i několik osad (např. s Náchodem, Teplicemi, Turnovem) a výjimečně lokalit (např. Brezový Dvůr k Žilině), z nichž některé, jako např. u Českých Budějovic, jen zčásti, takže pro ně nemohly být vypočteny hodnoty ukazatelů ani v přibližné formě. Stejnou rozmanitost jak co do územně-správního postavení zjišťujeme i ve vývoji. Tak dochází někdy u příměstských obcí k sloučením nebo k rozlukám, které pak připojení k městu obvykle uspišují. Např. na území dnešního Děčína můžeme v levobřežní části sledovat normální připojování obcí k býv. Podmoklům a na pravém břehu naopak rozluky zemědělské vsi Chlumu od Starého Města (obojí r. 1923).

Klasifikovali jsme také všechny předměstské obce, které podle zmíněného Korčá-
kova výběru s městem dostatečně souvisely, avšak které zůstaly samostatnými do
r. 1934. Celkové průměry jsme upřesnili se zřetelem k obcím nesporně městského
rázu (příměstských obcí s více než 10 000 obyvateli, u Prahy zón I a II celkově),
neboť jde o obce, které v zásadě je třeba chápat spíše jako další jádra dvojměstí,

Tab. I — Obce, jež se staly předměstím v letech 1918—34

| | | | | | |
|------------------------|--------------------|------|------------------------------|--------------------------|------|
| Brno: | I. vnitřní pás | 5633 | Ostrava: | Hrabůvka | 4344 |
| | Husovice | 6653 | | Mariánské Hory | 6366 |
| | Juliánov | 5622 | | Nová Ves | 3253 |
| | Komárov | 4532 | | Přívoz | 6665 |
| | Královo Pole | 6643 | | Svinov | 4236 |
| | Žabovřesky | 4413 | | Vítkovice | 6666 |
| | Židenice | 6635 | | Zábřeh | 5665 |
| | II. vnější pás | 3212 | Plzeň: | Doubravka | 5146 |
| | Bohunice | 3223 | | Doudlevice | 4156 |
| | Brněnské Ivanovice | 1212 | | Lobzy | 6162 |
| | Černovice | 4234 | | Škvřňany | 5165 |
| | Dolní Heršpice | 1112 | Podmokly: | Chrochvice | 6656 |
| | Horní Heršpice | 3222 | | Oldřichov | 5632 |
| | Jundrov | 3213 | Praha: I. pás (6 měst. obcí) | | 6664 |
| | Kamenný Mlýn | 4222 | | II. pás (7 měst. obcí) | 6664 |
| | Kohoutovice | 3112 | | III. pás (1 předměstský) | 5463 |
| | Komín | 1112 | | Braník | 3352 |
| | Lískovec | 3213 | | Břevnov | 5663 |
| | Malomeřice | 4423 | | Kobylisy | 5655 |
| | Medlánky | 1122 | | Michle | 5564 |
| | Obřany | 3212 | | Prosek | 5564 |
| | Přizřenice | 1112 | | Radlice | 5565 |
| | Řečkovice | 4213 | | Staré Strašnice | 4345 |
| | Slatina | 5212 | | Střešovice | 6662 |
| | Tuřany | 2212 | | Střížkov | 1132 |
| Dvůr Králové: Sylvárov | | 1112 | | Troja | 2232 |
| Hradec Králové: Věkoše | | 1122 | | Vysočany | 5663 |
| Chomutov: Horní Ves | | 6636 | IV. pás (2. předměstský) | | 4242 |
| Jihlava: Dřevěné Mlýny | | 5153 | | Bohnice | 5356 |
| Karlovy Vary: Tuhnice | | 6663 | | Dolní Liboc | 3232 |
| Krnov: | Guntramovice | 1222 | | Hloubětín | 4263 |
| | Chářová | 2132 | | Hlubočepy | 4362 |
| | Chomýž | 2112 | | Hodkovičky | 2132 |
| | Kostelec | 3222 | | Hostivař | 3243 |
| Mělník: | Mlazice | 1112 | | Hrdlořezy | 4354 |
| | Pšovka | 2112 | | Jinonice | 3122 |
| | Rousovice | 2112 | | Krč | 4343 |
| Michalovce: Straňany | | 1112 | | Malá Chuchle | 3162 |
| Náchod: Staré město | | 4343 | | Malešice | 3233 |
| Olomouc: Bělidla | | 2632 | | Motol | 5162 |
| | Černovír | 2243 | | Sedlec | 3353 |
| | Hejčín | 2463 | | Veselavín | 3535 |
| | Hodolany | 2664 | | Vokovice | 4254 |
| | Chvalkovice | 2232 | | Záběhlice | 5232 |
| | Lazce | 2134 | Spišská Nová Ves: Hnilec | | 112 |
| | Neředín | 2122 | Třebíč: Židovská obec | | 4214 |
| | Nová Ulice | 2663 | Turnov: Nudvojovice | | 122 |
| | Nové Sady | 2542 | Ústí n. Orl.: Hylváty | | 122 |
| | Nový Svět | 2663 | Střekov: Kramoly | | 6656 |
| | Pavlovičky | 2663 | | Novosedlice | 6626 |
| | Povel | 2133 | Znojmo: Hradiště | | 112 |
| | Řepčín | 2243 | | Mansberk | 132 |
| | | | | Louka | 232 |

Doplňk: Příměstské obce navrhované měst. radami za předměstí, avšak při revizi Státního statistického úřadu vyřazené:

| | | | | | |
|------------------|--------------|------|------------------|---------------|------|
| Aš: | Nový Ždár | 1111 | Ostrava: Svinov | 4236 | |
| | Vernéřov | 2111 | Plzeň: Bolevec | 3134 | |
| Bratislava: | Prievoz | .124 | Příbram: Podlesí | 5222 | |
| Čes. Budějovice: | Vráto | 2133 | Tábor: Horky | 1112 | |
| Liberec: | Doubí | 3242 | | Náchod | 1122 |
| | Ostašov | 3222 | | Sezimovo Ústí | 1112 |
| | Vesec | 4332 | Znojmo: | Dobšice | 1112 |
| | Vratislavice | 4232 | | Nesachleby | 1112 |

resp. souměstí (konurbací). V následující sestavě uvádíme proto jednak hrubé *průměry* obou souborů s pomínutím obcí, jež měly více než 10 000 obyvatel — jichž mezi administrativně sloučenými bylo 17, mezi nesloučenými 5 — jednak v závorce i průměry včetně těchto velkých obcí:

Průměrné hodnoty u obcí, které v statist. pramenech jako aglomerace

| | a) jsou uváděny a které se: | | b) nejsou uváděny, ale sloučily se |
|-------------------------------|-----------------------------|-------------|------------------------------------|
| | sloučily | nesloučily | |
| Podíl nezeměděl. obyvatelstva | 87,9 (90,6) | 93,0 (93,5) | 74,6 |
| Hustota obyvatelstva (obecná) | 778 (2581) | 785 (956) | 241 |
| Zalidněnost domů | 10,3 (16,9) | 12,1 (12,6) | 8,2 |
| Index počtu obyv. 1869—1921 | 4,4 (6,3) | 4,9 (5,0) | 2,3 |

Ze srovnání čísel prvního a druhého sloupce plyne, že slučování obcí v období 1918—34 se většinou *nedělo* v souladu se žádným ze 4 sledovaných ukazatelů a že by k těmto nerovnoměrnostem (disproporcím) nebylo došlo, kdyby se při administrativním slučování příměstských obcí sledovaly intence bývalého Státního úřadu statistického, zvláště hospodářskozeměpisně orientovaného vymezení z r. 1929.

Zvláštní postavení měla pod zorným úhlem sledované otázky mnohá města *slovenská*, u nichž někde ještě vyzníval ráz původní uherské soustavy měst, se silnými stopami feudálního územního členění. Již Korčák v r. 1934 upozornil ve sledované velikostní třídě měst na Banskou Štiavnicí a Ružomberok. K těmto městům náležela *dislokovaná sídla*, jež byla nejen od městského střediska značně odlehlá, ale měla i ostatní ukazatele s velmi nízkými hodnotami. Banská Štiavnica je jedním z mála případů slovenských měst, u nichž se neúměrně velké území řešilo po r. 1950 rozlukou, přeměnou dvou odlehlých osad (Banská Belá a Banská Hodruša) v samostatné obce. Jen v omezeném měřítku k tomu došlo také u Ružomberoku, který můžeme při této příležitosti uvést jako příklad odlišnosti v pojetí J. Korčáka a jeho pokračovatele V. Sekery, jež na rozdíl od Korčákových námitek vůči přílišné rozlehlosti území tohoto města naopak ještě jednu další obec k Ružomberoku přidával (Likavku, jejíž klasif. index je 1411).

Z jednotlivých „legalisací“ sídelních seskupení vynikají v období 1918—34 nápadně *nízkými hodnotami* ukazatelů příměstí Krnova, Mělníka a Znojma, jakož i některé obce vnější předměstské zóny Brna. Proti sloučení u Krnova vyslovil námítky již Korčák (1934, str. 34) vzhledem k tomu, že nejen Chomýž a Guntramovice, ale i některé osady z doby starší (Ježník a Mariánské Pole) byly vůči městu poměrně odlehlé. Trojice sídel sloučená rovněž již před r. 1921 se Znojmem měla však patrně ještě poněkud nepříznivější předpoklady a trojice při-

městských sídel Mělníka, střediska ovšem podstatně menšího, měla pak dokonce většinu ukazatelů nejnižšího stupně.

Nejnápadnějšími případy opačných disproporcí, tj. příměstí, která *nebyla* do r. 1934 připojena, ačkoliv měla již v r. 1921 *vysoké indexy*, jsou:

| | | | |
|-------------------|------|--------------|------|
| Karlovy Vary: | | Ostrava: | |
| Drahovice | 5665 | Hrušov | 6664 |
| Rybáře | 6662 | Kunčičky | 6466 |
| Kladno: | | Michálkovice | 6354 |
| Dubí | 5443 | Muglinov | 5563 |
| Kročehlavy | 6644 | Radvanice | 5563 |
| Rozdělov | 6435 | Příbram: | |
| Jablonec: | | Březové Hory | 6632 |
| Jablonecké Paseky | 6521 | Teplice: | |
| Liberec: | | Řetenice | 5465 |
| Františkov | 6262 | Trnovany | 6666 |
| Horní Růžodol | 6266 | Ústí n. L.: | |
| Janův Důl | 6642 | Bukov | 6635 |
| Rochlice | 5163 | Předlice | 5565 |
| Růžodol I | 5454 | Střekov | 5463 |

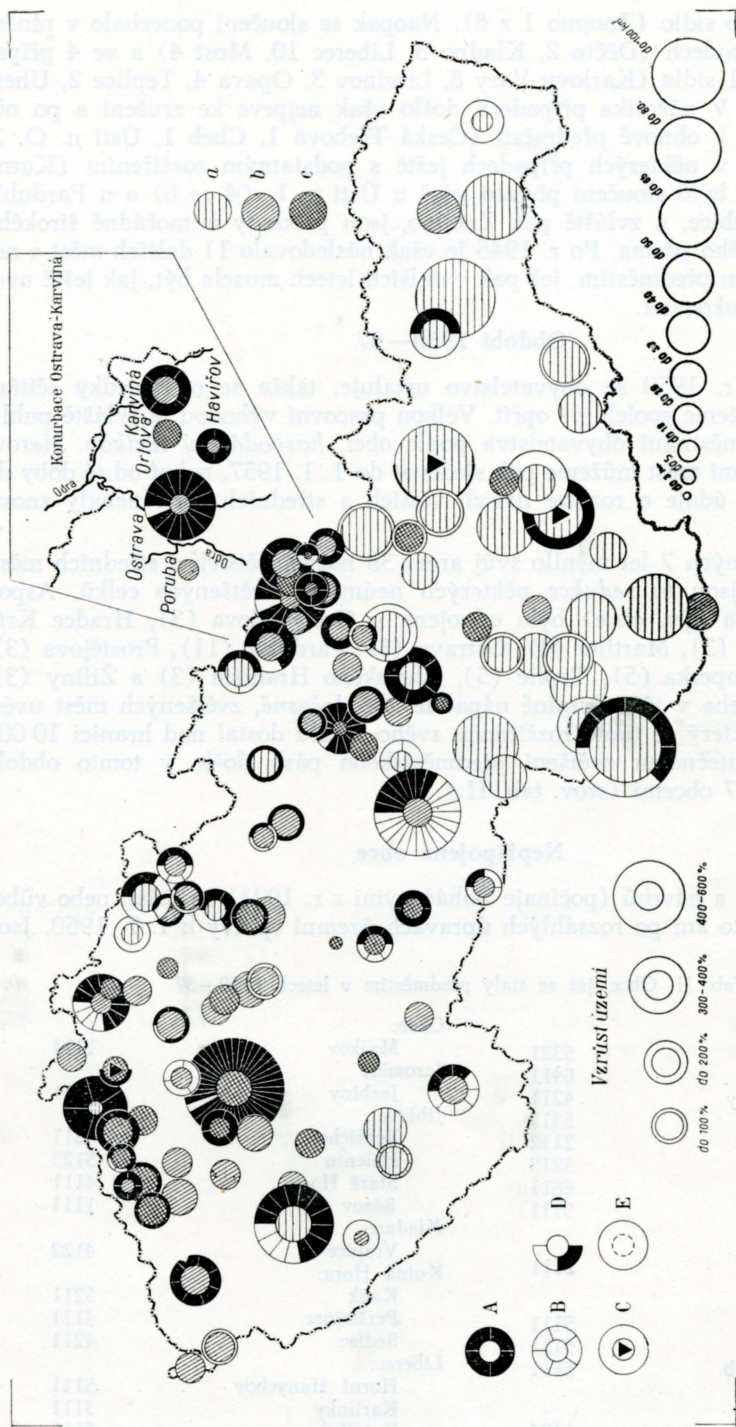
Zvláště vyniká příměstí Slezské Ostravy, která již tehdy s jádrem naší největší konurbace *kompaktně souvisela* a jejíž administrativní samostatnost je výmluvným dokladem toho, jak silný byl tehdy ještě vliv ekonomickým vývojem již dávno překonané zemské hranice mezi Moravou a Slezskem. Z míst, uváděných tehdy statistickou službou jako aglomerace, měly již tenkrát předpoklady ke sloučení s městem i některé obce okolí Českých Budějovic (Čtyři Dvory 4366, Suché Vrbné 6146), Hradce Králové (Pražské Předměstí 5444, Kukleny 4442) aj.

Dostatečně podrobné úřední statistické prameny (lexikony obcí) nám v tomto období ještě umožňují sledovat, které městské obce řešily otázku účelného vymezení svého území *dilčimi úpravami* katastrálních hranic. Většinou šlo jen o etapu sloučení, ježto se dříve nebo později ukázalo, že je třeba připojit obec celou. Platí to např. o úpravě hranic mezi Příbramí a Březovými Horami (se ziskem druhého z obou měst 815 obyv.), Hradce Králové s oběma „Předměstími“, Bohumína s Novým Bohumínem, Českých Budějovic s obcí Mladé, Ústí n. L. s Bukovem a Předlicemi, Opavy s Kylešovicemi, Přerova s Lověšicemi, Nového Jičína s Žilinou, Jablonce s Jablon. Pasekami ap. V několika případech se však zatím s tímto řešením vystačilo, tak mezi Uherským Hradištěm a Starým městem, Teplíci a Řeticemi, Tábořem, Měšicemi a Čekanícemi.

Období 1934—50

Pro hodnocení územního vývoje měst v letech třicátých a čtyřicátých nemáme žel tak příznivé podmínky jako pro desetiletí předcházející, zvláště s ohledem na neúplnost údajů o zaměstnání obyvatelstva jednotlivých příměstských obcí, které třeba nahrazovat údaji o zaměstnání majitelů bytů apod. V období *okupace* byla, pokud lze z dosti nesouhlasných pramenů zjistit, předměstí rozšířena asi u 40 našich měst. V uvažované velikostní skupině (s 10 000 obyvateli v r. 1957) jich bylo 19, obcí s nimi sloučených pak 81. (Do souborné tabulky nebyly pro nesleditelnost s určenými časovými intervaly pojaty.)

Vývoj těchto předměstí byl po osvobození r. 1945 velmi různý. Úplně a natrvalo bylo sloučení zrušeno jen ve 3 případech (Tábor se 7 předměstskými obcemi, Aš se 2 a Kolín s 1 obcí) a u jednoho města zůstalo ze souvislé předměstské zóny



Územní vývoj československých měst (s více než 10.000 obyv.) v letech 1918—57

Počet sektorů mezikruží odpovídá počtu připojených obcí. Černě značené (např. u A pro všechny čtyři připojené obce) znamenají *úměrná*, bíle naproti tomu *neúměrná* (disproporční) sloučení. Značky opatřené trojúhelníčkem (C) odlišují jednotlivé případy, kdy šlo výlučně o odpojení (rozluky). — Plocha mezikruží je úměrná *ploše* připojeného (od pojeného) území. Stupnice "vzrust území" není ovšem úplná, jde jen o příklady. Také stupnice kruhů znázorňujících plochu samostatného města pokračuje (nad 100 km²). — Sřafurou je značena *hustota obyvatelstva* v r. 1957, a to v poměru k středním hodnotám příslušné velikostní třídy čs. měst. — Pro zvýraznění relativně malých ploch je někdy nutno v daném měřítku použít polovičního mezikruží (D). — Z případů, kdy bylo připojeno území bez sídel, je uveden jen nejnapadnější (E).

sloučeno jen jedno sídlo (Znojmo 1 z 8). Naopak se sloučení ponechalo v plném rozsahu ve 4 případech (Děčín 2, Kladno 3, Liberec 10, Most 4) a ve 4 případech s výjimkou 1 sídla (Karlovy Vary 8, Litvínov 3, Opava 4, Teplice 2, Uherské Hradiště 3). V několika případech došlo však nejprve ke zrušení a po několika letech pak k obnově předměstí (Česká Třebová 1, Cheb 1, Ústí n. O. 1, Kutná Hora 1), v některých případech ještě s podstatným rozšířením (Kutná Hora). Jen zčásti bylo sloučení přejato ještě u Ústí n. L. (4 ze 6) a u Pardubic (3 ze 14). Pardubice, a zvláště pak Znojmo, jsou příklady mimořádně širokého pojetí předměstského pásma. Po r. 1945 je však následovalo 11 dalších měst s neúměrně rozšířeným předměstím, jež pak v dalších letech musela být, jak ještě uvedeme, rovněž redukována.

Období 1950—57

Teprve kolem r. 1950 se obyvatelstvo ustaluje, takže se o výsledky sčítání z tohoto roku můžeme spolehlivě opřít. Velkou pracovní výhodou je zvláště publikace údajů o zaměstnání obyvatelstva podle obcí, *hospodářský lexikon*. Nerovnoměrný růst území měst můžeme pak sledovat do 1. 1. 1957, neboť od té doby do korektury článku údaje o rozloze našich větších a středních měst nebyly znovu uveřejněny.

Během sledovaných 7 let měnilo svůj areál 38 našich větších a středních měst. Charakteristické jsou tu *redukce* některých neúměrně zvětšených celků. Aspoň 3 sídla (zpravidla býv. obce) byla odpojena u Gottwaldova (3), Hradce Králové (5), Frýdku (3), Martina (4), Ostravy (3), Pardubic (11), Prostějova (3), Přerova (5), Šumperka (5), Teplíc (5), Uherského Hradiště (3) a Žiliny (3). Pro úplnost je třeba v této skupině nápadně, ale *dočasně*, zvětšených měst uvést i Bohumín (5), který se tímto rozšířením svého areálu dostal nad hranici 10 000 obyvatel. Ke skutečnému zvětšení předměstského pásu došlo v tomto období u 20 měst, a to 37 obcemi (srov. tab. II.).

Nepřipojené obce

Mnohá z pojetí a návrhů (počínaje Boháčovými z r. 1921) se zčásti nebo vůbec neuskutečnila, a to ani po rozsáhlých úpravách územní správy k 1. 7. 1960. Jsou

Tab. II. Obce, jež se staly předměstím v letech 1950—57

| | | | |
|-------------------|------|----------------|------|
| České Budějovice: | | Cheb: | |
| Čtyři Dvory | 5321 | Maškov | 1111 |
| Dobrá Voda | 6411 | Jaroměř: | |
| Kněžské Dvory | 4211 | Jezbiny | 4211 |
| Mladé | 5311 | Jihlava: | |
| Pohůrka | 2112 | Bedřichov | 4211 |
| Rožnov | 5213 | Helenín | 5122 |
| Suché Vrbné | 6611 | Staré Hory | 4111 |
| Vráto (zčásti) | 3111 | Sásov | 1111 |
| Český Těšín: | | Kladno: | |
| Dolní Žukov | 2111 | Vrapice | 4122 |
| Děčín: | | Kutná Hora: | |
| Bělá | 5111 | Kaňk | 5211 |
| Bynov | 5111 | Perštejnec | 4111 |
| Prostřední Žleb | 5111 | Sedlec | 4211 |
| Hlohovec: | | Liberec: | |
| Svátý Petr | 1124 | Horní Hanychov | 5111 |
| | | Karlínky | 3111 |
| | | Kateřinky | 5111 |

| | | | |
|-----------------|------|--------------------|------|
| Mladá Boleslav: | | Šternberk: | |
| Bezděčín | 1112 | Lhota | 3151 |
| Nymburk: | | Turnov: | |
| Drahelice | 3111 | Daliměřice | 4111 |
| Plzeň: | | Mašov | 2111 |
| Nová Hospoda | 5111 | Ústí n. O.: | |
| Příbram: | | Oldřichovice | 3111 |
| Březové Hory | 6411 | Valašské Meziříčí: | |
| Strakonice: | | Krhová | 2111 |
| Dražejov | 2116 | Vsetín: | |
| | | Semetín | 1111 |

shrnuty ve zvláštním klasifikačním seznamu (tab. V.) s uvedením letopočtu, kdy se poprvé, buď jako „aglomerace“ ve statistických pramenech nebo jako dočasné sloučení, objevují. Jak vysvitá z tohoto seznamu, šel v některých případech vývoj *jiným směrem*, nežli se původně očekávalo. Většinou jde o hornické obce, což je dáno specifičností těžebního terénu. Tak nesplynuly spolu Suchá Dolní, Prostřední a Horní, nýbrž Dolní a Prostřední Suchá se sloučily (spolu s třemi dalšími sídly) v nové hornické město Havířov, ale Horní Suchá zůstala zatím samostatnou obcí. Také u Litvínova se slučování dělo jinak, neboť místo Záluží, jež se stalo opět samostatné, se připojily dvě jiné obce (Šumná a Růžodol). U Hradce Králové se dvě sídla připojená v r. 1923 odpojila, ale nahradilo je 6 jiných sídel atd. Etapový ráz má slučování v okolí Karviné, kde ze 4 sídel se sloučily 2, nebo v okolí Trenčína, kde dvě obce splynuly v průmyslové sídlo polovenkovského typu s novým jménem (Závažie).

Velká většina případů uváděných v seznamu jsou jednotlivé zbývající obce, které nebyly do administrativního slučování pojaty. Jediným případem příměstí, které zůstalo *od r. 1918 mimo proces slučování*, ačkoliv bylo statistiky považováno za hospodářský celek již před více než 30 lety, je příměstí Tábora. (Za okupace dočasně k sloučení došlo, a to v celek daleko větší nežli bylo původní vymezení aglomerační.) Sezimovo Ústí má zatím ještě ráz produkčního satelitu, avšak svazky s Táborem nepochybně porostou a vytvoří postupně předpoklady k sloučení v aglomeraci dvojjaderného typu jako přechodné formy k dvojměstí (podle názvosloví v sovětských pramenech k „párovému městu“).

Celkové hodnocení

Připojený kartogram znázorňuje 104 našich měst podle *rozsahu území*, jež k nim bylo v letech 1918—57 připojeno (ve třech případech odpojeno), jakož i celkový počet připojených obcí a také celkovou hustotu obyvatelstva města. Při daném měřítku nebylo možno znázornit i zmíněné kombinace rozluk a připojení, které se však objevují jen asi u 5 % našich měst; uplatňují se tu jen v konečném rozdílu velikosti území (plochou mezikruží).

Hustotu obyvatelstva města rozlišujeme jen do tří stupňů, ale zato stupně normální, nadnormální a podnormální určujeme *podle velikostních tříd měst*. U našich *velkoměst*, pro něž se nám jeví jako charakteristická hodnota (počet obyvatel na 1 km²) 2 000, je příslušné rozmezí normálu 1 700 a 2 300. U třídy měst s 50 000 až 100 000 obyvateli jsou analogickými čísla 1 500 a 1 250—1 750, u třídy měst s 20 000 až 50 000 obyv. je to 1 000 a 800—1 200, u třídy s 15 000 až 20 000 obyv. 750 a 600—900 a s 10 000 až 15 000 obyv. 650 a 500—800. Z měst s více než 100 000 obyvateli vynikají relativně velkou rozlohou Bratislava a Plzeň, neboť obě města mají nižší hustotu než je hrubý průměr další (nižší)

Tab. III. Československá města podle počtu obcí, jejichž připojení v letech 1918—57 se jeví jako neúměrné (disproporční)

| | Rozloha města v km ² | | Její růst (1918 = 1,00) | Počet připojených obcí s velmi nízkým klasifik. indexem (v závorce celk. počet připoj. obcí) | | |
|-------------------|------------------------------------|---------|-------------------------------|--|----------|---------|
| | 1918 | 1957 | | 1918—34 | 1934—50 | 1950—57 |
| Bratislava | 81,30 | 187,89 | 2,31 | — | 3 (8) | — |
| Brno | 18,16 | 139,40 | 7,67 | 16 (23) | — (1) | — |
| Čadca | 42,66 | 55,97 | 1,31 | — | 1 (1) | — |
| České Budějovice | 15,44 | 41,11 | 2,66 | — | — | 5 (8) |
| Český Těšín | 2,66 | 7,43 | 2,79 | — | — (1) | 1 (1) |
| Dvůr Králové n.L. | 16,45 | 18,70 | 1,13 | 1 (1) | — | — |
| Frydek-Místek | 10,23 | 23,03 | 2,15 | — | 2 (4)** | — |
| Hlohovec | 33,18 | 46,31 | 1,39 | — | — | 1 (1) |
| Hradec Králové | 8,84 | 51,50 | 5,82 | 1 (1) | 2 (7)** | — |
| Cheb | 14,70 | 24,39 | 1,65 | — | — | 1 (1) |
| Jaroměř | 15,72 | 19,71 | 1,22 | — | — (1) | 1 (1) |
| Jihlava | 9,75 | 26,80 | 2,75 | — (1) | — (1) | 3 (4) |
| Krnov | 17,85 | 34,16 | 1,91 | 2 (4) | — | — |
| Kutná Hora | 14,78 | 24,01 | 1,62 | — | — | 3 (3) |
| Liberec | 6,16 | 50,52 | 8,18 | — | 1 (11) | 3 (3) |
| Martin | 33,96 | 35,51* | 1,04 | — | 5 (5)** | — |
| Mělník | 8,87 | 21,38 | 2,41 | 3 (3) | — | — |
| Michalovce | 6,25 | 36,30 | 5,88 | 1 (1) | — | — |
| Mladá Boleslav | 11,20 | 25,16 | 2,24 | — | 1 (5) | 1 (1) |
| Náchod | 8,69 | 21,42 | 2,46 | — (1) | 3 (5) | — |
| Nové Město n. V. | 23,80 | 32,00 | 1,38 | — | 1 (1) | — |
| Nymburk | 17,42 | 20,82 | 1,19 | — | — | 1 (1) |
| Olomouc | 3,00 | 41,55 | 13,33 | 1 (13) | — | — |
| Opava | 10,94 | 43,28 | 3,09 | — | 1 (3) | — |
| Ostrava | 7,75 | 97,25* | 1,25 | — (7) | 1 (12)** | — |
| Pardubice | 18,98 | 24,15* | 1,27 | — | 4 (14)** | — |
| Plzeň | 22,14 | 113,54 | 5,12 | — (4) | 3 (9) | 1 (1) |
| Poprad | 15,61 | 41,54 | 2,65 | — | 1 (2) | — |
| Praha | 21,00 | 172,48 | 8,17 | 1 (40) | — | — |
| Prerov | 19,98 | 22,31* | 1,11 | — | 2 (6)** | — |
| Rimavská Sobota | 35,52 | 42,39 | 1,19 | — | 1 (1), | — |
| Spišská N. Ves | 11,12 | 109,57* | 1,11 | 1 (1)* | — | — |
| Šumperk | 13,96 | 27,83* | 1,99 | — | 5 (6)** | — |
| Teplíce | 7,62 | 13,24 | 1,71 | — | 2 (6)** | — |
| Trutnov | 18,45 | 49,88 | 2,70 | — | 2 (3) | — |
| Uherské Hradiště | 2,49 | 8,65* | 3,47 | — | 2 (5)** | — |
| Ústí n. L. | 15,21 | 31,52* | 2,08 | — | 2 (6)** | — |
| Ústí n. O. | 5,09 | 18,28 | 3,59 | 1 (1) | — (1) | 1 (1) |
| Valašské Meziříčí | 4,96 | 19,57 | 3,95 | (1) | — | 1 (1) |
| Vrchlabí | 8,34 | 27,70 | 3,32 | — | 1 (1) | — |
| Vsetín | 38,55 | 57,71 | 1,50 | — | 2 (2) | 1 (1) |
| Vyškov | 6,80 | 35,35 | 5,19 | — | 4 (4) | — |
| Znojmo | 6,03 | 23,28 | 3,86 | 2 (3) | 8 (8)** | — |
| Zvolen | 29,94 | 69,45 | 2,38 | — | 1 (1) | — |
| Žilina | 13,79 | 25,39 | 1,76 | — | 4 (4)** | — |

*) Dočasná maxima rozlohy území (v závorkách index k srovnání se stavem v r. 1957 = 1,00): Banská Bystrica 49,22 (3,70), Frydek-Místek 38,51 (1,67), Gottwaldov 96,63 (1,61), Hradec Králové 74,99 (4,56), Martin 98,51 (2,61), Most 47,67 (1,64), Ostrava 123,84 (1,27), Pardubice 59,24 (2,45), Prostějov 33,30 (2,02), Prerov 33,08 (1,48), Spišská N. Ves 121,76 (1,11), Šumperk 27,83 (3,12), Tábor 40,89 (4,85), Teplíce 23,97 (1,81), Uherské Hradiště 64,57 (7,46), Ústí n. L. 36,86 (1,17), Znojmo 59,28 (2,55), Žilina 41,49 (1,63).

**) Sloučení, jež byla zčásti přechodná (srov. předcház. pozn.).

Tab. IV. Československá města podle počtu obcí, jejichž připojení v letech 1918—57 se jeví jako úměrné

| | Rozloha města v km ² | | Její růst (1918 = 1,00) | Počet připojených obcí | | |
|---------------|------------------------------------|--------|----------------------------|------------------------|---------|---------|
| | 1918 | 1957 | | 1918—34 | 1934—50 | 1950—57 |
| Česká Třebová | 15,99 | 22,72 | 1,42 | — | 1 | — |
| Děčín | 5,00 | 67,72 | 13,54 | — | 2 | 3 |
| Gottwaldov | 16,86 | 59,23* | 3,51 | — | 10** | — |
| Haviřov | — | 29,74 | — | — | — | 4 |
| Chomutov | 16,70 | 22,88 | 1,34 | 1 | — | — |
| Karlovy Vary | 14,94 | 42,11 | 2,83 | 1 | 6 | — |
| Karviná | 15,52 | 47,60 | 3,06 | — | 4 | — |
| Kladno | 9,81 | 28,43 | 2,92 | — | 3 | — |
| Litvínov | 4,80 | 19,00 | 3,96 | — | 4 | — |
| Most | 22,86 | 29,13* | 1,26 | — | 4** | — |
| Nový Jičín | 5,57 | 22,30 | 4,00 | — | 1 | — |
| Orlová | 5,25 | 16,70 | 3,18 | — | 2 | — |
| Prostějov | 16,51 | 16,51* | 1,00 | — | 3** | — |
| Příbram | 15,26 | 16,47 | 1,02 | — | — | 1 |
| Strakonice | 14,39 | 27,39 | 1,90 | — | — | 1 |
| Šternberk | 9,86 | 15,04 | 1,52 | — | — | 1 |
| Třebíč | 8,52 | 16,87 | 1,98 | 1 | 1 | — |
| Třinec | 5,55 | 27,30 | 4,91 | — | 4 | — |

*) **) Viz pozn. u tab. III.

velikostní třídy, kde obdobně vynikají Košice (ovšem velmi dočasně) a Gottwaldov. Naopak nad normálem „velkoměstské“ kategorie (tj. nad 2 000 obyvk./km²) jsou Jablonec n. N. (3759), Teplice (2862), Tábor (2312), Pardubice, Prostějov a Ústí n. L.; v nejnižší třídě se mu blíží Český Těšín. Za relativně velmi lidnaté je třeba považovat i Kladno, Jičín, Uherské Hradiště a Trenčín. K způsobu znázornění je nutno připomenout, že stupeň hustoty obyvatelstva se netýká stavu před zvětšením (zmenšením města, jak by se mohlo na první pohled zdát vzhledem k tomu, že je znázorněna ve vnitřním kruhu. Praktické zřetele, zvláště ohled na časovou jednotnost, nás vedli ke znázornění stavu v r. 1957.

Tab. V. Neprovedené návrhy na administrativní připojení příměstských obcí z let 1921—49

| | | | |
|--------------------|------|-----------------------|------|
| Aš: | | Hlohovec: | |
| Krásná (1921) | 3111 | Leopoldov (1935) | 5111 |
| Mokřiny (1921) | 3111 | Šulekovo (1935) | 2112 |
| Hazlov (1940) | 3111 | Hradec Králové: | |
| Otov (1940) | 1111 | Plácky (1949) | .111 |
| Banská Bystrica: | | Plotiště (1921) | .113 |
| Kralová (1935) | 1112 | Pouchov (1921) | .211 |
| Radvaň (1935) | 3111 | Svobodné Dvory (1921) | .211 |
| České Budějovice: | | Věkoše (1921) | .136 |
| Litvínovice (1921) | 1111 | Jablonec n. N.: | |
| Gottwaldov: | | Kokonín (1921) | 4211 |
| Jaroslavice (1949) | .114 | Mšeno (1921) | 5211 |
| Kudlov (1949) | .113 | Proseč (1921) | 4111 |
| Kvítkovice (1949) | .116 | Rýnovice (1921) | 5213 |
| Otrokovice (1949) | .226 | Vrchoslavice (1921) | 6211 |
| Tečovice (1949) | .114 | | |

| | | | | | |
|------------------------|------|--|--------------------------|------|--|
| Karviná: | | | Přerov: | | |
| Doubrava (1935) | 5211 | | Dluhonice (1921) | .111 | |
| Lazy (1935) | 6421 | | Kozlovice (1949) | .114 | |
| Orlová (1935) | 6631 | | Popovice (1949) | .114 | |
| Poruba (1935) | 6312 | | Předmostí (1949) | .212 | |
| Kolín: | | | Újezdec (1949) | .212 | |
| Sendražice (1940) | 3112 | | Ružomberok: | | |
| Liberec: | | | Likavka (1935) | 3113 | |
| Doubí (1921) | 4211 | | Sokolov: | | |
| Ostašov (1921) | 3111 | | Svatava (1935) | 6621 | |
| Vesec (1921) | 5211 | | Suchá: | | |
| Vratislavice (1921) | 5211 | | Dolní Suchá (1935) | 5323 | |
| Litvínov: | | | Horní Suchá (1935) | 5223 | |
| Záluží (1940) | 5361 | | Prostřední Suchá (1935) | 5321 | |
| Lučenec: | | | Šumperk: | | |
| Opatová (1935) | 2122 | | Dolní Studénky (1949) | .111 | |
| Martín: | | | Nový Malín (1949) | .111 | |
| Lipovec (1949) | .112 | | Petrov (1949) | .111 | |
| Příekopa (1949) | .111 | | Rapotín (1949) | .111 | |
| Vrútky (1949) | .211 | | Vikýřovice (1949) | .111 | |
| Záturčie (1949) | .111 | | Tábor: | | |
| Karlovy Vary: | | | Čekanice (1929) | 2111 | |
| Kolová (1940) | 2111 | | Čelkovice (1929) | 3111 | |
| Mladá Boleslav: | | | Horky (1940) | 1113 | |
| Kosmonosy (1949) | .211 | | Klokoty (1929) | 1113 | |
| Most: | | | Měšice (1929) | 3111 | |
| Kopisty (1940) | .221 | | Náchod (1940) | 1111 | |
| Souš (1940) | .221 | | Sezimovo Ústí (1940) | 5226 | |
| Nový Bohumín: | | | Teplice: | | |
| Bohumín (Starý) (1935) | .221 | | Novosedlice (1935) | .121 | |
| Pudlov (1935) | .331 | | Proboštov (1949) | .111 | |
| Skřečoh (1935) | .311 | | Řetenice (1921) | .131 | |
| Záblatí (1935) | .211 | | Soběduhy (1949) | 311 | |
| Nový Jičín: | | | Újezdeček (1949) | .221 | |
| Žilina (1935) | 2111 | | Trenčín: | | |
| Ostrava: | | | Istebník (1935) | 3116 | |
| Nová Bělá (1949) | .113 | | Orechové (1935) | 3116 | |
| Stará Bělá (1949) | .113 | | Uherské Hradiště: | | |
| Výškovice (1949) | .111 | | Sady (1940) | .212 | |
| Pardubice: | | | Staré Město (1935) | .112 | |
| Blatnická Lhota (1949) | .116 | | Ústí n. L.: | | |
| Doubravice (1949) | .146 | | Hostovice (1940) | .111 | |
| Nemošice (1949) | .114 | | Stříbrníky (1921) | .111 | |
| Ohrazenice (1949) | .111 | | Vaňov (1921) | 5212 | |
| Popkovice (1949) | .214 | | Znojmo: | | |
| Rosice (1949) | .212 | | Bohumilice (1940) | 1111 | |
| Rybitví (1949) | .116 | | Dobšice (1935) | 1111 | |
| Spojil (1949) | .112 | | Nesachleby (1940) | 1111 | |
| Staré Hradiště (1949) | .111 | | Nový Šaldorf (1940) | 1111 | |
| Svítkov (1949) | .312 | | Oblekovic (1940) | 1112 | |
| Trnová (1949) | .111 | | Sedlešovice (1940) | 1111 | |
| Prostějov: | | | Suchohrdly (1940) | 1113 | |
| Držovice (1949) | .114 | | Žilina: | | |
| Kralice (1949) | .113 | | Bánová (1949) | .211 | |
| Vrahovice (1949) | .216 | | Povážský Chlmec (1929) | .111 | |
| | | | Strážov (1949) | .111 | |

V číselném shrnutí je třeba především uvést, že se úřední změny areálů osídlených ploch měst týkaly v období 1918—57 z celkového počtu 104 našich měst (majících více než 10 000 obyvatel v r. 1957) 65 měst. Ze 450 administrativních

sloučení nebo odpojení u těchto měst byla zhruba *jedna pětina dočasných* (podmíněných především správní deglomerací „Velkých“ Pardubic, Gottwaldova, Martina aj.). Skutečný počet obcí, z nichž vznikla nová předměstí, byl proto podstatně nižší, totiž 340. Přes tato dočasná spojení rozšiřovala se území československých měst v období 1950—57 na rozdíl od období 1918—34 již převážně v souladu s použitými čtyřmi ukazateli. Jak plyne z tab. III a IV došlo k sloučením, jež neodpovídala našim čtyřem ukazatelům, u 45 měst a týkala se 116 obcí, což je více nežli jedna třetina všech připojených obcí. Poměr mezi slabě a silně disproporčními případy byl 76 : 40.

Závěrem je třeba zdůraznit, že tento příspěvek uplatňuje jen jeden z řady aspektů, z nichž lze vymezení měst provést. Jde však o hledisko *metodicky širší* nežli je např. způsob, jenž by plynul ze stati Korčákovy (1955) a proto snad má vyhlídky na použití v plánování. Vycházejí ze zásady, že „čím větší počet ukazatelů, tím menší pravděpodobnost chyb“, navrhl jsem jednotnou metodu s komplexním ukazatelem složeným z 8—10 ukazatelů dílčích. (Srov. oba příspěvky z minulého roku a článek o aglomeraci ústecké s map. znáz.) Pro retrospektivní úvahy je však, a to hlavně pro neúplnost statistických podkladů, nemožné, resp. neúměrně pracné, použít více nežli čtyř ukazatelů. Tímto poměrně hrubým měřítkem bylo možno v klasifikaci jednotlivých sloučení s rozlišením neúměrných (disproporčních) případů dosáhnout *spíše jen náčrtu celkové situace nežli náležitě prokresleného obrazu*. Podrobnější rozbor sporných případů bude možný až po uveřejnění dat podle sčítání lidu v r. 1961. Tyto nové údaje jsou také nutným předpokladem pro náležité doplnění této retrospektivy pro období 1957—61, do něhož spadají i závažné změny v organizaci územní správy k 1. červenci 1960.

Literatura*)

- BOHÁČ A.: Text. část „Předběžných výsledků sčítání lidu z 15. února 1921“. Praha 1921.
BOHÁČ A.: Text. část „Výsledků sčítání lidu 1921“ (*Čs. statistika*, sv. 9) Praha 1924.
Československá statistika, sv. 9 (1924), 40 (1929) a 107 (1935).
Goroda - sputniky. (*Sborník statí*). Moskva 1961.
HŮRSKÝ J.: Vymezení aglomerace Ústí n. L. (V tisku.) *Sborník Čs. spol. zeměpisné*. Praha 1963, 68.
HŮRSKÝ J.: Vymezování skupinových sídel (aglomerací). *Statistický obzor*. Praha 1961. 41 : 210 až 215.
HŮRSKÝ J.: Vývoj názorů na pojetí a vymezování sídelních aglomerací. *Demografie*. Praha 1961. 3 : 231—246.
KORČÁK J.: Bytové poměry ve větších městech rep. Československé. (Zvl. otisk z *Čs. statistiky*, sv. 40). Praha 1929.
KORČÁK J.: Přehled městských aglomerací o více než 30 000 obyvatel. *Zprávy Stát. úřadu statistického rep. Československé*. Praha 1927. 8 : Nr. 139—141 : 1075.
KORČÁK J.: Text. část „Výsledků sčítání lidu 1930“ (*Československá statistika*, sv. 98). Praha 1934.
KORČÁK J.: Velikost měst v zeměpisném srovnání. *Sborník Čs. spol. zeměpisné*. Praha 1955. 60 : 252—261.
SEKERA V.: Text. část k „Sčítání bytů ve větších městech rep. Československé v r. 1930“ (*Čs. statistika*, sv. 107.) Praha 1935.

*) Seznam obsahuje kromě základních pramenů k článku jen literaturu, jež bezprostředně s námětem souvisí. Podrobnější seznam literatury k celkovému problému aglomerací je připojen k autorově statí z r. 1961 (*Demografie*).

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЧЕХОСЛОВАЦКИХ ГОРОДОВ

Около 30 лет тому назад в Чехословакии были опубликованы возражения против выделения городов исключительно по принципу удаленности, т. е. по расстоянию жилых площадей города от соответствующих административных границ нас. пунктов (Корчак, 1929 г.). Практически эти взгляды нашли себе применение в некоторых чрезмерно больших проектах, которые под названием «агломерации» предложили городские советы для статистических дел.

В статьях, вышедших в 1961 г., автор старался максимально использовать данные, которые имели отношение к выделению городов как экономико-географическому целому, и предложил использовать комплексный показатель, состоящий из 8—10 показателей. Однако для ретроспективы развития он мог из-за недостатка статистических материалов использовать только классификационный индекс, образованный следующими 4 показателями: 1. долей несельскохозяйственного населения, 2. плотностью населения, 3. заселенностью домов, 4. ростом числа жителей. Упомянутый период автор разделил на 3 части (1918 — 35 — 50 — 57) и все административные изменения классифицировал по отдельным общинам, которые были присоединены к городам, до 6 ступеней.

Автор установил, что административные изменения ареалов жилых площадей городов с числом жителей, превышающим 10 000, за период 1918—1957 г.г. произошли в 65 городах из общего количества 104. Из 450 административных слияний и разделений у этих городов пятая часть была проведена преждевременно (дегломерация «Больших» Пардубиц, Готвальдова, Мартина и т. д.) в период 1945—1955 г.г. Число общин, из которых возникли новые предместья, было поэтому значительно ниже, 340. Несмотря на это, присоединения общин к чехословацким городам, проходившие в период 1950—1957 г.г. в отличие от 1918—1934 г.г., отвечали 4 показателям. Как указывает таблица III и IV, изменения, расходящиеся с 4 показателями, имели место только в 45 городах и относились к 116 общинам, что даже не составило трети всех присоединенных общин. Соотношение между диспропорциями сильными и слабыми было 76 : 40.

В заключение автор подчеркивает, что несмотря на то, что применяемый им метод шире, чем в работе Я. Корчака в 1955 г., все же для планирования, особенно для общегосударственного, может служить лишь вспомогательным критерием. Более полную картину можно будет получить после опубликования материалов переписи 1961 г.

REGIONAL DEVELOPMENT OF CZECHOSLOVAK TOWNS

In Czechoslovakia, more than 30 years ago, objections were raised to the system of distinguishing towns only by the degree of „remoteness“, i. e. by the distance from the margin of the habitation town-area to the first dwelling houses of the town. These rules have been applied to practice by the authorized town councils to delimitate more extensive town areas and are called „agglomerations“.

In articles dating from 1961 the author tried to persuade the authorities to profit to the full by the data — relevant to the delimitation of the town — as an economic-geographical whole, and suggested the application of a complex coefficient composed of 8—10 partial factors. For the retrospection of the development, he could — owing to the deficiency of the statistical data — make use only of the classification index composed of the following four coefficients: 1) share of non-agricultural population, 2) population density, 3) house population, 4) development in number of population. He divided the period into three sections (1918—35—50—57). He distinguished 6 degrees of administrative wholes according to individual villages which had been attached to towns.

In this way the author found out that official changes in areals of inhabited areas of towns were applicable in 1918—57 to 65 towns out of the total number of 104 (with more than 10,000 inhabitants in 1957). Out of 450 cases of administrative conglomeration and deglomeration about $\frac{1}{5}$ were only temporary ones (conditioned before all by administrative deglomeration of „Velké“ Pardubice, Gottwaldov, Martin, etc.), dating mostly from 1945—55.

The factual number of villages — which have grown to form new suburbs — became consequently considerably lower, about 340. In spite of such temporary conglomerations, the areas of Czechoslovak towns kept on enlarging in 1950—57 in harmony with the four coefficients, in contradistinction to 1918—1934. Table III. and IV. shows that in case of 45 towns and 116 villages, conglomerations took place which did not correspond to the above four coefficients. It is more than $\frac{1}{3}$ of all conglomerated villages. Disproportions are in the ratio of 76 : 40. The above-mentioned doctrine can be used in planning — especially on a nation-wide scale — as an auxiliary criterion only. A more exact view will be achieved after the results of the census — carried out in the spring of 1961 — have been published.

LUDVÍK MIŠTERA

REGIONALISMUS, NÁZORNOST A POLYTECHNICKÉ VZDĚLÁNÍ VE FYZICKÉM ZEMĚPISU

Obecný fyzický zeměpis má vzhledem k svému úkolu — poznání přírodních složek zeměpisného prostředí — významné postavení v kurzu zeměpisu.

Svůj význam si podržuje i na pedagogických institutech, jejichž úkolem je vychovávat učitele zeměpisu pro 6. až 9. postupný ročník. K tomuto cíli musí přihlížet také obsah a rozsah zeměpisného učiva a tudíž i obecného fyzického zeměpisu. V žádném případě nelze připustit názory, které by vedly k podceňování a omezování fyzického zeměpisu na pedagogických institutech jenom proto, že se neučí jako samostatná disciplína ani na základní devítileté škole, ba dokonce ani na střední škole. Takové pojetí by vyplývalo z omezeného prakticismu, z nepochopení významu všeobecné fyzické i hospodářské geografie pro učitele i pro vlastní vyučovací předmět na základní devítileté škole. Právě naopak nové pojetí školy vyžaduje, aby učivo hospodářského zeměpisu, hospodářsko-politického přehledu světa se zvláštním zřetelem na naši socialistickou vlast, Sovětský svaz a ostatní socialistické země bylo podloženo solidními znalostmi geografického prostředí. Jednotlivé světadíly a oblasti ve výuce zeměpisu na základní devítileté škole jsou uváděny přehledem přírodních poměrů, aby hospodářské učivo mohlo být probíráno na určitém, konkrétním materiálu, přírodním prostředí. Marxistická geografie považuje geografické prostředí za významnou složku rozvoje společnosti, výroby a ekonomických vztahů. Kdybychom nekladli sami při výchově budoucích učitelů zeměpisu dostatečnou váhu právě na studium tohoto prostředí, nemohli bychom v zeměpisu správně uskutečňovat nové pojetí základní devítileté školy. Docházelo by k přehlížení, opomíjení hlavní myšlenky, a to spojení školy se životem — v tomto případě souvislosti přírodního prostředí s výrobou. Zeměpisné učivo by bylo totiž bez patřičného základu fyzického zeměpisu, tj. bez znalostí přírodních složek geografického prostředí, bez znalostí zákonitosti jeho vývoje, vztahů, stálých změn a působení společnosti, odtrženo od své podstaty a místo zeměpisu bychom chtěli vyučovali jakýmsi ekonomikám světadílů či států. To by však odporovalo požadavkům všeobecného vzdělání i teoretickým zásadám geografie.

Obecná fyzická geografie musí tedy na pedagogických institutech přihlížet k jejich poslání. Vedle obecných i speciálních poznatků v tomto předmětu, které jsou, resp. mohou být, poskytnuty i na jiných vysokých školách, musí se učitel fyzické geografie zaměřit především na metodické propracování svých přednášek s ohledem ani ne tak na výchovu posluchačů k vědecké práci, ale především na jejich budoucí pedagogické působení. To neznamená, že by se muselo uplatňovat jednostranné protěžování metodické práce nad vlastním naukovým obsahem předmětu.

Právě pedagogická praxe nejlépe dokazuje, že učitelé, kteří ovládli vědní základ svého předmětu, dokáží jej obvykle také správně aplikovat, spojovat s životem a že volí i správné metody, jak látku v didaktickém výběru osnov správně podat, neplošňovat obsah předmětu a zajišťovat všechny vzdělávací a výchovné cíle. Z pedagogických institutů by měli vycházet učitelé, kteří by měli takové vědní základy, aby mohli sami odborně pracovat, i když převážně právě na drobných regionálních úkolech, bez jejich vyřešení však nelze vypracovat žádnou větší syntetickou zeměpisnou práci.

Jak by se tudíž měly projevit změny v učivu zeměpisu na základní devítileté škole při stanovení obsahu a rozsahu obecného fyzického zeměpisu na pedagogických institutech? Máme-li řešit danou otázku, je nutno vycházet z této skutečnosti:

1. Obsah a rozsah fyzického zeměpisu na pedagogických institutech není určen jenom osnovami zeměpisu na základní devítileté škole, nýbrž nutností dát učiteli pro výuku hospodářské a regionální geografie potřebné znalosti přírodního prostředí, jeho vzniku a vývoje. Poněvadž však obsah a rozsah hospodářské a regionální geografie na PI vychází z osnov zeměpisu na základní devítileté škole, jeví se u fyzického zeměpisu na PI jen nepřímá závislost na osnovách ZDŠ.

2. Rozsah i obsah učiva z obecné hospodářské a z regionální geografie a tedy včetně obecné fyzické geografie na PI musí být takový, aby učitelům zeměpisu na ZDŠ zajistil vědecké základy v jejich odborné specializaci, aby sami mohli pokračovat v dalším odborném studiu. Budoucí učitelé se nesmí tedy jen v kurzu, ať dálkového nebo interního studia, pouze se zeměpisem seznámit, ale musí ve svém odborném předmětu dosáhnout takový stupeň znalostí zeměpisných faktů, jejich vzájemných souvislostí, aby bylo u nich zajištěno nejen vytváření, ale i prohlubování geografického myšlení, tj. poznávání a chápání geografických závislostí v jejich komplexním působení.

3. Dostane-li pak na PI budoucí učitel zeměpisu dobré základy také ve fyzickém zeměpisu, naučí-li se uvést je v souvislost s předepsanou látkou v hospodářském regionálním zeměpisu a prakticky tyto souvislosti aplikovat při výuce hospodářského regionálního zeměpisu na ZDŠ, pak nemůžeme v novém vymezení zeměpisného učiva na ZDŠ — bez fyzického zeměpisu — spatřovat pouhý utilitarismus nebo praktikismus, nýbrž zajišťujeme kvalitně vyšší formu základního vzdělání.

Zkušenosti nám ukázaly, že za významnou podporu pracovních metod můžeme považovat regionalismus, názornost a polytechnické vzdělání. Samozřejmě, že různé metody musí být na pedagogickém institutu pojímány ve vyšší kvalitě, neboť jsou to metody obecné v tom smyslu, že jsou užívány na všech našich školách v zeměpisu i v jiných předmětech.

Regionalismus je významný především proto, že učivo zeměpisu ČSSR, zvlášť důležité pro školy prvního cyklu, stále více navazuje a rozšiřuje znalosti o kraji. Požadavek názornosti nemá na PI jen obecný význam, jeho uplatňování v daleko širším měřítku je dáno rovněž charakterem školy. Názornost v celé šíři znamená vyučování slovem, obrazem, mapou a jinými pomůckami. Mnohé z nich mohou sloužit i jako předloha na podporu pedagogické tvořivosti mladých učitelů. Rozvíjení polytechnického vzdělání vyplývá již z úkodů a cílů geografie jako předmětu. Studenti se musí naučit jednak prakticky pracovat s přístroji a získat tak určité dovednosti a návyky polytechnického rázu, jednak jsou vedeni v seminářích k sestavování jednoduchých pomůcek, které mohou sloužit k prohloubení představ i vlastní práci na školách, kde budou po absolvování institutu působit.

I. Regionalismus, užívání regionálního, domovédného materiálu, vyžaduje záměrný, cílevědomý pracovní postup. Samozřejmě, že regionalismus sám o sobě již přispívá k názornosti učiva, ale nelze jej považovat za jednu z forem názornosti. Stejně tak názornost je i podmínkou polytechnického vzdělání. Všechny tři složky mají společné pojítko: tím je spojení s praxí, jednak se školou, s místem budoucího působiště studenta, jednak s vlastní výrobní činností.

Jak prakticky zařazujeme regionální materiál v přednáškách fyzického zeměpisu? Např. v kapitole o podnebí uvádíme příklady jevů a aplikujeme obecné zákonitosti na poměrech vlastního kraje, nad mapou kraje a republiky či plastické mapy. Podmínkou je dobrá znalost fyzické geografie, tedy i znalost přírodních poměrů kraje.

Při zařazování regionálních prvků do učiva obecného fyzického zeměpisu musíme dbát, abychom dobrou snahu užít regionálních prvků, příkladů na podporu probíraného jevu „nepřehnali“. Je tu nebezpečí, že bychom mohli někdy zaměňovat obecnou fyzickou geografii za regionální výklady jen o přírodních poměrech kraje. Můžeme uplatňovat regionální prvky jen potud, pokud to sám obsah obecné fyzické geografie dovoluje.

Vliv terénu na podnebí ukazujeme konkrétně např. na vytvoření dešťového stínu, v němž leží západní Čechy. Převládající západní větry — s vysokou oceanitou 55 % — narážejí na okrajovou hradbu Českého masivu — Šumavy — Českého lesa i Krušných hor. Tak se snižují srážky např. v Plzeňské pánvi i více než o 200 mm oproti návětrným oblastem se stejnou nadmořskou výškou. Vliv nadmořské výšky na počet srážek dokazujeme na Šumavě a Krušných horách. Obě pohoří stojí v protikladu s místy nejnižších srážek v severovýchodní části Plzeňské pánve, která je nejvíce zastíněna (srážky i pod 500 mm). Pro srovnávání závislosti teploty, srážek a nadmořské výšky pak lze použít speciálních vlastních map se zakreslenými isotermami, isohyetami a isohypsami. Na základě map ukážeme častý výskyt tažných i místních bouřek z tepla, zvláště ve vyšších polohách Plzeňské pahorkatiny při jejím jihovýchodním okraji od Radbuzy přes Radyňskou pahorkatinu a Plánickou vrchovinu mezi Šumavou a Brdy. Stejně postupujeme při výkladu výskytu mrazíků, brzkém nástupu i pozdním odchodu, v Plzeňské pahorkatině od Plzeňské pánve až po Domažlicko. Studentům je daleko jasnější vysvětlení teplotných inverzí a föhnu v podhůří Šumavy a sníženinách Českého lesa, tvoření průmyslových mlh v okolí Plzně, v Sokolovské pánvi apod.

Na meteorologické stanici na letišti je možno se prakticky seznámit s meteorologickou službou, sestavováním synoptických map a předpovědí. V této kapitole nám jde také o to, aby se studenti naučili pracovat se všemi dostupnými přístroji, poznali práci blízkého meteorologického pracoviště a z vlastního místního pozorování vyvozovali patřičné závěry. Pro polytechnické vzdělání je důležité, aby práce studentů při pozorování místního klimatu a při meteorologických měřeních byly potřebné nejen pro metodickou činnost, ale měly význam i pro praktické využití. Současně se studentům dostává tak dostatek materiálu a zkušeností, aby postupně, zvláště v práci na venkovských základních devítiletých školách, dokázali rozlišit lidové pranostiky, opírající se o pozorování přírody, od náboženských pověr.

Také v kapitole o vodstvu můžeme řadu základních jevů doložit příklady z kraje. Řeky Plzeňské pánve (Mže, Radbuza, Úhlava, Úslava—Berounka) poskytnou se svými přítoky dostatek materiálu k vysvětlení vzniku, vývoje toků apod. Na konkrétních údajích o srážkových poměrech kraje pak lépe vyložíme i koloběh vody, význam vegetačního krytu, vznik podzemních vod a pramenů. Srov-

náváním povodí a základních hydrologických dat dojdeme k hustotě říční sítě, k odtokovému koeficientu a průtočnosti jednotlivých řek. Vedle náskresů, plastických map, modelů, tabulek a zkušeností z vlastního pozorování a měření jsou nutné zvláště vycházky do terénu. Na exkurzích — a nemusí být vždy jen v rámci předmětu, např. zájezd z péče svazácké pracovní skupiny, či odborů — poznají studenti i některé přírodní zvláštnosti či zajímavosti kraje, např. Černé jezero, které je ledovcového původu nebo Mladotické jezero, vzniklé sesutím a přehrazením údolí, velké bohatství minerálních pramenů západočeských lázní apod.

V části o morfologii povrchu můžeme na příkladu Plzeňské pahorkatiny, na postupu peneplesence, ukázat vývoj krajiny, uplatnění vývojového cyklu a dynamické geomorfologie. Tvary podmíněné horninami jsou v kraji na mnoha místech. Nedaleko Plzně např. buližníkové suky a skalky, čedičové kužele nebo homole (u Nečtin, Bezručic) apod. Rozpad a rozklad žul nám na Manětínsku vytvořil viklany, na zemních útvarech u Radčic je patrna vedle činnosti vody i činnost větru na modelaci tvarů a voštin. Ronové rýhy najdeme v antropogenním terénu, takřka jako školský příklad na odklízových haldách dolů u Radnic i jinde. Na Sokolovsku, u Ejovic, u Hromnice, na Radnicku, Nýřansku, na přehradách u Hracholusk, u Jesenice a jinde pozorujeme vlivy člověka na reliéf terénu. Při práci v terénu u Mladotického jezera se studenti seznámili s příkladem sesutí, při práci na soutoku Úslavy s Mží sledovali výmolnou a nánosovou činnost toků. Na obvodu Velké Plzně, u Božkova a u Hradiště, jsou četné říční meandry. Známé obří hrnce jsou na Křemelné i na Vydře. Činnost ledovců poznali studenti na Jezerní stěně a Černém jezeře atp. Tvary pohoří je možno dobře postřehnout z plastických map, z modelů dosud však málo využívaných při výuce. Mimořádnou názorností vynikají letecké geomorfologické exkurse. Studenty vedeme také k pozorování svého rodného kraje. Sami sledují jeho přírodní zvláštnosti a registrují zeměpisné zajímavosti.

Biogeografie nám pomáhá dokreslit přírodní poměry celého našeho kraje. Tyto poznatky jsou důležité zvláště z hlediska zemědělské výroby. Zejména s půdami se musí studenti dobře seznámit. Znalosti o rozšíření rostlinstva a živočišstva dokreslují pak onu komplexnost představ. Zvláště upozorňujeme na přírodní rezervace. Fenologické poměry sledujeme na fenologických mapách, které k tomuto účelu máme k dispozici ve svém mapovém fondu.

Uvedli jsme příklady, jak je možno uplatnit regionální prvky při vyučování fyzického zeměpisu na podporu poznání jednotlivých jevů a zákonitostí a pracovat tak již s určitými představami studentů. Důvody, které nás vedou k zavádění regionálních prvků do výkladu obecné fyzické geografie a i naše zkušenosti, můžeme vyjádřit v několika hlavních bodech.

1. Zařazení regionálních prvků, regionálního materiálu do výkladu základních jevů a zákonitostí v obecné fyzické geografii je zvláště důležité na pedagogických institutech, neboť studenti budou učit zeměpisu právě v kraji, kde studují a dobrá znalost kraje se tak předpokládá i pro jejich práci.

2. Obecné poznatky, zákonitosti a jevy tím nabývají na konkrétnosti, což činí samo o sobě předmět názornější. Regionalismus zejména svou aktivní formou místní aktualisace výrazně podporuje názornost.

3. Mladí učitelé zeměpisu získávají při poznávání geografického prostředí kraje a jeho vývoje též základy k své regionální práci v místě svého působení.

4. Regionální materiál také zvyšuje zájem o aktivitu studentů, čímž se naskytá možnost pro působení vědeckých kroužků geografie na pedagogických institucích, především s regionálním zaměřením.

5. V regionalismu se vyzdvihuje výchovný a vzdělávací význam učiva obecné fyzické geografie — především poznání kraje a láska ke kraji — a to dvojím směrem: jednak se přímo působí na budoucí učitele zeměpisu, jednak jejich prostřednictvím později na výchovu mladé generace.

6. Zařazování regionálního materiálu do obecné fyzické geografie obsahuje v sobě i předpoklady spojení s praxí, zejména v komplexním průzkumu geografického prostředí v partii o půdách, v meteorologickém, hydraulickém a fenologickém pozorování.

II. **N á z o r n o s t** je obecným požadavkem didaktiky. Tím více se pak musí uplatnit ve výkladu obecné fyzické geografie na vysokých školách, jejichž cílem je vychovávat učitele. Počítáme s tím, že budeme musít své přednášky propracovávat z metodického hlediska uplatnění názornosti ještě daleko pečlivěji. V budoucnu budou totiž žáci přicházet na studium zeměpisu bez hlubších znalostí z fyzického zeměpisu, který není na základní ani výběrové střední škole již systematicky probírán.

Zajisté není zapotřebí se zmiňovat o tom, že názornost, názorné vyučování, spočívá již v promyšleném přednesu, ve volbě slovních výrazů, v systematickosti a logičnosti postupu. Známe příklady, kdy význam sebelepší názorné pomůcky je setřen nedostatečným podáním. Značným příspěvkem k zvýšení názornosti je, jak bylo již uvedeno, zařazení regionálního materiálu.

Na podporu názornosti v obecné fyzické geografii užíváme několik druhů pomůcek. Mapy jednak běžné naší produkce, jednak německé se speciálním zaměřením k fyzické geografii. K vysvětlení klimatických vlivů na přírodu, zvláště pro fenologická pozorování a jejich význam pro zemědělskou výrobu, máme k dispozici mapy fenologické. Užíváme i map sestavených pro naše vyučovací účely.

Obrazů určených přímo pro fyzický zeměpis, a u nás vydaných, je málo. Jen některé obrazy z SPN lze použít, a to zejména obrazy novější, jako obrazy půd od Spirhanzla - Buriana či některé geomorfologické od V. Krále a J. Kunskeho. Proto jsme si pořídili přes stovku vlastních obrazů, kreslených většinou podle předloh nebo podle našich návrhů.

Obrazový materiál doplňujeme užíváním sovětských diafilmů, zvláště k partiím o povrchu a vodstvu. Pořizujeme si vlastní soubor barevných diapositivů, zejména krajových. Epidiaskopem promítáme obrázky podle potřeby z osobních sbírek. Máme vlastní seriál náčrtků a obrázků, vztahujících se ke kraji. Vhodné jsou obrázky z časopisu Lidé a země, pohlednice a také Kunskeho sbírka obrázků k fyzickému zeměpisu ČSSR. Filmy jsme užívali spíše příležitostně v seminářích.

Výbornou názornou pomůckou jsou trojrozměrné modely; máme jich několik. Plastické mapy republiky máme k dispozici podle potřeby pro každého studenta. Modely jsme si sestavili podle našich návrhů. Mezi nejlepší patří skládací model vývoje krajiny v okolí Chlumu u Plzně, vypracovaný podle prof. C. Purkyně pracovníkem katedry A. Zemanem. Představu krajiny podají také vlastní vrstevnicové mapy některých míst.

Sbírkou máme vybaveny přístroje pro meteorologické pozorování, jaká jsou zapotřebí pro zařízení meteorologických stanic prvního i druhého řádu; tedy od běžných teploměrů až po samopisné přístroje. Pro hydrologická pozorování je zapotřebí alespoň několika základních přístrojů jako hydrometrická křídla, vodočet-

né latě, plovák a průtokoměr. Četné přístroje je možné si pořídit svépomocí, zvláště pokud sledujeme spíše názornost než výsledky pozorování. Od všech přístrojů máme alespoň po dvou exemplářích nebo máme stejné přístroje v několika různých provedeních, např. psychrometry, thermografy aj., aby bylo možno provádět alespoň dvě srovnávací pozorování na různých místech současně. Je nutné, aby studenti během svého studia se seznámili a naučili pracovat se všemi přístroji. Určitě nestačí podniknout s nimi exkursi jen na meteorologickou nebo vodočetnou stanici.

Místo obrazů a schematických nákrešů můžeme — a často je to velmi účelné — kreslit zjednodušené náčrtky přímo při výkladu na tabuli. Ideální v tomto směru je projekční přístroj za denního světla Belzacar. Při minimální ztrátě času můžeme za projekce ukázat i detaily kresby, o jejíž zdůraznění nám jde. U Belzacaru můžeme nahradit některé obrazy a pracně schematické nákresey na tabuli schematickými nákresey na celofánu či na jiném průsvitném materiálu třeba z umělých hmot, takže je nemusíme vždy překreslovat na prosvětlovací pás přístroje.

Nebylo by účelné zdůrazňovat všeobecně platné zásady o názornosti, soustředíme se jen na význam názornosti v kurzu obecné fyzické geografie na pedagogických institutech.

1. Názornost v obecné fyzické geografii má hluboký metodický význam pro budoucí učitele zeměpisu, neboť je vede příkladem k důslednému užívání názoru v zeměpisu.

2. Názornost je podmínkou zdařilých konsultací a soustředění dálkově studujících, aby se zvládly i těžké partie látky, k nimž není dostatek názorného materiálu v učebnicích. Užívá se více modelů, schematických nákrešů a práce s přístroji.

3. Práce s názornými pomůckami a názornost sama přináší četné podněty pro pedagogickou tvořivost učitelů zeměpisu, zvláště přináší mnoho námětů k sestrojování pomůcek pro potřebu školy.

4. Práce s různými přístroji a aplikace pozorování na výrobní činnost, zejména zemědělskou výrobu, přispívá k rozvíjení polytechnického vzdělání učitelů a jejich prostřednictvím bude uplatňována i v programu základní devítileté školy.

5. Připravované učebnice z fyzického zeměpisu pro studenty interního i dálkového studia PI by měly sledovat především stránku názornosti, zařazováním zvláště vhodně volených obrázků a schematických náčrtů, ukázek pozorování, jejich zpracování, příručních mapek s ohledem na republiku i svět.

6. V přednáškách a konsultacích z fyzické geografie na pedagogických institutech by se mělo více využívat moderních způsobů práce. K tomuto účelu je nutné uspořádat a vydat série potřebných schematických nákrešů a obrázků tištěných na celofánu či jiné průsvitné umělé hmotě pro práci s projekčním přístrojem za denního světla Belzacar.

III. P o l y t e c h n i c k é m u v z d ě l á n í a spojení se životem na našich vysokých školách bylo dosud věnováno málo pozornosti. Vysoké školy — zejména technického a zemědělského směru, popř. i přírodovědecké fakulty — mají úzkou odbornou specializaci, zaručující spojení s praxí. Avšak u vysokých škol humanitního typu a pedagogického zaměření se toto spojení dříve postrádalo. V jakém směru by se však mělo polytechnické vzdělání projevit v zeměpisu na pedagogických institutech a na školách vůbec? Nelze si spojení s praxí zužovat jen na spojení se střední školou. To by bylo spojení jednostranné. V tomto ohledu je zapotřebí, aby ve shodě s požadavky vyučování zeměpisu na základní devítileté

škole byli připravováni kandidáti učitelství zeměpisu tak, aby se již na přednáškách a v seminářích fyzického zeměpisu např. učili pracovat metodicky a rovnoměrně i odborně. Sestavování různých jednoduchých pomůcek je důležitým přínosem této stránky spojení s praxí pro polytechnické vzdělání.

U fyzického zeměpisu, jako u každého předmětu, je zapotřebí, aby byla uplatněna i druhá stránka spojení se životem, s praxí, neboť ne jen „škola je základem života“, ale i „život je základem školy“. Co tomuto spojení může dát fyzický zeměpis? Především zajistit dovednosti a návyky v zacházení s meteorologickými a hydrologickými přístroji, poskytnout základy fenologického pozorování, pedologické zkušenosti, přispívat komplexním průzkumem a rozбором místní krajiny zejména k rozvoji zemědělství a jiných výrobních odvětví. Dnes při hospodaření ve větších celcích jsou základní znalosti z meteorologie i hydrologie nutné a zemědělská výroba s nimi musí počítat, jinak by nedosáhla vyšších výrobních výsledků. V Západočeském kraji, chudém na srážky i na podzemní vodu, vidíme tyto problémy před sebou zvláště výrazně.

Výroba je kritériem, které poznatky, dovednosti a návyky je možno považovat za součást polytechnického vzdělání. A tu vidíme, že poslání fyzického zeměpisu — studium přírodního geografického prostředí má, je-li správně vedeno, i veliký význam v polytechnickém vzdělání, na základě komplexního pohledu a metody komplexního průzkumu krajiny. Komplexní rozbor může ukazovat, jak která krajina je, nebo může být hospodářsky využívána z hlediska jejích přírodních podmínek.

A právě v tomto směru musíme zaměřovat exkurze i praxi z obecné fyzické geografie. Nesmíme dopustit, aby exkurze či praxe byly samoučelné, naopak, aby byly vedeny s cílem komplexního průzkumu s výsledným hodnocením dané krajiny, tedy za součinnosti hospodářské geografie. Nabyli jsme v tomto směru určité zkušenosti v dřívějších letech. Nejdříve jsme takovýto druh zeměpisné praxe konali mimo rámec kraje. Po zkušenostech doporučujeme — krajový charakter pedagogických institutů k tomu nyní sám vede — aby právě tato významná etapa shrnující v sobě analýsu a syntézu, kvalitativně nová, probíhala s ohledem na její praktický význam ve vlastním kraji.

Tento průzkum musí být však konán systematicky a metodicky dobře rozplánován. Již při exkurzích, při různých pozorováních využíváme možností a navazujeme styky s různými pozorovacími a výzkumnými stanicemi, meteorologickými, hydrologickými, pedologickými i jinými pracovišti. Pokračování nastává nyní na pedagogickém institutu při výchově učitelů zeměpisu pro 6.—9. ročník.

Shromáždění základních dat potřebných pro komplexní průzkum a nutné závěry sloužily samozřejmě i pro dálkové studium, kde práce musela probíhat pro nedostatek času plynuleji a zčásti byla etapově rozdělena na soustředění druhého a třetího ročníku.

Abychom právě nejvíce přispěli ke komplexnímu rozboru krajiny, podle potřeb hospodářství, vedeme a vedli jsme studující interního a dálkového studia k zeměpisnému zpracování místa svého působení, ponejvíce okresů. Často byly dosaženy velmi pěkné výsledky a vypracované práce sloužily a slouží učitelstvu celého okresu v okresních pedagogických střediscích, v sekcích zeměpisu. Jejich autoři měli možnost seznamovat se svou prací ostatní učitele a často i širší veřejnost. Takovéto práce jsou zvláště důležité a významné pro pohraniční okresy. Přispívají k prohloubení regionální práce, hlavně vytvářejí zájem o nová místa působení v pohraničí a svým způsobem napomáhají vytváření nových tradic. Během let se nám tak podařilo pokrýt těmito pracemi celý kraj.

Shrňme nyní i tuto část v několik hlavních zásad.

1. Fyzický zeměpis přispívá k polytechnickému vzdělání získáním určitých dovedností a návyků zvláště pro zemědělskou výrobu a přispívá k polytechnickému rozhledu.

a) Studenti si pořizují v seminářích některé základní pomůcky pro svou práci na škole.

b) Pro výrobu mají důležitost dovednosti a návyky plynoucí z práce s přístroji zejména při meteorologickém a hydrometeorologickém pozorování.

c) Vrcholným výsledkem studia geografického prostředí z hlediska polytechnického rozhledu je komplexní rozbor přírodních podmínek kraje jako předpokladu pro pochopení určitého ekonomickogeografického celku, za užití metody komplexního průzkumu.

2. Metody, jak zajistit hluboké a trvalé znalosti i polytechnické vzdělání v obecné fyzické geografii a tím dosáhnout i její spojení s praxí, jsou především vedle obecných metod, meteorologické, hydrologické a fenologické i pedologické pozorování, pozorování krajiny, exkurze a zeměpisná praxe, popřípadě spolupráce s některými stanicemi a výzkumnými ústavu. Rozbor krajiny metodou komplexního průzkumu je výslednou činností a nejvýznamnějším příspěvkem k polytechnickému rozhledu a spojení se životem.

3. Na základě určitých zkušeností pracují zejména studenti dálkového studia samostatně na vlastních průzkumech, studiu geografického prostředí v jeho komplexním, tj. i ekonomickém projevu.

Problematiku obecné fyzické geografie, její specifické postavení v kurzu zeměpisu zvláště na pedagogických institutech, jistě nelze vyřešit najednou. Zkušenosti je třeba sbírat po léta, ověřovat a doplňovat je o nové naše pracovní poznatky s používáním zvláště regionalismu a názornosti a metod polytechnického vzdělání. Chceme-li však dosáhnout dobrých výsledků v této základní zeměpisné disciplíně, musíme počítat s jejím významným postavením a poměrem mezi všemi zeměpisnými disciplínami, s jejími vzdělávacími a výchovnými cíly.

1. Obecná fyzická geografie musí poskytnout budoucím učitelům zeměpisu základní znalosti o jevech a zákonitostech vývoje geografického prostředí. Nelze ji pojímat staticky, ale je třeba více zdůrazňovat její dynamičnost, neboť člověk se stále více stává rozhodujícím činitelem, působícím na změny v geografickém prostředí.

2. Výchovný význam obecné fyzické geografie není ještě doceněn, ač fyzická geografie podporuje a vytváří materialistické pojetí světa a uvádí všechny jevy při studiu geografického prostředí v dialektickou souvislost v jednotlivostech i komplexním pojetí. Předmět tedy již sám svým obsahem podporuje rozvoj vědeckého světového názoru.

3. Uplatněním zejména regionalismu, názornosti a zásad polytechnického vzdělání v přednáškách, konzultacích a seminářích obecné fyzické geografie dosáhneme významného spojení předmětu se životem, s praxí.

4. Skutečný význam geografického prostředí bude aktivněji chápán v jeho hospodářském využívání v místě, kraji, v naší republice i ostatních socialistických státech, v kapitalistických státech a zvláště v zemích, které teprve začínají samy těžít ze svého přírodního bohatství.

5. Aktivní úlohu geografického prostředí v rozvoji společnosti zdůrazňuje metoda komplexního průzkumu, vycházející z jeho materialistického hodnocení.

6. Bez základních znalostí obecného fyzického zeměpisu nebyla by možná regionální práce, průzkum kraje učiteli zeměpisu. To také podmiňuje cílevědomé a tvořivé zařazování regionálního materiálu do učiva zeměpisu a tím splnění velkých výchovných a vzdělávacích cílů zeměpisu.

7. Marxistické pojetí a výklad fyzické geografie vylučuje nevědecký determinismus a geopolitiku, zdůrazňuje však význam rozvoje výroby, jeho zpětné působení na geografické prostředí, využívání přírodních zákonů a jevů zejména v socialistických zemích.

Literatura:

- JAHN W.: Die polytechnische Bildung und ihre Verwirklichung im Erdkundeunterricht. Zeitschrift für den Erdkundeunterricht. Berlin 1957, Nr. 7—8, 193.
- MÍŠTERA L.: Meteorologické pozorování jako příspěvek zeměpisu k polytechnickému vzdělání a jeho spojení s výrobou. Sborník marx.-len. a dějepis-zeměpis II. SPN 1959, str. 259n.
- MÍŠTERA L.: Příspěvek zeměpisu k polytechnickému vzdělání žáků. Výroba a škola, č. 4, str. 159n.
- ZAPLETAL L.: Regionální geografie. Dějepis a zeměpis ve škole, 1960/61, č. 3 a 4, str. 33n., 75n.
- SAUŠKIN Ju. G.: Svjaz' prepodavaniya geografii v škole s žiznju. Geografija v škole. Moskva 1958, 21 : Nr. 6 : 1p.

РЕГИОНАЛИЗМ, НАГЛЯДНОСТЬ И ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ФИЗИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ

Значение физической географии с воспитательной и образовательной стороны не было в ВУЗах, готовящих учителей географии, всегда полностью оценено. Ее содержание и размах в педагогических институтах должны оставаться и в дальнейшем на таком уровне, который бы гарантировал правильное понимание природных закономерностей и их влияние на развитие производительных сил и производственных отношений, что так важно для профессии учителя и для специалистов-географов. Регионализм, наглядность и политехническое образование являются важным вкладом физической географии для активной связи практики с жизнью, помогают правильному методическому ходу обучения, правильному научному пониманию и практическому познанию в собственной исследовательской работе по комплексному исследованию края.

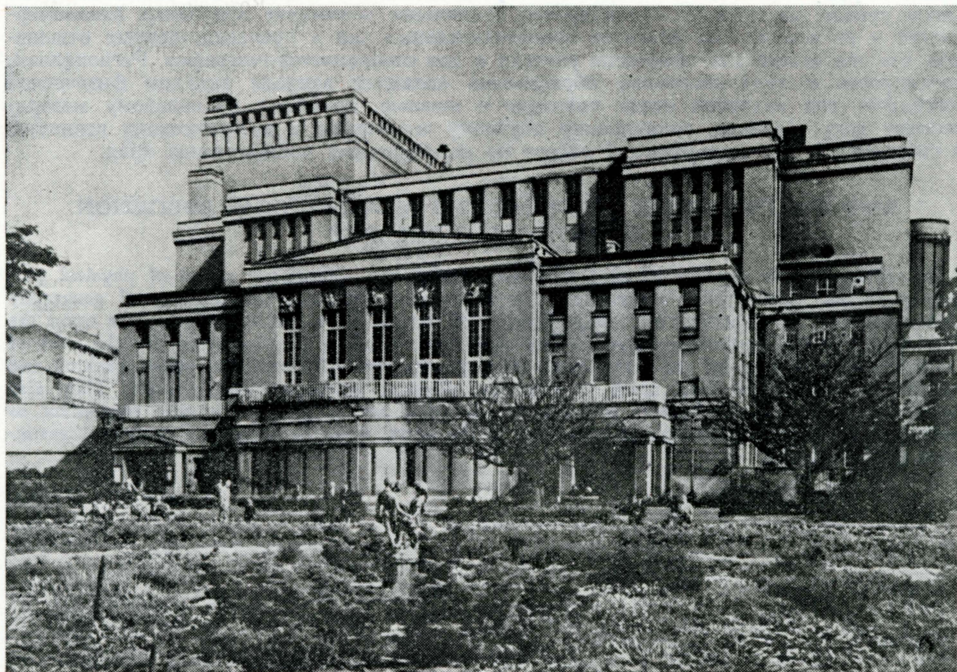
REGIONALISM, OBJECT TEACHING AND POLYTECHNICAL EDUCATION IN PHYSICAL GEOGRAPHY

At colleges where teachers of geography are trained, the educational aspect of physical geography is not always fully appreciated. On pedagogical institutes the contents of geography should be such as to secure full comprehension of natural laws and their influences upon the development of the production capacities and conditions, which is very important for the work of the teachers as well as for the expert work in geography itself. Regionalism, object teaching and polytechnical education help much to introduce physical geography into practice. They also contribute to correct, methodical progress in education and a proper scientific conception as well as to the proper application of knowledge in the actual scientific work on a complex investigation of the terrain.

ZPRÁVY

9. sjezd československých zeměpisců v Teplicích 1962. Podle usnesení předcházejícího sjezdu z r. 1959 se měl 9. sjezd československých zeměpisců konat v Liberci. Jelikož však plánovaná severočeská pobočka Československé společnosti zeměpisné byla založena v Ústí n. L., byla organizací sjezdu pověřena tato nejmladší pobočka. Sjezdová jednání probíhala v malém sále teplického divadla, až na jednání sekcí kartografické, historicko-geografické a školské, která se konala v budově průmyslové školy. Sjezdu se zúčastnilo 114 členů, 10 hostů a 22 posluchačů geografie.

Pod heslem „Zeměpis pomocník při budování ČSSR“ byl sjezd slavnostně zahájen v pondělí 18. června projevem úřadujícího místopředsedy Čs. společnosti zeměpisné, prof. Korčáka a zdravotní předsedy Městského národního výboru Ing. Mikule, který podal stručnou charakteristiku poválečného vývoje města Teplic. Pak bylo zvoleno pracovní předsednictvo (Korčák, Kunský, Lukniš, Mištera, Špür, Stehlík, Votrubec, Zapletal) a předsedové jednotlivých sekcí (Severočeská: Korčák a Špür, kartografická: Kuchař a Koláčný, fyzickogeografická: Lukniš a Demek, hospodářskogeografická: Häufler a Střída, historické geografie a kartografie: Kuchař a Šimák, školská: Riedlová a Tichý). Před vlastním sjezdovým jednáním byly odeslány pozdravné telegramy prezidentu republiky, ministru školství a kultury, předsedovi CSAV a čestným členům společnosti, Hromádce, Kettnerovi, Šalamonovi a Vitáskovi. Vlastní sjezdové jednání bylo zahájeno souhrnnými referáty, které zhodnotily vývoj jednotlivých geografických disciplín za období uplynulé od 8. sjezdu a naznačily hlavní úkoly pro příští období. O zeměpisné kartografii a o přípravě Národního atlasu referoval K. Kuchař, o produkci Ústřední správy geodézie a kartografie O. Roubík, podrobný hodnotící přehled činnosti z oboru fyzické geografie podal M. Lukniš, z oboru hospodářské geografie J. Korčák. Školskými problémy, metodikou vyučování a postavením zeměpisu na školách a formami dálkového studia se zabývali O. Tichý a M. Riedlová. Po obědě se účastníci sjezdu rozešli podle svých zájmů do jednotlivých sekcí, první půlden probíhalo současně jednání sekce severočeské a kartografické, druhý půlden sekce fyzickogeografické, a třetí půlden sekce hospodářskogeografické a školské. Ve všech 6 sekcích bylo dohromady předneseno 44 referátů; délka



Divadlo bratří Čapků v Teplicích, v jehož místnostech zasedal 9. sjezd československých zeměpisců a valné shromáždění Československé společnosti zeměpisné 17.—21. června 1962.

každého z nich byla časově omezena na 10 minut a 5 minutovou diskusí, u významných referátů bylo však připuštěno překročit tento časový limit. Ačkoliv účastníci obdrželi sylaby teprve den před zahájením sjezdu, diskutovalo se hodně a celkem na vysoké úrovni.

Sekke pro zeměpisnou problematiku severních Čech měla nejvíce účastníků i referátů, což odpovídalo hlavnímu zaměření sjezdu, určenému ústředním výborem Společnosti. Pro nedostatek času bylo v této sekci ponecháno jen 11 referátů hospodářskogeografických a 1 z historické geografie, kdežto 3 referáty fyzikogeografické zařazeny do příslušné sekce. V úvodním referátu nepřítomného V. Havrdy, který byl obsáhlejší než ostatní (přečetla H. Tatrová) byl podán pokus o geografické vymezení uhelné oblasti, souhrnně popsány hlavní změny geografického prostředí, vyvolané zrychlenou těžbou uhlí a vytčeny úkoly, které z toho vyplývají pro naši geografii. Pak nastínil M. Štrída problematiku a vývoj regionálního rozdělení severních Čech a zdůraznil těsné svazky, které poutají Sever s Prahou. V. Häufler předložil sjezdu mapu změn osídlení Severočeského kraje 1921–1961, zkonstruovanou na základě dat podle obcí a podal k ní geografické vysvětlení. Ct. Votrubec vymezil zeměpisně pojem nových sídlišť, rozebral jejich rozmístění podle funkce a velikosti i jejich postavení v sídelní síti krajiny. N. Hanzlíková se zabývala tematikou na zeměpisných sjezdech zcela novou, zaměstnaností žen v průmyslu Severočeského kraje podle odvětví a podle větších středisk. Analýzu cukrovského průmyslu provedl J. Kolář, severočeského chmelářství O. Vrána, oba šesli i vztahy k ostatním oborům. Na několik problémů živočišné výroby upozornili ve svém referátu J. Brinke s D. Chrobokovou. V rozboru severočeských středisk železniční nákladní dopravy zkoumal K. Stránský vztah mezi velikostí nakládky a vykládky podle hlavních druhů (substrátů). Stručný nástin zeměpisu krajského města Ústí n. L. podal M. Špůr, zatím co J. Hůrský se zabýval detailním vymezením ústecké aglomerace podle systému ukazatelů. O povrchových změnách, způsobených hlubinným dolováním v hnědouhelné pánvi referoval J. Dosedla. Zánik Komořanského jezera z historikogeografického hlediska osvětlil O. Pokorný.

V sekci pro fyzický zeměpis bylo předneseno 8 referátů, ale všechny z geomorfologie. Mnoho pozornosti bylo věnováno koncepci a legendě geomorfologické mapy, a to podrobně v měřítku 1:50 000, jak na ní pracuje pražské pracoviště Kabinetu pro geomorfologii ČSAV (B. Balatka, J. Loučková, J. Sládek), tak i mapy přehledné v měřítku 1:200 000, jak ji zpracovává oddělení fyzické geografie téhož Kabinetu (J. Demek, T. Czudek aj.). Rozsáhlou a živou diskusi vyvolal referát Stehlíkův o použití leteckých snímků při geomorfologických výzkumech. Diskutující požadovali, aby se více využívalo leteckých snímků i v dalších geografických disciplínách. O geomorfologii Českého středohoří pojednal V. Mostecký, o složité geomorfologii jeho Labského údolí V. Král, o novém pojetí systému teras na českých řekách B. Balatka a J. Sládek. K praktickým cílům zaměřenou diskusi vyvolal Š. Bučko, referátem eroze půd v dolním povodí Váhu.

V sekci pro hospodářskou geografii bylo předneseno 6 referátů, z nichž 4 se týkaly zeměpisu obyvatelstva a osídlení. J. Doberský předložil mapu typů vesnických sídel v ČSSR, do níž zakreslil též rozmístění měst a podal prognózu, které typy osídlení se za přechodu od socialismu ke komunismu budou nejvíce rozvíjet. Mapu téměř 18 000 sídel ČSSR s více než 100 obyvateli, sestrojenou pro mezinárodní komisi pro populační mapu světa, předložili sjezdu I. Stárková a Ct. Votrubec. Stárková podala návrh na úpravu stupnice. Votrubec využil mapy k rozčlenění republiky na oblasti stejné struktury sídelní sítě a předložil návrh oblastí tohoto rozčlenění. Populační základny československých velkoměst z posledních let zkoumal na základě statistiky stěhování M. Hampl. Pohyb obyvatelstva na Slovensku 1869–1961 podrobně analyzoval J. Hanzlík a sjezdu předložil mapu změn v počtu obyvatel podle jednotlivých obcí. Referát Z. Pavlika o nových ukazatelích vnitřních migrací uzavřel jednání sekce.

V sekci pro kartografii bylo předneseno 6 referátů. D. Trávníček pojednal o významu a účelu mapového souboru „Poznááme svět“, vydávaného Ústřední správou geodesie, A. Götz o znázorňování hustoty signatur a o výběru sídel pro zeměpisné mapy, O. Kudrnovská o hodnotách středních výšek na základě dat pro dnešní okresy a kraje ČSSR, přičemž ukázala, že tzv. průměrové metody dávají pro střední výšky vyšší hodnoty než metody volumetrické. Z. Veselý podal výsledek nového planimetrického měření rozlohy ČSSR (na elipsoidu Krasovského 127 895,40 km²), redukcí tohoto údaje na střední výšku ČSSR (127 913,50 km²) a odhad skutečného areálu (128 088,98 km²) za předpokladu středního sklonu 3°. V. Novák se zabýval otázkami estetiky mapové tvorby a faktory, které mají vliv na vzhled mapy; Č. Harvalík předložil ukázky dosavadních geoplastických zkoušek z katedry mapování a kartografie ČVUT ke svému referátu o problémech vyhotovování plastických map na kulových plochách. M. Medková, referovala o významu Historického atlasu ČSSR a o stavu prací na něm a předložila definitivní maketu.

V sekci pro historickou geografii a kartografii referoval V. Davídek o historických přesunech těžiště krajské lidnatosti v Čechách a předložil k tomuto tématu statistický materiál i mapovou dokumentaci, J. Gáraj podal příspěvek k popisu hradeckých obcí Bavorského geografa na základě konfrontace s jinými časově blízkými prameny. O konstrukčních podkladech

I. vojenského mapování u nás informoval K. Kuchař; upozornil zejména na ty znaky tohoto mapování, které pramení z použití Müllerových a Wielandových map jako předloh, na nejednotné měřítko a orientaci. Glóby Josefa Erbena se zabýval L. Mucha, který demonstroval české glóby Erbenovy (1860) a ocenil jejich historický význam. A. Macek referoval o zeměpisné literatuře v moravských knihovnách a předložil některé nově nalezené výtisky vzácných českých map. V závěru zasedání sekce podal K. Kuchař zprávu o činnosti v oboru historické kartografie u nás od posledního sjezdu.

Pozornost učitelů zeměpisu i vysokoškolských pedagogů soustředila sekce pro školský zeměpis, na niž bylo předneseno celkem 5 referátů. M. Riedlová se zabývala předpoklady a podmínkami pro dálkové studium zeměpisu na pedagogických institutech v českých krajích, které zjistila výzkumem konaným po dva roky v prvních ročnících DS na PI. O. Tichý se zabýval ve svém referátu některými teoretickými závěry z výzkumu metod a forem dálkového studia matematického zeměpisu na PI a ukázal, že tvorbě učebních textů je třeba věnovat pozornost i z hlediska metodického, protože dosavadní literatura po této stránce nevyhovuje. M. Muchová provedla výzkum kvalifikace učitelů zeměpisu na ZDŠ ve vybraných 10 okresech českých zemí a došla k závěru, že na jedné straně učí zeměpisu velké množství učitelů neodborně, zatímco na druhé straně aprobovaní zeměpisu zeměpisu neučí buď vůbec nebo jen nepatrně. F. Pinc přednesl zajímavý referát o rozšiřujícím učivu o vlastním kraji, v němž ukázal možnosti použití moderních metod výuky a zvláště audiovizuálních pomůcek při vyučování zeměpisu ČSSR. L. Loyda se zabýval školní obecně zeměpisnou mapou a seznámil účastníky s výsledky výzkumné konané ho ve VÚGTK v r. 1961.

Exkurze. V rámci sjezdu byly uspořádány dvě celodenní exkurze; první vedla do oblasti děčinské a zúčastnilo se jí 122 členů, druhá do hnědouhelné pánve měla 82 účastníků. Kromě toho byla zorganizována návštěva teplického muzea, termálních pramenů Pravřídla a mezinárodního fotografického festivalu. Na všech akcích byl podán odborný výklad, a to zčásti místními pracovníky, zvláště na exkurzích.

Na závěrečném plenárním zasedání sjezdu dne 19. června předsedové sekci zhodnotili průběh a výsledky jednání sekci, po případě podali návrhy na rezoluce. Bylo přijato sedm rezolucí:

1. Sjezd se usnází uspořádat 10. slavnostní sjezd ČsSZ v roce 20. výročí osvobození ČSSR (1965) na Slovensku a ukládá jeho organizační zajištění slovenským pobočkám ČsSZ.

2. Sjezd pokládá za nezbytné vypracování geografického terminologického slovníku v českém a slovenském znění. Doporučuje geografickým pracovištím ČSAV a SAV, aby zajistila co nejširší účast geografů ke splnění tohoto úkolu, a to do roku 1965.

3. Sjezd doporučuje geografickým pracovištím ČSAV, SAV a vysokých škol vytvoření komise, která by zorganizovala a zajistila vypracování fyzickogeografické rajonizace ČSSR.

4. Sjezd doporučuje organizovat komplexní geografický výzkum menších vybraných oblastí za spoluúčasti místních zeměpisných pracovníků. Za zvlášť důležité považuje sjezd využití výsledků těchto prací k vydání populárně geografických monografií, zejména pohraničních oblastí.

5. Výboru ČsSZ a všem členům ČsSZ vyučujícím na školách se ukládá, aby usilovali o přestavbu forem a metod učebně-výchovné práce na všech typech škol v tom směru, aby bylo do vyučování zeměpisu zařazeno více samostatné práce žáků, která vyžaduje a podporuje vlastní tvůrčí činnost; za tím cílem dbát o dobudování ucelené soustavy vyučovacích pomůcek pro vyučování zeměpisu, jejíž část, jednotná soustava školních kartografických pomůcek, je již připravena.

6. Všem členům ČsSZ, kteří se zabývají pedagogickou činností, se ukládá budit zájem žáků o zeměpis jako vyučovací předmět a úspěšně propagovat vzdělávací a výchovný význam zeměpisu pro dobudování socialistické společnosti.

7. Sjezd ukládá ústřednímu výboru ČsSZ, aby sledoval plnění usnesení 9. sjezdu a podával členstvu pravidelně zprávy o plnění těchto usnesení.

Dále byly přijaty směrnice pro publikaci sjezdových referátů, jichž bylo značně víc, než se původně předpokládalo. Byly přijaty návrhy týkající se organizace příštího sjezdu: a) úvodní referáty o práci jednotlivých zeměpisných disciplín za poslední období nezařazovat do pléna, nýbrž na počátek jednání příslušné sekce, b) mapová díla instalovat vhodněji, c) zvolit vhodněji také datum sjezdu.

S velkým potleskem byl přijat návrh, aby za přípravu a dobré organizační zajištění 9. sjezdu byl vysloven dík ústecké pobočce Československé společnosti zeměpisné, zejména s. Němečkovi, Špurovi a Štěpánovi.

V závěrečném projevu zdůraznil předseda Společnosti, že sjezd po stránce odborné splnil úkoly dané ústředním výborem ČsSZ. Obě hlavní geografické disciplíny pracovaly na sjezdu ve vzájemném porozumění. Zvláště vyzdvihl značné a slibné vystoupení našich geografů mladší i nejmladší generace.

V.

Nedožité osmdesátiny akademika Dvorského — 22. září 1962 jsou československým zeměpisům příležitostí, aby si znovu připomenuli tento veliký svůj příklad. Z období vědecké deprese představané působením Jana Palackého vyšli najednou dva vynikající zeměpisce, Jiří Daneš a Viktor Dvorský, ale oba v největším rozkvětu své činnosti ji museli opustit; oba doslova padli při práci. Nebudeme však vidět tragiku tohoto příkladu, ale najdeme v něm posilu a povzbuzení, zvláště v příkladu Viktora Dvorského, který se nevzdával ani v letech fyzické bezmocnosti. Jeho hrdinství nás zavazuje, abychom poctivě pokračovali v jeho díle a přivedli československou hospodářskou geografii ještě na vyšší úroveň než měla v jeho době. Dvorského. Jeho vědecká činnost byla zhodnocena v našem časopise dvěma články: r. 1945, str. 79—83, r. 1953, str. 6—13.

Korčák

Jan Mikuláš Raab zemřel 22. dubna 1962 ve věku 63 let. Je u nás prvním zosobněním spjení zeměpisu s hospodářskou prací, v tomto případě spíše praxe se zeměpisem. Písecký strojný inženýr dlouho před válkou usiloval v rámci Národohospodářského sboru jihočeského o hospodářský rozvoj svého kraje a tu poznával význam geografického vzdělání pro takovou činnost. Když byl po válce povolán do Státního plánovacího úřadu — kde působil až do r. 1952 — studoval současně zeměpis na přírodovědecké fakultě KU a dosáhl tu doktorátu přírodních věd pod vedením prof. B. Salomona. Byl nesporně jeho nejlepším žákem, bohužel i v tom, že z mimořádně širokého obsahu svých vědomostí jen velmi málo rozdal ve formě literární. Zůstaly po něm hlavně jen četné vědecky velmi dobře fundované posudky či referáty, často doprovázené znamenitými grafy. Po roce 1952 byl činným v hygienické službě státní i pražské, kde se v poslední době zabýval výzkumem rozšíření a intenzity průmyslových exhalací. V l. 1949/50 přednášel na přírodovědecké fakultě KU o statistických metodách v geografii. Československá geografie ztrácí v J. M. Raabovi velmi vzdělaného a svérázného spolupracovníka.

Korčák

Morfologie povrchu jižního okraje Panonské pánve. Plošinám na jižním okraji Panonské pánve připisoval *J. Cvijić* nejprve r. 1903 fluvio-denudační původ, s. 1909 však se vyslovil pro jezerní plastiku Šumadije a r. 1921 považoval tv všechny plošiny až do výšky 850 m za abrasní a abrasní reliéf za dominantní na celém obvodu Panonské pánve (viz Sborník ČSZ roč. 1922). Proti této koncepci i u nás zastávané se vyslovili četní badatelé zahraniční a z domácích hlavně F. S. Jovanović. Od té doby se názory badatelů různí. Mnozí jsou na stanovisku úplné negace Cvjićovy teorie, jiní ji zastávají. Negativní stanovisko zastávají badatelé, kteří se opírají jen o geologické doklady a poněvadž se na jižním okraji Panonské pánve nikde nezachovaly pobřežní mořské resp. jezerní usazeniny, popírají abrasní původ zdejších plošin. Naproti tomu jiní uvádějí, že Panonské moře, potom jezero, zanechalo mohutné nánosy, neboť trvalo od oligocénu až do středního pleistocénu a proto není myslitelné, že by za tak dlouhou dobu nebylo zanechalo také stopy činnosti abrasní. Proto se abrasní tvary dají očekávat všude pod i nad horní hranici jezerních usazenin, kterou badatelé předpokládají ve výšce 700 až 750 m.

Poněvadž však fluvialní cyklus trval mnohem déle než abrasní, bylo již nejen na 200 m pobřežních usazenin odneseno, ale i mnoho abrasních tvarů na okrajích Panonské pánve silně nebo i zcela rozrušeno. Proto nemůže být nedostatek pobřežních usazenin pro geomorfologa dostatečný důkaz, že neexistují plošiny abrasního původu. Plošina o stejné výšce s malými denivelacemi způsobenými odolnějšími partiemi hornin, nezávislá na říční síti a souhlasné výšky v různém povodí, je spíše výsledným stadiem cyklu, jehož činitel je nezávislý na hydrografické síti. Plošiny více nahunuté a denivelované, s většími znaky selektivní eroze, o různé výšce v povodích vázaných na různé erosi base, jsou výslednicí cyklu závislého na říční síti. V Šumadiji na jižním okraji Panonské pánve byly nověji zjištěny vysoké abrasní terasy a původ některých nízkých plošin Cvjićem považovaných za abrasní byl vložen jako fluvio-denudační.

Celkem lze považovat reliéf okrajů Panonské pánve za polygenetický a polymorfní. Většina tvarů jeho mezo- a mikoreliéfu je dílem fluvialní eroze a jen menšina tvarů připadá abrasní a jiným procesům. Cvjićovu koncepci o jezerní plastice jižního okraje Panonské pánve nelze tedy v celém rozsahu přijmout, nelze však také odtud vyloučit abrasní tvary, neboť jsou s fluvialními úzce spjaty a mnohdy synchronické. Na celém okraji Panonské pánve se najdou vedle tvarů čistě fluvialních i tvary abrasně-fluvialní nebo abrasní.

(Podle R. Lazareviče O morfogenezi površí po južnom obodu Panonskog bazena. Glasnik srpskog geografskog društva 40, 1960, č. 1.)

F. Vitásek

K použití statistických metod v klimatologii. Klimatologie neboli nauka o podnebí studuje jevy podnebí, podává jejich výklad, studuje závislosti a vztahy těchto jevů na fyzickogeografických činitelích, vymezuje typy podnebí a popisuje a vysvětluje jejich rozšíření na Zemi. Klimatologie je tedy součástí fyzické geografie, jejímž úkolem podle A. A. Grigorjeva je nejen studium struktury vnějšího (geografického) obalu zeměkoule, nýbrž i studium příslušných fyzickogeografických procesů, které uskutečňují vzájemné působení a vzájemný vztah vytvořený přírodním prostředím.

Z tohoto hlediska je předmětem klimatologie studium atmosféry jako součásti geografického prostředí a styčných oblastí této sféry s ostatními sférami tohoto prostředí, tj. s litosférou, hydrosférou a biosférou. Je proto pochopitelné, že koncepce klimatologického studia je geografická a geografické metody studia v ní nacházejí nejbližší uplatnění. *D. L. Armand* v souvislosti s formulací úkolů fyzické geografie zdůrazňuje, že je často nutno rozšířit oblast výzkumu i na ty části prostoru, které sice již nepatří bezprostředně do oblasti vzájemných vztahů, avšak mají přímý, či nepřímý vliv na průběh fyzikogeografických jevů (např. děje odehrávající se ve vysokých vrstvách troposféry v souvislosti s klimatickými jevy odehrávajícími se v dolní troposféře). Tato nutnost je dána i dalšími úkoly těchto výzkumů, mezi něž patří zejména fyzikální a biologické vysvětlení dějů a jevů, které probíhají v geografickém obalu Země. A právě je to meteorologie jakožto geofyzikální disciplína, která umožňuje poznání a výklad fyzikálních principů klimatických jevů a dějů. Podle *P. N. Tverského* učí meteorologie o fyzikálních vlastnostech atmosféry, o jevech a dějích v atmosféře a o vzájemných vztazích mezi těmito jevy, jakož i o vzájemných vztazích a působení mezi zemským povrchem a ovzduším a mezi jevy probíhajícími v obou sférách (čímž rozumí litosféru a hydrosféru). Klimatologii považuje za součást meteorologie a zařazuje do rámce geofyzikálních věd. Takovou formulaci ovšem připouští, že i meteorologie je nucena přihlížet k fyzikogeografickým činitelům a používat geografických metod.

Zvážíme-li výše uvedené názory a skutečnosti, lze dojít k závěru, který formuloval meteorolog.

Podle *P. N. Tverského* patří k fyzikálním metodám užívaným v meteorologii (a) metody pozorování, (b) metody experimentální, (c) metody teoretické analýzy zkoumaných jevů na základě zákonů fyziky a mechaniky s pomocí přiměřeného matematického aparátu.

*

Meteorologická pozorování jsou jednoduchá měření nebo určení nějaké kvantity, např. čtení teploty vzduchu na teploměru, měření množství vody ve srážkoměru, případně vizuální určení množství pokrytí oblohy oblaky atp. Protože meteorologická pozorování představují fyzikální měření, je aplikace statistických metod v klimatologii tak samozřejmá jako ve fyzice samotné. Již sama skutečnost, že meteorolog a klimatolog je odkázán převážně na studium meteorologických a klimatologických jevů probíhajících v přírodě nezávisle na jeho vůli, zdůrazňuje nutnost aplikace vývodů teorie pravděpodobnosti a matematické statistiky. S tím, jak dalece je tato aplikace správná souvisí i povaha a cena takto získaných výsledků a hodnocení klimatických jevů. Proto je nutno zabývat se některými hlavními problémy aplikace teorie pravděpodobnosti a matematické statistiky v klimatologii.

Pozorování konaná na meteorologických stanicích a shromažďovaná meteorologickými službami v jejich archívech, případně i publikovaná v povětrnostních ročenkách jsou základním pramenem poznání klimatických jevů a podkladem pro zpracování klimatografii. Číselné řady takových pozorování můžeme považovat jednak za časové řady individuálních, středních nebo součtových hodnot, z nichž se každá vztahuje na jednotlivé posloupné úseky nebo okamžiky času, jednak za soubory výsledků opakovaných (hromadných) jevů (pokusů) a aplikovat na ně statistické metody. Je známo, že teorie pravděpodobnosti a na ní budující matematická statistika se opírají o předpoklad existence náhodné veličiny (náhodného jevu) a proto je lze aplikovat jen na zpracování číselných řad pozorování těch přírodních jevů, které můžeme považovat za náhodné.

Náhodná veličina charakterizuje výsledek prováděného opakovaného pokusu nebo samovolně probíhajícího jevu za stále týčh z nezměněných podmínek a je představována celým souhrnem všech možných hodnot, jichž může tato veličina v opakovaných pokusech nebo v samovolně probíhajícím jevu nabývat. Takto získané hodnoty se i při pečlivém zachování podmínek pokusu vždy od sebe liší a to z příčin, které označujeme za náhodné a unikající naší kontrole. Proto *G. U. Yule* definuje statistiku jako číselné údaje, které jsou výrazem velkého množství příčin.

Sledujeme-li řady klimatických prvků a pátráme po příčinách velikosti jejich jednotlivých hodnot, dospějeme k závěru, že jejich velikosti jsou výsledkem určitého známého meteorologického děje, ale že se na jejich velikosti též spolupůsobí celá řada příčin a vlivů, které lze zahrnout do kategorie náhodnosti. Právě toto mnohostranné, vzájemně zasahování četných současných jevů a vlivů, které jsou vzhledem ke studovanému meteorologickému ději náhodné, činí ze souhrnu údajů meteorologických pozorování náhodnou veličinu. Tak např. můžeme říci, že každý den v roce dosahuje určité teploty, která je pro danou roční dobu obvyklá („normální“); v jednotlivých rocích se však tyto teploty od sebe liší. Tyto jednotlivé odchylky od střední hodnoty mohou být způsobeny rozdílností vlastností a původu vzduchových hmot, záření, oblačnosti, okamžitého stavu povrchu a dalších činitelů v jejich vzájemné souhře v jednotlivých rocích. O množství spadlých srážek nerozhoduje jenom samotný fyzikální proces vedoucí k vypadání srážek, nýbrž i celá řada dalších příčin, jako okamžitá vlhkost vzduchu, okamžitý obsah kondensačních jader ve vzduchu, původ a okamžitý fyzikální stav vzduchových hmot atd. Lze tedy obecně konstatovat, že každý meteorologický a klimatologický jev vzniká zákonitě za působení souhrnu nejrůznějších příčin; je-li však těchto příčin mnoho nebo jsou méně podstatné, či dosavadními metodami

pozorování nepostižitelné, vybíráme pak z tohoto souhrnu jen hlavní a podstatné příčiny a ostatní souborně zahrnujeme do kategorie „náhodných činitelů“. Vycházíme-li z těchto hledisek, můžeme soubory měření klimatických prvků chápat jako náhodné veličiny. Uvedené okolnosti také dostatečně osvětlují okolnost, že na rozdíl od teoretické meteorologie není v přírodě závislost meteorologických a klimatických jevů povahy funkční, nýbrž, že jde převážně o vztahy stochastické nebo kvasistochastické, což není podstatné, protože není stejně dána možnost získat úplný přehled o všech vlivech terestrického a solárního původu na meteorologické a klimatologické jevy a děje. K. Schneider-Carius a tím vyjádřil zvláštní postavení klimatologie jako oboru patřícího do souboru geografických věd a meteorologii úzce souvisejícího se souborem geofyzikálních věd. Význam těchto svazků není pouze formální; má hlubší teoretický smysl neboť v klimatologické práci je nutno všestranně používat jak fyzikálních, tak i geografických metod, ať již přístup ke klimatologické problematice vychází ze záměrů meteorologických (fyzikálních) nebo geografických.

V klimatologii zpracováváme materiál, který je výsledkem meteorologických měření a pozorování a má proto povahu fyzikální. Takový materiál představuje komplex kvantitativních i kvalitativních charakteristik a vyjadřuje vlastnosti ovzduší a děje, které v něm probíhají. Proto fyzikální povaha základního materiálu nemá povahu formální, jen jako výsledků fyzikálního měření, nýbrž tento materiál je vyjádřením fyzikálních dějů odehrávajících se v ovzduší. Tuto okolnost vystihuje dobře definice podněbí podle E. S. Rubinštejnové, která je snad nejpřehlednější vzhledem k současnému stavu vývoje klimatologie. Podle této definice se podněbím daného místa rozumí pro ně charakteristický režim (sled) počasí za dlouhou dobu, podmíněný slunečním zářením, rázem zemského povrchu a s nimi spjatou cirkulací ovzduší. Proto nemohou zůstat ani geografovi cizí fyzikální zákonitosti meteorologických jevů, zejména těch, které jsou předmětem studia synoptické meteorologie.

Vlastnosti ovzduší vyjadřující stav atmosféry, které zkoumá meteorologie, označujeme jako meteorologické prvky, ty které zkoumá klimatologie jako klimatické prvky. Kvalitativně mají meteorologické i klimatické prvky stejný smysl, jejich rozdíl je povahy kvantitativní. Teplotu vzduchu jako meteorologického prvku, tj. výsledek okamžitého pozorování můžeme snadno vyjádřit přesně (s ohledem na přesnost měření) jediným číslem, zatímco teplotu vzduchu jako klimatického prvku nemůžeme vyjádřit přesně jediným číslem, protože v tomto případě jde o velmi rozsáhlý soubor pozorování, který může být reprezentován číselnými charakteristikami povahy statistické, jejichž přesnost odpovídá rozsahu studovaného materiálu.

Studujeme-li tedy klimatické jevy, jejich vztahy se zemským povrchem a s ostatními fyzicko-geografickými činiteli a geografické rozložení klimatických jevů, pak vlastně studujeme vztahy fyzikálně vyjádřených vlastností ovzduší a geografické rozložení určitých fyzikálně vyjádřených vlastností ovzduší. Klimatologie je tedy, jak říká Bonacina regionální meteorologii. Fyzikální metody mají v klimatologii ten význam, že poskytují jednak materiál pro vlastní studium jevů v ovzduší, jednak umožňují vysvětlení a ověření získaných výsledků klimatologické analýzy a syntézy, výsledků, které mají smysl a význam geografický.

V klimatologii studujeme statistické soubory, čímž rozumíme soubory prvků získané metodou hromadného pozorování a to ať již jde o měření nebo pozorování téhož znaku na n předmětech nebo jevech téhož druhu nebo o výsledky n měření téhož znaku na jednom předmětu či jevu. Řadiční znaky těchto souborů jsou např. teplota vzduchu, den se srážkami nebo beze srážek, směr větru, rychlost větru atp. Ve většině případů jde o pozorování skalárního množství, která jsou spojitá v tom smyslu, že nejsou diskontinuitní ve stavu pozorovaného jevu. V některých případech však jde o znaky povahy diskrétní, např. sledujeme-li počet srážkových dní v měsíci nebo, jde-li o soubory vektorových veličin (směr a síla větru).

Přihlédneme-li k sekulární kolísavosti klimatických prvků, dostáváme se k otázce, zda pro určitý sledovaný klimatický prvek je splněn základní předpoklad homogenity řad číselných hodnot tohoto prvku, tj. zda všechny údaje této řady byly získány za stejných podmínek. S tím totiž souvisí otázka, jak dalece je možno charakteristiky získané z jednoho období použít na období jiné. Pokud jde o přístroje a metody pozorování, lze homogenitu materiálu buď zaručit anebo nehomogenitu způsobující rozdíly materiálu odstranit. Analýza časových klimatických řad i cirkulačních poměrů však ukazuje, že v důsledku cirkulačních změn dochází ke změnám podmínek, za nichž jsou získávány řady hodnot klimatických prvků. Z uvedeného vyplývá, že statistické závody platí přesně jen pro to období, z něhož byly tyto charakteristiky odvozeny a s určitým přiblížením, a to s tím větším, čím je rozsáhlejší soubor, i pro období jiná. Toto přiblížení má reálné opodstatnění ve známé skutečnosti, že současná kolísání podněbí, jejichž zákony sice dosud přesně neznáme, nejsou tak podstatná, zejména uvažujeme-li delší časové úseky, aby bylo průkazné, že se vymykají — alespoň podstatně — z rámce náhody.

Statistické charakteristiky se staly pro klimatologii nezbytnou metodou studia a také vyjádřením klimatických jevů. Nejběžnějšího použití našel aritmetický průměr v „klasické“ klimatologii, což se obrazilo i v definicích podněbí ve smyslu „klasické“ klimatologie. S rozvojem sy-

noptické meteorologie vzniklo i nové chápání podstaty a významu podnebí, jehož základy poprvé formuloval *T. Bergeron* a podle jeho návrhu nese tento pokrokový směr klimatologické práce název „dynamická klimatologie“. Pod působením těchto názorů byly „klasické“ klimatologické práce kritizovány a to zejména proto, že zůstávaly často jen na statistické formulaci výsledků a nedávaly a nemohly dát uspokojivý výklad studovaných jevů. Nebyly však kritizovány samy statistické metody, jakožto metody klimatologického zpracování, nýbrž především statické chápání podnebí. Vždyť at již jde o dynamickou klimatologii nebo o komplexní klimatologii ve smyslu *Fedorovové* a *Čubukovové*, zůstávají statistické metody i nadále nezbytným prostředkem zpracování; to se týká jak běžně užívaných statistických metod, tak i možnosti aplikací dalších, zejména četnostních statistických charakteristik, které umožní plnění úkolů, které jsou v současné době na klimatologii kladeny. Je pochopitelné, že do klimatologické práce geografů proniká stále více použití matematických strojů, bez jejichž použití si již dnes lze jen těžko představit řešení některých komplexních úkolů. Znalost matematické statistiky, rozvíjení jejich metod a způsoby jejich použití jsou pro současnou klimatologii samozřejmým nezbytným předpokladem.

Literatura

(1) *Alisov, Drozdov, Rubištejn*: Kurs klimatologii I i II, Leningrad 1952. — (2) *Armand D. L.*: Funkčné a korelatívne vzťahy vo fyzickej geografii. Zemepisný zborník SAV, Bratislava 1950. — (3) *Flohn H.*: Witterung und Klima in Mitteleuropa. Stuttgart 1954. — (4) *Nosek M.*: Praktická klimatologie. Praha 1954. — (5) *Schneider-Carius*: Das Klima, seine Definition und Darstellung; zwei Grundsatzfragen der Klimatologie. Berlin 1961. — (6) *Tverskoj P. N.*: Kurs meteorologii. Leningrad 1951. — (7) *Yule G. U.*: Úvod do teorie statistiky. Praha 1926.

M. Nosek

Průmyslová voda v USA. V posledních letech na celém světě vzrostl zájem o průmyslové využití vody. Je podnícen rozvojem průmyslu a měst, rozvojem umělého zavlažování a tím způsobeným nedostatkem vodních zdrojů. Tyto důvody vedou ke zvětšení zájmu o průmyslovou vodu i v kapitalistických státech, především v USA. Nejpodrobnější práci zabývající se tímto tématem je sčítání průmyslových závodů USA provedené v roce 1954. Je to první případ, kdy byla pro Spojené státy publikována data o množství vody spotřebované v průmyslu v celostátním měřítku. Již před touto prací i po ní se zabývali různí autoři některými dílčími problémy, případně předpověďmi spotřeby vody. Tak například *Wall Street Journal* v r. 1957 konstatoval, že spotřeba průmyslové vody v USA se proti r. 1900 zvýšila šestkrát a činí již 94,6 miliardy hektolitřů. Do roku 1980 se očekává, že poptávka se ještě zdvojnásobí. Takový růst spotřeby vody vede v některých oblastech již k tomu, že nedostatek vody ovlivňuje další možnosti růstu průmyslu. To si vynutilo bližší zkoumání otázek spojených se spotřebou průmyslové vody.

Zajímavé je srovnání spotřeby vody v průmyslu s počtem obyvatel. Spotřeba průmyslové vody na jednoho obyvatele je ze všech kapitalistických států největší v USA — více než 772 litrů denně. Za Spojenými státy stojí ve spotřebě průmyslové vody na jednoho obyvatele za den Finsko přibližně se 700 litry. Největší podíl na vysoké spotřebě má rozsáhlý průmysl papírenský. Německá spolková republika, jedna z neprůmyslovějších zemí Evropy, má spotřebu vody na jednoho obyvatele ve srovnání s USA jen o něco více než poloviční, Velká Británie jen asi 25 % spotřeby USA. Z toho vyplývá, že husté rozmístění průmyslu, jaké je například ve Velké Británii a v NSR, nemusí být příčinou mimořádně velké poptávky po vodě jako je tomu ve Spojených státech.

Při sčítání průmyslových podniků USA v r. 1954 byla zjištěna spotřeba vody u 159 264 podniků zaměstnávajících více než šest zaměstnanců. Ze zprávy o sčítání průmyslových závodů vyplývá, že naprosto rozhodující úlohu v odběru průmyslové vody hraje poměrně malý počet největších průmyslových závodů. Tito největší odběratelé vody, kteří mají roční spotřebu přes 75 milionů litrů, se podílejí na celkovém počtu průmyslových závodů pouze 3,7 %, z celkové spotřeby průmyslové vody však odeberou 97 %. Největší množství vody využijí tyto největší závody na chlazení a pro klimatizační zařízení (62 %). Další 26 % vody se spotřebovává přímo při výrobním procesu, zbylých 12 % je používáno do kotlů a k jiným účelům.

Sledováním spotřeby vody v neprůmyslovějších oblastech bylo zjištěno, že většinu vody spotřebovuje několik málo průmyslových odvětví. Na prvních místech stojí v USA čtyři průmyslová odvětví: hutní průmysl s 31 % celkové spotřeby, chemický průmysl s 24 %, papírenský průmysl se 14 % a průmysl nafty a uhlí se 13 %. Ostatní průmyslová odvětví mají již značně menší podíl na spotřebě vody. (Na dalším místě je průmysl potravinářský s 5 %). Čtyři vedoucí průmyslová odvětví spotřebovují $\frac{4}{5}$ veškeré vody použité ve Spojených státech pro průmyslové účely (82 %). Podobně je tomu i v jiných kapitalistických státech, např. v NSR, kde průmysl hutní, chemický, těžba uhlí, rafinace nafty, výroba papíru a průmysl potravinářský a textilní spotřebovují 86 % veškeré průmyslové vody. Extrémní situace je ve Finsku, kde 91 % vody spotřebovuje jediné průmyslové odvětví — průmysl papírenský.

Velká pozornost se věnuje nyní ve Spojených státech problému recirkulace vody. Téměř všechna voda, která není ve výrobním procesu spotřebována, může být opět použita, musí být ovšem obnovena její chemická kvalita a teplota. Například v rafineriích ropy je možné použít vodu až 25× než musí být vyměněna. Využitím recirkulace se přímo ovlivňuje celkové množství spotřebované vody. Spotřeba vody na 1 tunu vyrobené oceli může kolísat mezi 5000 a 246 000 litry. I u jiných výrobků je maximum spotřeby vody mnohem větší než minimum, a to nejméně devětkrát.

Se stále rostoucí spotřebou vody rostou potíže spojené se získáváním dalších zdrojů. V posledních letech proto vzrůstá význam desalinizace mořské vody. Již v roce 1954 z celkové spotřeby průmyslové vody ve Spojených státech bylo získáno 13 % z brakické vody. 12 % spotřebované vody získaly průmyslové závody z podzemních zásob vody, nejvíce, tj. 59 % z povrchových vod a zbylých 16 % z veřejných zásob vody. Uvedený přehled říká, že 84 % vody použité v průmyslu si opatřují průmyslové závody samy, takže každý větší průmyslový celek samostatně hospodaří se zásobami a kvalitou vody.

Na základě vzrůstajících potíží s opatřováním dalších zdrojů vody pro průmysl se stává v USA voda jedním z nejdůležitějších faktorů při rozmísťování průmyslu. Současná situace v zásobování vodou nutí i v kapitalistickém hospodářství k plánovitějšímu hospodaření s vodou.

(Gilbert F. White: Industrial Water Use. The Geographical Review, 50 : Nr. 3 : 465—470.)
M. Holeček

Diplomové práce z ekonomické geografie na KU v letech 1953—1962. V tomto desetiletí bylo na katedře ekonomické a regionální geografie PF KU obhajováno celkem 57 diplomových prací, což odpovídá průměru 5—6 prací ročně. Nejvíce prací bylo podáno v r. 1954 (9), 1955 (11) a 1958 (9), tedy v letech, kdy byl nejvyšší počet posluchačů na pedagogické větvi oboru zeměpisbiologie a na odborné větvi geografie. Po tématické stránce se zabývají předložené diplomové práce především domácími hospodářsko-geografickými poměry, jen malá část se týká problematiky zahraničních států a historické geografie. Celkem rovnoměrně jsou zastoupeny dílčí studie, týkající se hospodářských oborů na celém území státu nebo jeho větších částí, dílčí hospodářsko-geografické studie krajů, hospodářsko-geografické rozborů jednotlivých okresů a práce o hospodářském využití některých přírodních zdrojů.

Většina témat diplomových prací byla stanovena po dohodě mezi katedrou a některou z plánovacích složek krajských nebo okresních národních výborů, případně jinými institucemi, které pak vycházely posluchačům vstříc při zajišťování potřebných statistických i jiných údajů. Tak se vynnula dobrá a plodná spolupráce mezi katedrou a plánovacími orgány, především s krajskou plánovací komisí bývalého Pardubického a dnes Východočeského kraje.

Většina diplomových prací je dobré vědecké úrovně a má význam pro praxi. Z několika stran bylo proto požádáno, aby byl uveřejněn alespoň jejich seznam. Diplomové práce v něm uvedené jsou uloženy v základní geografické knihovně v Praze 2, Albertov 6, a jsou po splnění požadavků výpůjčního řádu přístupny ke studiu.

Seznam prací:

- 1953 V. Havel: Hospodářství a populační vývoj okresu Jilemnice. — E. Sadloňová: Trnava. Hospodářsko-geografický vývoj. — O. Zeman: Geografické rozšíření rybníků v Čechách.
- 1954 D. Böhmová: Zásobování Prahy mlékem. — M. Janáčková: Diferenciace velkoměstského bydlení v sv. části Prahy. — A. Malovcová: Dopravní význam čs. Dunaja. — I. Mostecká: J. A. Komenský jako geograf. — V. Průchová: Dřevařský průmysl jihočeský. — J. Samková: Průmysl zpracující ovoce a zeleninu v kraji Ústí n. L. — D. Stárek: Kovodělný průmysl Brněnského kraje. — A. Vandová: Domácký průmysl v oblasti Vysokých Tater. — E. Vávrová: Masný průmysl Ústeckého kraje.
- 1955 J. Bureš: Lesní hospodářství Jizerských hor. — M. Cimrová: Příspěvek k hospodářsko-zeměpisné bibliografii českých krajů. — J. Hlaváčková: Změny ve stavech hospodářského zvířectva v českých krajích. — M. Kopecká: Doprava v kladenské oblasti. — L. Krajíček: Průmyslová výroba Jihlavského kraje. — J. Lebedová: Vývoj dopravy v Českobudějovickém kraji. — V. Mojžíšek: Sídlní zeměpis Kolína. — J. Sankot: Pelhřimovsko po stránce sídelně geografické. — M. Svoboda: Zásobování vodou v okrese Doksy. — E. Těhníková: Vývoj dopravní sítě v Libereckém kraji. — A. Valter: Příčiny ubývání podzemní vody v okresech Nymburk a Poděbrady. —

- 1956 C. Farkaš: Industrializácia a poľnohospodárstvo Nitrianskeho kraja. — L. Freislebenová: Chatová rekreace v oblasti dolní Berounky. — B. Halouzková: Zemědělství Brněnského kraje. — L. Mišterová: Zemědělství Plzeňského kraje.
- 1957 V. Faul: Ekonomicko-geografický rozbor okresu Podbořany. — V. Havlík: Hospodářsko-geografický rozbor okresu Český Krumlov. — I. Mičíková: Hospodářsko-geografický rozbor okresu Český Brod. — V. Paur: Hospodářsko-zeměpisný rozbor okresu Frýdlant. — J. Vyhnalová: Hospodářsko-zeměpisný rozbor okresu Jindřichův Hradec. — L. Výrosta: Železářství na Žďársku a okolí.
- 1958 D. Blažková: Geografie sklářského průmyslu v ČSR. — A. Fišer: Textilní průmysl kraje Hradec Králové. — I. Jurášková: Přehled hospodářství Tuniska. — J. Kníže: Cementářský průmysl v ČSR. — L. Kolařík: Hospodářsko-geografický rozbor okresu Soběslav. — J. Kudrnová: Vývoj lesů na Mnichovohradištsku. — J. Martinek: Hospodářsko-geografický rozbor okresu Přelouč. — P. Raab: Vliv vodního díla Orlik na povodí dolní Otavy. — M. F. Skremetov: Ekonomicko-geografická charakteristika severo-českého buroukolního bassejna.
- 1959 M. Klinkera: Vodohospodářské poměry okresu Nový Bydžov. — K. Kühnl: Stavební písky ČSR se zvláštním zaměřením na kraj Pardubice. — Z. Murdych: Stavební hmoty v kraji Pardubice.
- 1960 J. Burša: Mapa průmyslového obyvatelstva Čech. — F. Kahoun: Zeměpis metalurgie lehkých kovů. — L. Stará: Mapa průmyslového obyvatelstva Moravy a Slovenska.
- 1961 M. Holeček: Hospodářsko-geografická charakteristika okresu Ústí n. Orlicí. — C. Horáčková: Průmysl Íránu. — S. Mikula: Bramborářství v Československu. — K. Stránský: Nákladní železniční doprava v Československu.
- 1962 M. Hampl: Ekonomicko-geografický rozbor okresu Rokycany. — F. Matyáš: Ekonomicko-geografický rozbor okresu Havlíčkův Brod. — B. Pospíšil: Zásobování Prahy potravinami. — J. Stehlík: Komunikace přes české pohraniční pohorí. — J. Zajíčková: Ekonomicko-geografický rozbor okresu Svitavy se zřetelem k tvorbě střediskových obcí.

Ve dnech 5.—9. prosince 1961 uspořádala katedra ekonomické a regionální geografie v základní geografické knihovně výstavu diplomových prací svých absolventů z let 1953—1961. Vkusně instalovaná expozice ukázala více než dvěma stům návštěvníků nejen většinou dobrou úroveň textů, mapových a grafických příloh, ale i velkou rozmanitost tématiky a praktické zaměření řady prací. Z absolventů, kteří v letech 1953—1961 obhajovali své diplomové práce na katedře ekonomické a regionální geografie je více než 73 % zaměstnáno ve vědeckých a výzkumných ústavech, v plánovacích institucích, v kartografických pracovištích, na vysokých školách aj., a to i z těch ročníků, na nichž byla zavedena jen pedagogická větev.

J. Dosedla

Návštěva francouzských geografů. Ve dnech 2. až 16. 5. 1961 navštívilo naši zemi pět významných pokrokových francouzských geografů: Pierre George, profesor ze Sorbonny jako vedoucí delegace, a profesori P. Veyret z Grenoblu, H. Isnard z Aix-en-Provence, A. Blanc z Nancy a P. Barrère z Bordeaux. Účelem návštěvy bylo především poznat geografii ČSSR a velké změny, jimiž od r. 1945 prošla. Hosté poznali Prahu s okolím (Slapy, Příbram, Králův Dvůr, Karlštejn), střední Moravu s Gottwaldovem a Olomoucí, západní Slovensko s Bratislavou, Poniťím, dolním Pohroním, dolní a středním Povazím až po Malou Fatru. Dalším cílem bylo Ostravsko, Liberecko a Plzeňsko, kde hosté nastoupili cestu západním pohraničím. Na ONV v Tachově se seznámili s plánem rekonstrukce zemědělství okresu, dále poznali Mariánské Lázně, Cheb, Sokolovsko a Karlovy Vary. Odtud přes Mostecko a chmelařskou oblast u Žatce se vrátili do Prahy. Cenným doplňkem cesty byly exkurze do závodů a JZD. Uskutečnila se exkurze do Svitavy v Gottwaldově, JZD v Dolanech u Šternberka a JRD Gajary u Malacek, do Prazdroje v Plzni, do sklárny Moser v Karlových Varech, na Důl přátelství v Tisové a do exportních chmelařských skladů Koospolu v Žatci. Čs. geografové byli seznámeni se stavem francouzské geografie přednáškou prof. George v Olomouci a prof. Veyreta v Praze, s otázkou vztahu města a jeho okolí přednáškou prof. George v Praze. Přednáška prof. Isnarda „Africké státy Communauté a Společný trh“ se konala na VŠE Praha. Počas pobytu byli hosté vybaveni řadou nových materiálů. O ČSSR, navázali řadu užitečných styků, jejichž ovocem bude především pravidelná výměna materiálů. Navázané společenské styky utužila recepcie na francouzském velvyslanectví v Praze, uspořádaná u příležitosti pobytu francouzských geografů v ČSSR, již se zúčastnili s čs. strany zástupci MZV, MŠK a pražské geografie. Lze doufat, že tato významná návštěva přinese další rozvoj přátelských styků francouzské a československé geografie.

F. Kahoun

O problémech současné francouzské geografie. Při zájezdu profesorů geografie pěti francouzských universit v květnu 1962 do ČSSR navštívila tato studijní delegace i katedru geografie University Palackého v Olomouci. Při této příležitosti přednesl vedoucí delegace Pierre George, profesor hospodářské geografie na Sorbonně a na ústavu politických nauk pařížské university, přednášku o problémech současné francouzské geografie. Úvodem hovořil o počátcích francouzské geografické školy. Uvedl, že vznikla vyčleněním z věd historických. Její zakladatel Vidal de la Blache byl historikem, dříve než se stal geografem. Jedno z jeho nejpozoruhodnějších děl „Geografický obraz Francie“ bylo určeno vlastně k tomu, aby vysvětlilo základ národní historie. Ještě dnes jsou geografická studia na vysokých školách spojena se studiem historie a geografie se proto studuje na fakultách filosofických.

V první čtvrtině dvacátého století byla francouzská geografická škola představována především pracemi z oboru regionální geografie. V její koncepci to znamená syntézu poznatků jednotlivých složek přírodního prostředí, historického vývoje a ekonomiky příslušné oblasti. V dalším vývoji francouzské geografie, tj. zhruba v letech 1925—1939, dochází ve stále větším měřítku k diferenciaci a specializaci, a to dvojitým směrem. Jedna část představovaná E. de Martonfem, průkopníkem všeobecné fyzické geografie, šla cestou studia přírodního prostředí, druhá, představovaná A. Demangeonem, se specializovala na otázky geografie lidské společnosti. V této souvislosti vzniká problém, existuje-li geografie jako věda jednotná a jaký je její předmět. Tuto otázku zodpovídá P. George kladně. Podle něho je geografie společenskou vědou, specializovanou na řadu oborů. Jejím předmětem je studium komplexu přírodního a lidského základu lidské společnosti. Studuje-li geograf např. geologický substrát, morfologii terénu nebo naopak hospodářský systém některé společnosti, činí tak na rozdíl od geologa, geomorfologa nebo ekonoma vždy se zřetelem na komplexní hodnocení.

V závěru hovořil P. George o úkolech výuky geografie na vysokých školách ve Francii. Až do druhé světové války vychovávaly university převážně učitele zeměpisu. V posledních patnácti letech zdůrazňuje se stále naléhavěji otázka využití geografických metod v územním plánování, při rozmístování výrobních sil a při plánování rozvoje měst. V souvislosti s tím vystupuje do popředí i otázka výchovy odborných pracovníků pro tyto úkoly. I zde je posláním geografa být činitelem koordinujícím a nositelem komplexního řešení problému.

Poporuhodné vývoody profesora George našly u účastníků shromáždění, jichž se sešlo přes 50, živý ohlas a vyvolaly čilou diskusi.

St. Šprincová

Exkursní sjezd odborné sekce fyzické geografie Geografické společnosti NDR v Karl-Marx-Stadtu ve dnech 6.—8. dubna 1962. Program „Exkursního sjezdu geografické společnosti NDR“ v Karl-Marx-Stadtu byl zaměřen k řešení problému geneze zarovnaných částí povrchu severního svahu Krušných hor a přilehlého prostoru „Děčinských stěn“. Tomuto účelu sloužily především všechny proslavené přednášky vhodné doplněné výklady na názorných geologických odkryvech a typech reliéfu při exkursích v terénu. Hlavní přednáškou sjezdu byla přednáška J. Gellerta: „Die Rumpftreppe des Erzgebirges.“ Na tuto přednášku pak navazovaly přednášky R. Sachse: „Rumpftreppe und Schichtstufen im Osterzgebirge und Elbesandsteingebiet“ a H. Barsche: „Talentwicklung im Gebiet der Freiburger Mulde.“ Obsáhlý a značně kriticky vyznívající referát k oběma přednáškám přednesl H. Richter na téma: „Hochflächenstufen im kristallinen Mittelgebirge.“ Podle názoru Gellerta, Sachse i Barsche je stupňovitě uspořádaní plošin na vrcholech rozsahů severního svahu Krušných hor výsledkem klimaticky podmíněného zarovnání úpatí pohoří, které se v průběhu třetihorní doby etapně zvedalo v podobě rozsáhlé klenby. V průběhu tohoto vývoje vzniklo 5 stupňů zarovnaných povrchů (F₁, F₂, F₃, F₄, F₅) třetihorního stáří a další, nejnižší zarovnaný povrch (F — Niv.) z období rozhraní pliocénu a pleistocénu. Datování vzniku těchto povrchů je opeřeno hlavně o výlevy miocenních vyvřelin, které v úrovni zarovnání F₂ (750 m n. m.) v prostoru Scheitenbergu u Annabergu nasedají na navětralé pisky oligocenní. Nejnižší úroveň zarovnání je datována vztahem k sedimentům pleistocenním. Datování a názor o původu zarovnaných úrovní jsou rovněž opeřeny o detailní studium terasového systému v údolí Freiburger Mulde a údolí Labe. V koreferátu Richterově i v následující diskusi byly vneseny četné námítky proti genetickému výkladu stupňoviny severního svahu Krušných hor ve smyslu „Rumpftreppe“ a proti různému stáří jednotlivých výškových stupňů zarovnání. Hlavním argumentem byl poukaz na skutečnost, že na povrchu diskutovaných zarovnaných povrchů se nevyskytují zbytky starých zvětralinových plášťů. Vzhledem k tomu, že všechny stupně zarovnání jsou pokryty stejnou, jen slabou pleistocenní zvětralinovou pokrývkou je podle názoru koreferenta nutno brát v úvahu možnost vzniku různé vysoko položených plošin v důsledku působení periglaciální kryoplanace nebo altiplanace na tektonicky vychýlený jednotný zarovnaný povrch, v jehož prostoru se již dříve jevíly náznaky stupňovitosti podmíněné různou odolností hornin.

Vzhledem k nedostatku dalších důkazů nedospěla sjezdová jednání ke konečnému řešení vytýčeného problému. Na závěr diskuse bylo konstatováno, že stávající výsledky výzkumu mohou být

uznány v plném rozsahu jako dokonalé morfografické hodnocení reliéfu severního svahu Krušných hor. Pro poznání geneze stupňoviny pro tuto oblast charakteristické, bude však nutno hledat další důkazy detailním průzkumem pokryvných útvarů jednotlivých stupňů plošin a srovnáním tvarů pohřbeného předmiocenního reliéfu se tvary současnými. V tomto směru jsem byl jako zástupce československých geomorfologů požádán H. Richterem o pomoc čs. geologů a geomorfologů při obstarávání srovnávacích materiálů z oblasti Podkrušnohorského prolomu. Tuto pomoc jsem přislíbil a současně jsem informoval přítomné německé geomorfology o připravované mezinárodní spolupráci na geomorfologickém vyhodnocení reliéfu Českého masivu. O tuto spolupráci projevil němečtí soudruzi velký zájem. O. Stehlík

Zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování Mezinárodní geografické unie v Polsku. Geomorfologické mapování je mladá vědecká disciplína, která se v posledních letech rozvíjí v mnoha státech. Rozvoj geomorfologického mapování znamená novou etapu ve vývoji geomorfologie jako vědy. Současně se však při geomorfologickém mapování objevuje celá řada otázek často základního významu, které je třeba řešit.

Význam geomorfologického mapování pro další rozvoj geomorfologie byl zdůrazněn na XIX. sjezdu Mezinárodní geografické unie ve Stockholmu v roce 1960 zřízením Subkomise pro geomorfologické mapování v čele s význačným polským geomorfologem prof. Dr. M. Klimaszewskim. Na zasedání Komise aplikované geomorfologie, k níž je Subkomise přičleněna, byl dne 13. 8. 1960 stanoven následující program Subkomise:

1. Sjednocení koncepce a principů podrobné geomorfologické mapy;
2. metodika geomorfologických výzkumů, jejichž výsledkem je podrobná geomorfologická mapa;
3. praktické využití geomorfologických map v národním hospodářství pro lepší poznání geografického prostředí.

Zahajovací zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování bylo svoláno do Polska na dny 3.—12. května 1962. Za ČSSR se zasedání zúčastnili J. Demek a Vl. Panoš z Kabinetu pro geomorfologii ČSAV v Brně.

V souhlasu s výše uvedeným programem se zasedání soustředilo na tyto hlavní problémy:

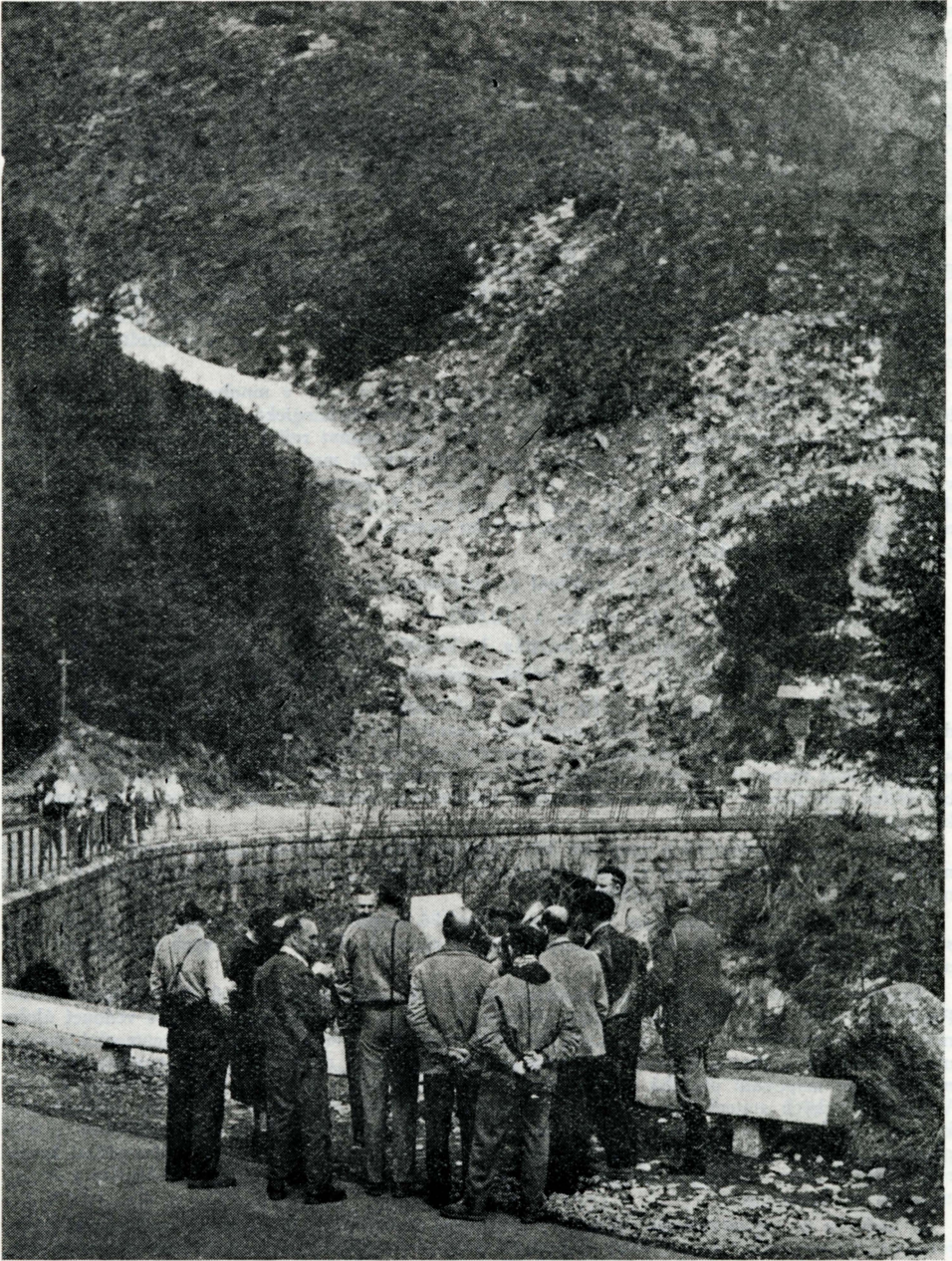
I. Přehled podrobných geomorfologických map sestavených v jednotlivých státech v měřítku 1 : 10.000—1 : 50.000;

II. sjednocení koncepce a principů konstrukce podrobných geomorfologických map, a to zejména:

1. stanovení měřítka podrobných geomorfologických map a rozsah jejich náplně;
2. stanovení jednotlivých symbolů legendy nebo principů pro jejich přípravu;
3. diskuse principů pro sestavení unifikovaných map;
4. zásady využití geomorfologických map pro praktické účely.

Jednání bylo rozvrženo do dvou částí. Prvních 7 dní se zasedání konalo v Zakladu Geomorfologii i Hydrografii Gór i Wyżyn PAN v Krakowie a zbytek pak v Zakladu Geomorfologii i Hydrografii Niżu w Toruni. Na programu byly jednak referáty a diskuse a jednak exkurze do terénu s praktickými ukázkami mapování. V zahajovacích jednáních přednesli zástupci jednotlivých států referáty o stavu geomorfologického mapování v jednotlivých zemích (J. Tricart ve Francii, L. Berry v Súdánu, J. F. Gellert v NDR, J. Demek v ČSSR, M. Klimaszewski a R. Galon v Polsku, B. Bulla v Maďarsku). Dále pak byly předneseny referáty, týkající se vztahu geomorfologických map k pedologickým mapám (J. P. Bakker) a využití leteckých snímků při geomorfologických výzkumech (H. Th. Verstappen). V ústavu byla připravena velmi názorná a poučná výstava geomorfologických map z celého světa. Na výstavě byla rovněž expozice čs. geomorfologických map, sestavených Kabinetem pro geomorfologii ČSAV v Brně. Následující den byli účastníci zasedání seznámeni pracovníky Geografického ústavu Jagielloňské university a Miejske Pracowni Urbanistycznej s geomorfologickými mapami území města Krakówa a jejich využitím při plánování rozvoje města.

Třetí den byl celý věnován diskusi o výše zmíněných problémech, kterou uvedl M. Klimaszewski velmi výstižným referátem „Dosavadní pokusy o sestavení geomorfologických map“. Diskuse byla velmi živá a soustředila se hlavně na problém obsahu geomorfologických map, zejména znázornění lithologie na mapách. Diskuse pokračovala ještě čtvrtý den na exkurzi do Hornoslezské průmyslové oblasti a na večerním zasedání členů Subkomise. Problémy, o kterých se hovořilo, byly při zasedání účastníkem prakticky demonstrovány na třídní exkurzi do Karpat. Exkurze vedla nejprve do povodí *Sanu* (vedoucí L. Starkel) a poté do Vysokých Tater (M. Klimaszewski). Exkurze byla velmi dobře připravena. L. Starkel se spolupracovníky sestavil tiště-



Účastníci konference o geomorfologickém mapování diskutují znázornění forem stržové eroze na geomorfologických mapách. Foto J. Demek.

nou barevnou geomorfologickou mapu 1 : 50.000 z povodí Sanu (list Łesko), z které účastníci obdrželi několik výřezů. Přímou v terénu pak bylo demonstrováno znázornění určitých tvarů na této mapě. Podobně M. Klimaszewski přímo na reliéfu Vysokých Tater vysvětlil metodiku podrobného geomorfologického mapování.

Druhá část zasedání byla věnována problémům mapování nížinného reliéfu a byla zahájena referáty v Základu Geomorfologii i Hydrografii Niżu v Toruni. Referáty byly věnovány problémům geomorfologického mapování Severopolské nížiny (R. Galon), praktickému využití geomorfologických map (T. Murawski, J. Szczepkowski) a využití geomorfologické mapy pro studium eroze půdy (L. Roszkówna). Po přednáškách si účastníci prohlédli rozsáhlou výstavu tištěných i rukopisných map z nížinné oblasti. Odpoledne a následující dva dny byly věnovány exkurzím do okolí Toruni. Na rozdíl od exkurze do Karpat byly vyjíždky zaměřeny spíše na studium odkryvů, které ukazovaly vnitřní strukturu tvarů.

Závěrečné zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování se konalo v Institutu Geografii PAN ve Warszawie. Na zasedání přednesl zprávu o geomorfologickém mapování Pojezerzia Mazurskiego J. Kondracki a o mapování v Senegalu P. Michel. Hlavním bodem programu bylo závěrečné zhodnocení celého jednání M. Klimaszewskim. Konference byla uzavřena projevem předsedy Komise aplikované geomorfologie, J. Tricarta a předsedy Komise pro studium aridních oblastí, J. Dresche.

Zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování ukázalo, že v mnoha státech je geomorfologická mapa základem pro geomorfologický výzkum. Geomorfologická mapa je dnes důležitým prostředkem v geomorfologii, která umožňuje daleko lépe poznat reliéf nejen po stránce vědecké, ale i praktické. Skvělým příkladem využití geomorfologických map v praxi byly ukázky „aplikovaných“ geomorfologických map území města Krakova, zpracované kolektivem autorů pod vedením M. Klimaszewskiego. Ukázky map na výstavě v Krakowie a zhodnocení dosavadních geomorfologických map v referátu M. Klimaszewského ukázaly, že geomorfologické mapy jsou v celosvětovém měřítku navzájem srovnatelné.

Subkomise dohodla následující rozdělení geomorfologických map podle měřítka a to:

1. Geomorfologické plány do měřítka 1 : 10.000.
2. Podrobné geomorfologické mapy měřítka 1 : 10.000—1 : 50.000 (případně 1 : 100.000).
3. Přehledné geomorfologické mapy měřítka menšího než 1 : 50.000 (případně 1 : 100.000).

Za geomorfologické mapy lze podle názoru Subkomise považovat jen takové mapy, které podávají nejen morfografickou a morfometrickou charakteristiku reliéfu, ale rovněž i jeho genezi a stáří. Otázka znázornění lithologie na geomorfologických mapách se bude dále řešit. Při geomorfologickém mapování se musí mapovat všechny povrchové tvary daného území. Na mapě nesmí být žádné bílé plochy. Subkomise doporučuje konstruovat geomorfologické mapy na hypsometrickém podkladě.

Legenda geomorfologických map má být konstruována na základě geneze tvarů. Při tom je možné (případně nutné) spojit některé charakteristiky reliéfu (např. genezi a morfografii u našich map, genezi a stáří tvarů u polských map).

Pro příští zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování ve Štrasburku v prosinci 1962 se doporučuje připravit ukázky podrobných map z různých oblastí sestavených na základě výše uvedených směrnic.

Zasedání bylo vzorně připraveno polskými pracovníky pod vedením prof. M. Klimaszewského. Předvedení tištěných i rukopisných map ukázalo, že polská geomorfologie má dnes vedoucí úlohu nejen při rozpracování teorie geomorfologického mapování, ale i při využití geomorfologických map v praxi. Přednesené referáty i výstava geomorfologických map ukázala, že systematické geomorfologické mapování probíhá v největším měřítku v SSSR a v lidově demokratických státech. V kapitalistických státech má mapování daleko menší rozsah a provádí se jen na základě konkrétních objednávek státní správy, případně určitých společností za čistě praktickými účely. Z toho plyne i jisté zaostávání teorie geomorfologického mapování v těchto zemích. Nedostatkem konference byla neúčast sovětských geomorfologů na konferenci, i když jsou členy Subkomise a zaslali materiál na konferenci.

Z hlediska čs. geomorfologie můžeme s potěšením konstatovat, že naše geomorfologické mapy jak svojí úrovní, tak i počtem stojí v popředí světové produkce. Jisté zaostávání se jeví v tom, že na rozdíl od jiných zemí (PLR, SSSR, Francie ap.) nebyla dosud u nás vytištěna barevná geomorfologická mapa a dosažené výsledky byly málo propagovány doma i ve světě.

Referáty a diskuse na zasedání názorně ukázaly, že geomorfologické mapování je novou cestou v geomorfologii, která vede k systematickému komplexnímu výzkumu všech povrchových tvarů a k dalšímu rozvoji geomorfologie.

J. Demek

Leszek Starkel: *Rozwój rzeźby Karpat fliszowych w holocenie*. Prace geograficzne Nr 22. 191, 8 stran bibliografie, ruské a anglické resumé, 42 mapek a nákresů, 35 fotografií, 8 tabulek. Warszawa (PAN) 1960.

Geografický ústav Polské akademie nauk vydal v roce 1960 obsáhlou monografii Dr Leszka Starkela, pojednávající zevrubně o holocenním vývoji reliéfu flyšových Karpat. Práce je úspěšným pokusem o hodnocení úlohy holocenních geomorfologických procesů v přetváření staršího reliéfu. Jejím cílem je zjištění směru a intenzity těchto procesů, a také jejich prostorové i časové diferenciace v průběhu celého postglaciálního období. Zdrojem poznatků bylo autorovi především studium holocenních destruktčních tvarů, holocenních sedimentů údolních niv, náplavových kuželů a důkladné poznání současných reliéfových procesů. Tyto jevy a procesy studoval autor v patnácti menších územích, jež byla předem zvolena tak, aby charakterizovala značné plochy území flyšových Karpat s příslušným geologickým složením, reliéfem, nadmořskou výškou a rostlinnou pokrývkou. Všechna charakteristická území byla geomorfologicky zmapována v měřítku 1 : 10.000 a 1 : 25.000, pořízen seznam holocenních tvarů a procesů, při čemž procesy byly zkoumány v různých ročních obdobích. Na základě takto shromážděného materiálu rozlišil autor několik desítek různých tvarů reliéfu, které vznikly v holocénu, nebo podlehy v tomto období podstatnému přetvoření. Z reliéfových procesů, v prostředí neovlivněném hospodářskou činností člověka, nejvíce se uplatňují stružková erose, gravitační pohyby typu sesuvů a podzemní výplach (suffose). V oblastech, zbavených přirozeného lesního krytu, hraje nejdůležitější úlohu smyv a místy i slézání sutí. V důsledku klimatických výkyvů během ročních období střídá se v celku pravidelně v týchž oblastech činnost různých skupin reliéfových činitelů a s nimi různá intenzita destruktčních procesů. Na základě studia změn intenzity destruktčních procesů a analýzy klimatických prvků byla stanovena dvě hlavní klimaticky podmíněná roční modelační období a to období letní a období zimní. — Zimní období, trávající 3—6 měsíců, skládá se: *a)* z „mrtvých“ období mrazu a souvislé sněhové pokrývky, *b)* období bezsněžných se slabým smyvem a mrazovými procesy, *c)* z období tání, které v závislosti na typu půdy a průběhu zimy bývá nezhřídka obdobím intenzivního smyvu, suffose a sesouvání. — Letní období, 6—9 měsíců dlouhé, je v Karpatech hlavním modelačním obdobím, a s jehož intenzivními lijavcovými dešti je spjata intenzivní erose všech druhů, sesouvání i suffose. Modelační pochody letního období bývají obvykle krátkodobé, ale velmi intenzivní. Jsou typické pro celý holocén a byla jimi vytvořena převážná část holocenních tvarů reliéfu, porušujících periglaciální zvětralinové pokrývky.

Podle základních procesů, působících při přetváření svahů, rozlišil autor v Karpatech 6 typů holocenního vývoje svahů probíhajících v přirozených podmínkách: *a)* typ s převládajícím smyvem, charakteristický pro lesem porostlé svahy, pokryté málo propustnou hlinitou pokrývkou, *b)* typ smyvu a suffose, obvyklý na svazích pokrytých propustným hlinitým krytem, *c)* typ erozní, vyskytující se poměrně zřídka a to na svazích, kde vystupují vododajné horizonty, *d)* typ sesuvný, charakteristický pro oblasti se střídáním vrstev pískovců a břidlic, *e)* typ slézání sutí nejčastější v oblastech budovaných jílovitými břidlicemi již bez lesního krytu, *f)* typ řícení poměrně zřídka pozorovaný na holých skalních stěnách. Charakteristickým produktem holocenní modelace ve všech zkoumaných územích jsou mladé erozní zářezy, protínající dna starších, většinou pleistocenních údolí. Tyto zářezy se vyvíjejí z negativních tvarů různého původu. V zalesněných oblastech mívají obvykle tvar V, v odlesněných pahorkatinách působením smyvu, svážení a orby rychle vyvrzávjí v balky a ploché úžlabiny.

Studium holocenních morfogenetických procesů umožnilo rozlišit ve flyšových Karpatech tři výškové zóny s různými komplexy, intenzitou reliéfových procesů a různým stupněm přetvoření reliéfu v postglaciále. Zóna pahorkatin zasahující namnoze do výšky 700—800 m n. m. se vyznačuje silným smyvem a sesouváním jemnozrnné zvětralinové pokrývky na odlesněných plochách. Časté kolísání teploty okolo bodu mrazu projevuje se zde zesílením působnosti modelačních procesů zimního modelačního období. Ve středohorské zóně, jejíž svahy jsou pokryty pláštěm hrubozrnných úlomků hornin s příměsí písku, uplatňuje se hlavně stružková erose, smyv a suffose. Pleistocenní periglaciální tvary jsou zde méně přetvořeny než v pahorkatinách, což lze vysvětlit jednak kratším obdobím holocenní modelace, jednak růzností geologického složení. Hlavním modelačním obdobím ve středohorském pásmu je období letních lijavcových dešťů. Vysokohorská modelační zóna s občasnou periglaciální modelací je ve flyšových Karpatech zastoupena pouze na malé ploše nad horní hranicí lesa.

Pro zjištění rozměrů degradace svahů v postglaciálu použil autor hodnocení růstu hustoty údolní sítě, procento porušení povrchu starého reliéfu, objemu hmot vnesených z holocenního údolí a intenzity některých současných procesů. Hustota údolní sítě dosahovala v pleistocénu ve studovaném území hodnot 2,2—3,9 km/1 km². Během holocénu se tato hustota zvěšila v pa-

horkatinách a při úpatí středohor až o 120 %, ve vrcholových částech středohorí pouze o 20 %. Největší plochy povrchu byly přemodelovány v oblastech sesuvných až 20 %, na ostatním území asi 5 %. Objem materiálu vynesného z eročních údolíček kolísá od 130.000 m³ do 400.000 m³ z 1 km². Současný odnos materiálu činí podle provedených měření až 100 m³ z 1 km². Ve srovnání s průměrnou hodnotou odnosu za období celého postglaciálu, asi 20 m³ z 1 km² za rok, jeví se dnešní odnos velmi intenzivním. V hlavních karpatských údolích existují dvě základní holocenní terasy o výšce 4–10 m a 0,5–4 m. Mocnost holocenních sedimentů je v pramenných oblastech toků malá, často zde vystupuje v údolích erošní dno. Při úpatí Karpat však dosahují holocenní sedimenty mocnosti přes 10 m a vytvářejí rozsáhlé náplavové kužely. V pramenných oblastech vodních toků jsou holocenní sedimenty vloženy v zárezích porušujících periglaciální pokryvné útvary. V údolích dolních toků řek a při úpatí Karpat v oblasti náplavových kuželů spočívají v nadloží sedimentů periglaciálních. Ve středních částech podélného profilu údolí povrchy periglaciální a holocenní akumulace splývají. Uvedené jevy lze vysvětlit růzností povahy periglaciální a humidní akumulace.

Na základě rozborů tvarů a sedimentů náplavových kuželů rozlišil autor pro poslední glaciál a holocén devět samostatných vývojových období, z toho pět eročních a čtyři akumulací. Jsou to: 1. období periglaciální akumulace (anaglaciální), 2. období erose a mírnější akumulace (katalaciální), 3. období silné akumulace (alleröd), 4. období erose a slabší akumulace (mladší dryas a boreál), 5. období intenzivní akumulace (atlantik), 6. období slabší akumulace (subboreál). 7. období silné akumulace (subatlantik), 8. období rozčleňování vyšší holocenní terasy, akumulace její hlinité pokrývky a vytváření nižší terasy (mladší subatlantik), 9. období rozčleňování nižší terasy a vytváření jejího hlinitého krytu. Intenzita reliéftvorných procesů charakteristických pro uvedené pozdně glaciální a holocenní etapy vývoje reliéfu flyšových Karpat je v detailech místně modifikována postupně změně klimatu v jednotlivých výškových pásmech, s ním spjatou postupnou změnou vegetačního krytu a později i silným vlivem vyvolaným hospodářskou činností člověka.

Vzhledem k úspěšnému vyřešení řady důležitých geografických problémů byla recenzovaná publikace počtána v Polské lidové republice „Romerovou cenou“.

O. Stehlík

Koloman Ivanička: Geografia priemyslu Hornej Nitry. Str. 160 (včetně ruského a angl. resumé a 34 snímků) + 13 map v příloze. Acta geologica et geographica universitatis Comenianae (č. 2). SPN Bratislava 1961.

Autor obhájil r. 1960 na přírodovědecké fakultě KU v Praze kandidátskou práci o geografii průmyslu Horní Nitry, která se stává nyní přístupnou nejšířší veřejnosti. Je to jistě titul v geografické literatuře velmi vítaný. Vlastní práci předchází krátký úvod, v němž se vysvětluje téma, postup v jeho zpracování a území studia. Geografie průmyslu přes svoji důležitost pro praxi i teorii je disciplínou, která se teprve začíná rozvíjet. Ivanička měl výhodu delšího studia na universitě ve Varšavě, neboť polská geografie si výroby všimla více. V práci poznáme, že autor studoval sledované téma důkladně v terénu, že využil také rozsáhlého statistického materiálu i archivů a kombinoval různé metody ekonomicko-geografické.

V první kapitole se autor zabývá předmětem, metodou a vývojovými směry geografie průmyslu na základě literatury. Po její analýze rozeznává celkem 5 směrů. Můžeme je snad zjednodušeně nazývat: statistickogeografický, historickogeografický, antropogeografický, technologicko-ekonomický, rájónový (či ekonomickogeografický). Zařazení takového metodického přehledu je velmi správné a jeho rozsah a hodnota mohly být ještě zvětšeny oceněním a rozбором dalších prací známých geografů, jako je např. Hartshorne nebo Blanchard. Postrádáme však zmínku o Eggertově studii v našem Sborníku 1954 a o přehledu V. S. Klupta ve sborníku Sovětskaja geografija, 1960, i když geografie průmyslu je v této referativní publikaci vsutku odbyta. K charakteristice druhého z pěti rozeznávaných směrů resp. rozboru práce Gelderna-Crispendorfa připomínám lokalizaci tabákových továren i v československých zemích do upadajících báňských měst (Kutná Hora, Banská Štiavnica, Jihlava, Jáchymov). V tom však není třeba hledat nějaké složité vztahy. Příčinou byla skutečnost, že tabákový průmysl, jako státní monopol, jediný mohl být „plánovitě“ rozmístován již v období raného kapitalismu. Při řazení jednotlivých spisů a autorů do různých směrů, jinak dobře stanovených, dochází ovšem nutně k zjednodušování. Poněkud odlišnou variantu této kapitoly uveřejnil s. Ivanička v Geografickém časopise, roč. 1958 a tím pomohl dalším, zejména mladým pracovníkům orientovat se při prvních začátcích v pracích této tematiky. Je opravdu velkým nedostatkem, znesnadňujícím práci pedagogickou, ale pocítovaným i v hospodářské praxi, že nemáme ani prozatímní učebnici geografie průmyslu.

V druhé kapitole (Vývoj a prameny lokalizácie priemyslu na Hornej Nitre) je sledováno rozmístění průmyslu ve vytčené oblasti od feudalismu a zejména v období kapitalismu až do jeho poslední fáze. Bylo k tomu třeba studovat i maďarské statistiky a obecní kroniky. Také femeslům a domáckému průmyslu, v minulosti tak důležitému, věnována dostatečná pozornost. V podstatě

ještě i dnešní lokalizace je výsledkem industrializace před rokem 1945 (aspoň zárodky největších zdejších podniků již existovaly) a proto je tím vděčnější, ale i nutnější takové historické hodnocení. Je to nejdělnější kapitola a 27 stran není pro tento přehled a rozbor rozsah upřílišněný. Výtah z části, zabývající se domácíým průmyslem a řemesly znají již čtenáři z Geografického časopisu, roč. 1958.

V třetí kapitole, nazvané „Přírodní podmínky ako činiteľ lokalizácie a rozvoja priemyslu“ je studováno využití geografického prostředí Horní Nitry. Autor velmi dobře ukazuje na využití nerostného bohatství, na vlivu morfologie, dále poměrech hydrologických a klimatických, na lesním bohatství, výhody i případné nevýhody Horní Nitry z hlediska jejího hospodářského rozvoje. I pro další vývoj průmyslu, na který autor také myslí, má velký význam toto sledování přírodních podmínek jako důležitého činitele lokalizace. Vůbec je Ivaničková práce také cenným příspěvkem do diskuse o teoretických problémech geografie. V praktickém řešení vytčeného úkolu — a tu můžeme směle generalizovat — se ekonomický geograf neobejde bez důkladného fyzicko-geografického rozboru. A je přítom dokonce i vedlejší, vychází-li z pozic tzv. komplexní geografie či samostatných, ale velmi úzce souvisejících geografických věd. Kdo myslí, že teoretické zaostávání je hlavní příčinou nedostatků, se mylí.

Ve čtvrté kapitole je sledován rozvoj a umístění průmyslu v lidové demokratickém Československu. Jsou v ní podány základní tendence socialistické industrializace a věnována pozornost struktuře průmyslu, zaměstnanosti, dojíždění do zaměstnání, perspektivám průmyslu na Horní Nitře. Na jejím začátku mohl být hospodářský (průmyslový) rozmach Slovenska podán výstižněji a přesvědčivěji a srovnán spíše s evropskými lidově demokratickými zeměmi nebo jejich částmi, než s USA a Velkou Británií (graf na str. 66, jehož osa y není popsána). Název kapitoly je vlastně poněkud nepřesný, neboť se i v ní správně sledují především osudy vytčené oblasti.

Pátá kapitola (druhá nejdělnější) je nazvána „Priemyslové subrajóny na Hornej Nitre“ a podává na základě všestranného důkladného hodnocení (v němž je zdůrazněno zejména povolání obyvatelstva), vymezení průmyslového rajónu Horní Nitry a jeho rozdělení na tři subrajóny: bansko-energeticko-chemický, kožedělno-gumářenský, dřevařsko-stavební. V odstavcích jim věnovaných probírá se surovinová základna, otázka pracovních sil a především výrobní svazky. Ty se sledují i v širším měřítku, mimo hranice Horní Nitry. K terminologii mohli bychom mít výhrady, neboť pojem „rajón“ se v ekonomicko-geografickém smyslu obvykle rezervuje pro územně-výrobní celky velké a komplexní, vždyť se váhá s jeho použitím i pro celé Slovensko. Ale vymezení Horní Nitry je ve většině případů dáno i liniemi přírodnými, tak výraznými, že se často ztotožňují s hranicemi hospodářskými a autorem vymezená jednotka je vůči okolí zcela odůvodněná. Také vnitřní dělení, které je pěkně vysvětleno. Zaráží jen nedostatek vnitřních svazků mezi třemi „subrajóny“ Horní Nitry. Sjednocovací roli energetiky nesmíme přeceňovat. Logickým důsledkem slabých vztahů vnitřních je rozdělení Horní Nitry mezi Středoslovenský a Západoslovenský kraj při nové administrativní rajonizaci ČSSR r. 1960. Nutí to k úvahám o jejím vztahu k ekonomické rajonizaci či o tomto problému v ČSSR vůbec.

Poslední kapitola pojednává o negativních vlivech průmyslu na geografické prostředí a na národní hospodářství. Má veliký význam a je dobře, že její varianta byla opublikována již i dříve, a to v Geografickém časopise, roč. 1959. Je přímo povinností každého geografa vůči naší společnosti, volat po regulaci negativního vlivu průmyslu a sanaci geografického prostředí (třebaže jde o úlohu někdy nepopulární a v rozporu s chápáním „ekonomickým“ — ale krátkozrakým). Dnes, kdy strana a vláda rozhodly v této otázce, se role geografie ještě zvětšila. I Horní Nitra, teprve nedávno zprůmyslněná, má již obtíže jak je známe z českých krajů, zejména Severočeského a Severomoravského. Ivanička rozebírá příčiny a důsledky škodlivého vlivu především baňského a chemického, ale i ostatního průmyslu (elektrárna, koželužna aj.) na přírodu, živočišnou a rostlinnou výrobu, dopravu, další výstavbu, potravinářský průmysl a rekreaci. Je to obraz neradostný, ale dnes již přecházíme k praktickému a účinnému zdořování těchto negativních vlivů.

Krátký závěr — mohl být více rozveden — je věnován hlavně budoucímu rozvoji průmyslu Horní Nitry. Seznam literatury obsahuje 120 titulů. Zřejmě nejde o úplný přehled, rozumí se literatury o geografii průmyslu, všeobecné a československé — geografické literatury o vytčeném území je velice málo. V opačném případě by nemohly scházet např. četné další práce, které uvádíme v Zeměpisu Československa z r. 1960. Dodávám, že geografii průmyslu se v Praze zabývají prof. Korčák (Karlova universita), dr. M. Střída (ČSAV) a řada absolventů univerzitní geografie ve Státní plánovací komisi, St. ústavě rajónovém a jinde v praxi. Škoda, že ti nenašli dosud možnost zveřejnit rozsáhlejší výsledky své práce.

Geografie průmyslu Horní Nitry představuje cenný elaborát pro pracovníky hospodářské politiky a z hlediska požadavků na vědeckou práci — vyniká jak použitím různých pracovních metod, tak vysokou ideologickou hodnotou. Ta se neprojevuje citáty z klasiků, což je vždy nejsnadnější, ale v celkovém pojetí a řešení problému. Nemohu si tu odpustit poznámku, že i československá geografie (dokonce i na stránkách Sborníku ČSZ) platila v nedávných letech daň —

i když malou — kultu Stalinovy osobnosti, z kterého byla snaha vytvořit nejvyšší autoritu ve vědeckých otázkách geografie. V „Geografii priemyslu Hornej Nitry“ vidíme dobře strukturu vědecké práce: od expozice otázky k rozborům, pak syntéze a k praktickým závěrům.

Velmi cennou částí recenované práce jsou četné tabulky, dobře vybrané fotografie (34) a především 12 map, z nichž většina je originálních a žádná nadbytečná. Nevýhodou je, že popis legendy je na zvláštním listě, což ztěžuje studium. Překvapuje, že mapky o zaměstnanosti v průmyslu 1910, 1940 a 1957 nemají stejné měřítko a nejsou stejně nadepsány. Jinak nutno zdůraznit, že tak bohaté kartografické zpracování průmyslových poměrů nebylo dosud u nás publikováno a vyžadovalo by zvláštního rozboru, neboť podněcuje k širším metodickým úvahám. V každém případě je Ivaničkova práce pro slovenskou geografii velmi dobrou reprezentací a může povzbuzovat mladou generaci československých geografů k větší tvůrčí aktivitě.

Vlastislav Häufler

Problems of Applied Geography. K vydání připravili: K. Dziewoński, L. Kosiński, J. Kostrowicki, S. Leszczycki. Stran 148, grafů a map 39. Geographical Studies of Polish Academy of Sciences, No. 25. Warszawa (Państwowe wydawnictwo naukowe) 1960, cena neudána.

Sborník obsahuje 11 referátů z anglo-polského zeměpisného semináře, který byl pod záštitou UNESCO uspořádán v září 1959 v Nieborówě u Varšavy a jehož se zúčastnilo 12 anglických a 17 polských zeměpisců. Tematikou, k níž střídavě hovořili a diskutovali zeměpisci obou zemí, byla: práce zeměpisců pro oblastní plánování, využití půd (Land-Use), změny zeměpisného prostředí následkem hospodářské činnosti, práce ze zeměpisu měst pro plánovací praxi.

K. Dziewoński (Geographical research for regional planning in Poland, p. 17—28) člení už třicetiletou spolupráci polských zeměpisců s oblastním plánováním na období do r. 1939, do r. 1949, období šestiletky 1950—55 a éru dlouhodobého perspektivního plánování po r. 1956; ve svém příspěvku jednotlivé etapy popisuje a charakterizuje. W. J. Wise (Geography and regional planning in Great Britain, p. 29—37) vysoce oceňuje práci polských zeměpisců, kterou ve Velké Británii odborníci pečlivě sledují. Dva hlavní předměty britského aplikovaného zeměpisu jsou: 1. využití půd, 2. rozmístění zaměstnanosti a osídlení. V plánovací politice je zde dosud základním pramenem Zpráva komise o rozmístění průmyslového obyvatelstva z r. 1940, zvaná podle předsedy komise Barlow Report. Podrobněji o regionálních problémech Velké Británie pojednal A. A. L. Caesar (Problems of Regional Planning in Great Britain, p. 39—44) a poukázal na rozdílnost v územním plánování britském a polském. Vedle zásadních rozdílů způsobených politickým zřízením a možnostmi realizace plánů jsou zde i rysy specifické; v Británii je to velmi prudký rozvoj silniční dopravy, prudký růst velkých měst, postupné odlišování periferních území, změny v sociální struktuře ap., což má v různých oblastech zvláštní formy a odlišný stupeň významu.

O polských pracích k využití půd hovořil J. Kostrowicki (Polish Land Utilization Survey, p. 45—68). Mapování do měřítka 1 : 100 000 začalo v roce 1947 z iniciativy prof. K. Dziewońského, prováděl ho velký počet zeměpisců a práce byly ukončeny v roce 1956. F. Uhorczak provedl definitivní úpravu a fotografické zmenšení elaborátu do měřítka 1 : 1 mil. pro 5 základních a 17 odvozených kombinovaných map (Poland-General Land Utilization Map, Warszawa 1957). Pracovní mapy z této akce jsou podkladem pro další detailní studie. Od roku 1953 se využití půd mapuje v měřítku 1 : 25 000 zdokonalenou metodou; v letech 1956—1959 bylo tak zmapováno 9 tis. km². Polské mapovací techniky a metody, jež je v příspěvku popsána, používají zeměpisce i v jiných zemích. Příspěvek je doplněn barevnou mapou a textem o využití půd v okolí Nieborówa (p. 56—68). Analogický britský příspěvek H. C. K. Hendersona (Land Utilization Survey of Britain, p. 69—72) je doprovoben dvěma zajímavými mapami, zachycujícími pomocí sloupečkových diagramů rozšíření zemědělských kultur v jednotlivých hrabstvích Británie v r. 1930 a v r. 1957.

Geomorfologickou a hydrografickou mapou Polska v pracovním měřítku 1 : 25 000 se zabýval M. Klimaszewski (The Problems of the Geomorphological and Hydrographic Map, p. 73—82) a podal a analyzoval dvě ukázky z Hornoslezské uhelné pánve. Téže oblasti se týkal i příspěvek doc. J. Paszyńskiego (Investigation of Local Climate in the Upper Silesian Industrial District, p. 83—96), který studuje v průmyslových oblastech zakouřenost a její hodinovou variaci a svůj referát doprovodil srovnávacími diagramy a kartogramy i podrobným mapováním okolí Zabrze a Chorzówa, kde zakouřenost dosahuje maximálních hodnot. Reklamováním ploch opuštěných po důlní a jiné průmyslové činnosti se zabývá příspěvek S. H. Beavera (The Reclamation of Industrial Wast-Land for agricultural and other purposes, p. 97—112), neboť Velká Británie ztrácí stavební a průmyslovou činností v současné době ročně 14 tis. ha zemědělské půdy, z toho cca 2000 ha v souvislosti s nerostnou těžbou, ale cca 1400 ha z těchto ztrát získává rekultivací zpět.

Aplikovanému zeměpisu měst jsou věnovány tři poslední referáty. O polské problematice pojednal L. Kosiński (Urban Geography in Poland, p. 113—130); v Polsku žije dnes ve městech

46,4 % obyvatelstva proti 36,6 % v roce 1950. Polští geografové se zabývají výzkumem funkční struktury měst, ekonomickou aktivizací malých měst, funkčními vztahy mezi městem a jeho zázemím. Stať doprovází 7 kartogramů, 7 tabulek a bohatá bibliografie o 29 číslech. O specifických rysech urbanizačního procesu v Británii pojednal A. E. Smailes (The Urbanisation of Britain, p. 131—140), o 15 nových městech Británie K. C. Edwards (The New Towns of Britain, až 146). Počátkem roku 1959 žilo v nich celkem 313 tis. obyv., z toho 200 tis. v nových městech v okolí Londýna. Potvrdila se prospěšnost jejich zakládání, ačkoliv dosažené výsledky jsou pozadu za předpokládáními, neboť místo 313 tis. bydlících předpokládaly plány 693 tis. bydlících v nových městech počátkem roku 1959.

Jednotlivé referáty semináře v Nieborówě mají vysokou úroveň a tím, že zhodnocují zkušenosti z dosud vykonané práce umožňují rozvinout další úspěšné spojení zeměpisu s praxí.

C. Votrubec

Podnebí Československé socialistické republiky. Tabulky. Hydrometeorologický ústav. Praha 1961. Zpracoval kolektiv pracovníků klimatologických odborů HMÚ v Praze a Bratislavě. Hlavní redaktor dr. A. Vesecí s redakčním kruhem: V. Briedoň, Vl. Karský, dr. Š. Petrovič. Stran 397, mapek 6. Cena Kčs 46,80.

Tato kniha obsahuje tabulky číselných hodnot vybraných charakteristik hlavních klimatických prvků a nejdůležitějších fenologických charakteristik z celého území ČSSR a je potřebným doplňkem k reprezentativnímu dílu československé klimatologie — Atlasu podnebí Československé republiky (1958), za něž byl kolektiv pracovníků HMÚ vyznamenán v r. 1960 státní cenou Klementa Gottwalda (recenze tohoto díla viz Sborník čs. spol. zem. č. 00, r. 0000). Tabulky totiž obsahují dokladový materiál k Atlasu. Mimo to však obsahují celou řadu dalších charakteristik, které nebyly z nejrůznějších důvodů v Atlase mapově zobrazeny. V předmluvě ředitele ústavu J. Zítka je důležité upozornění pro uživatele Atlasu a Tabulek na některé rozdíly mezi oběma pracemi, hlavně co do počtu použitých stanic, protože původní podkladový materiál byl podroben nové revisi. V úvodu jsou obecné pokyny k používání tabulek a vysvětlivky k jednotlivým tabulkám.

Klimatologické charakteristiky jsou podány zvlášť pro české země (str. 16—271) a zvlášť pro Slovensko (str. 274—379) se slovenským textem. Celý tento materiál je obsažen v tomto rozdělení po 66 tabulkách. V tomto krátkém přehledu není možno vypočítávat obsah jednotlivých tabulek; tabulky 1—51 přinášejí hlavní klimatologické charakteristiky s výjimkou srážek, které jsou v tabulkách 52—64 a fenologických charakteristik, které jsou v tabulkách 65 a 66. Období zpracování u všech charakteristik není bohužel jednotné, jak by to bylo z hlediska vzájemné porovnatelnosti klimatologických charakteristik potřebné, protože materiál naší klimatické sítě takovému zpracování nevyhovoval. Základní charakteristiky teploty vzduchu, tj. průměrná teplota, nejvyšší a nejnižší průměrná teplota, datum nástupu a ukončení denní průměrné teploty a dále základní srážkové charakteristiky, tj. průměrné úhrny srážek, nejvyšší a nejnižší úhrny srážek a průměrný počet dnů se srážkami $< 0,1$ mm, $< 1,00$ mm a $< 10,0$ mm jsou zpracovány pro období 1901 až 1950. Tím je široké veřejnosti dána možnost nahradit dosavadní používání průměrů z období 1901—1930, tzv. mezinárodního a k charakteristice našeho podnebí málo vhodného, průměry padesátiletými, které naše podnebí charakterizují mnohem lépe. Ostatní charakteristiky jsou většinou zpracovány pro období 1926—1950 (tab. 47—51 pro období 1946—1955, tab. 59—64 pro období 1926—1940).

Před souborem tabulek 1—51, 52—64 a 65, 66 jsou seznamy použitých meteorologických stanic s údaji nadmořské výšky, zeměpisné šířky a zeměpisné délky; dále je v nich vyznačeno, které charakteristiky byly pro tyto stanice zpracovány.

Charakteristiky v tabulkách 19—39 (teploty půd a větrné poměry) se zpracovaným obdobím značněji liší od ostatních tabulek; zde jde často o velmi krátké řady a z nejrůznějších období, takže tu nemůže být vůbec řeč o jednotnosti období zpracování. Proto pozorovací období jsou uvedena přímo v tabulkách u jednotlivých stanic. U dlouhodobých průměrů chybí údaj o délce a vymezení období, z něhož byly dlouhodobé průměry redukovány, což se stalo patrně z důvodů úspory místa.

Mapky v příloze obsahují zeměpisné rozložení stanic klimatických, srážkoměrných a fenologických, zvlášť pro české kraje a zvlášť pro Slovensko. Stanice jsou označeny čísly, pod nimiž jsou zařazeny v abecedním seznamu stanic.

Vydání Atlasu a Tabulek lze označit za mezník dovršení klimatologické práce tzv. klasického směru u nás. Jímí je také v tomto pojetí podán podrobný obraz podnebí naší republiky, k němuž v dřívější době přinesli naši klimatologové, především brněňští geografové (zejména pokud jde o moravské kraje), řadu cenných příspěvků. Souborné dílo takového rozsahu jako jsou Atlas a Tabulky, zahrnující území celé republiky mohl však zpracovat pouze rozsáhlý, dobře organizovaný kolektiv vědeckých a odborných pracovníků bezpečně obeznámený se sítí klimatických stanic; takovým kolektivem je právě HMÚ.

Obě díla jsou významným příspěvkem k fyzické geografii ČSSR a najdou hojně využití i u hospodářských geografů. Pro geography i pro jiné pracovníky budou důležitou příručkou a budou hojně využívány i studenty k vypracovávání diplomních prací. Najdou široké uplatnění ve všech odvětvích vědy a techniky, výstavby, plánování i hospodářského života. Při tak širokém použití, které se zejména Tabulkám otvírá, je třeba říci, že náklad 2000 výtisků je opravdu nízký.

Miloš Nosek

Emanuel Hruška: Vývoj stavby miest. Stran 370, obrázků 610. Bratislava (Slovenská akadémia vied) 1961, Kčs 78, —.

Na světě rychle přibývá obyvatelstva, za posledních 70 let se počet lidstva zdvojnásobil. Životní prostředí lidí, jež je předmětem studia zeměpisu, se na celém světě v současné době bouřlivě přeměňuje a zároveň s ním se mění i formy lidských sídel. Ve své nové publikaci sleduje E. Hruška změny forem osídlení ve světovém měřítku od dob nejstarších až po současné hledání socialistických forem. Látku zpracoval důkladně a v pozoruhodně širí textové i dokumentační a tak navázal na své předchozí publikace Stavba miest (1950), Vývoj sídelných forem (1952), Vývoj urbanizmu a územného plánovania (1955) a jeho nová kniha je vyvrcholením jeho publikační práce. Částečně odpovídá i na otázky, co bude dál, co se stane s naší stále víc a víc se urbanizující krajinou, s rapidně rostoucími městy a sleduje změny jejich forem též ve vztahu k sociální struktuře jejich obyvatelstva. Autor věnuje mnoho péče osvětlování dějinných vztahů a hledá hlavní složky, které ovlivňovaly růst a rozvoj měst, mnohem méně sleduje závislosti na přírodním prostředí.

V první části své rozsáhlé publikace (str. 17—206) se zabývá ve světovém měřítku historickými formami sídel. Od vzniku vesnic přes vznik měst a jejich rozvoj se dostáváme až do ožehavé současnosti. Podle společenských formací člení Hruška vývoj i svoji knihu do šesti kapitol, z nichž pro zeměpisce je ovšem nejzajímavější právě kapitola poslední, představovaná druhou částí knihy (str. 207—365), jež je věnována hledání nových sídelních forem. Hruška vycházejí z urbanistických výtvorů kapitalistických zemí vyhledává pokrokové prvky výstavby měst a ukazuje, jak jsou dnes rozvíjeny zvláště v socialistických zemích ve své realitě a v konkrétním zeměpisném prostředí. Pro socialistická města jsou rozhodující požadavky života a odtud vyplývá realismus jejich budování. Sovětský svaz se stal vzorem pro přestavbu měst v socialistických zemích, neboť, jak Hruška píše, první našel novou kvalitu vlastní výstavby sídel a rozvíjí nové urbanistické formy komplexně vybavených okrsků, uvolňuje dřívější formy a zavádí formy technologicky progresivní, takže budování podle jeho vzoru umožňuje velmi rychlý proces výstavby.

Pro zeměpisce cenné je Hruškovo stručné a velmi výstižné zhodnocení posledního, padesátiletého přínosu jednotlivých národů při hledání nových urbanistických forem (str. 235—267). Projevují se zde i některé zeměpisné podmíněné prvky. Dále jsou pro zeměpisce velmi zajímavé Hruškovy schematické rozborly měst podané v textech k obrázkům 275—282, 289—293 atd. Přirozeně že jako urbanista věnuje mimořádnou pozornost zahradním městům, novým jevům moderního města. Přináší podnětné analytické i syntetické plány a mapky, z nichž mnohé jsou autorovým originálem a zaslouží si, aby je městský geograf podrobněji studoval.

U publikace je třeba vyzvednout její velké, s příkladnou péčí snesené bohatství fotografických a grafických příloh; číslováno je jich 610, ve většině případů jde o celý seriál fotografií nebo grafů, takže skutečný jejich počet přesahuje číslo 2000. Řada grafů je originálních, týká se např. přesunů v rozmístění výrobních sil v ČSSR ap. a tak kniha vedle svého základního původního poslání je zároveň naší nejbohatěji ilustrovanou zeměpisnou příručkou, kde shlédneme většinou v širokých, často i leteckých záběrech největší a nejcharakterističtější města světa. Při této dokumentaci přišla zkrátka jenom Asie a Jižní Amerika; z těchto světadílů má Hruška poměrně málo záběrů, ačkoliv práce německé profesorky zeměpisu Gabrielly Schwarzové (1960) prokázala, že právě zde jsou otázky urbanizmu zejména bohaté a složité.

Reprodukce obrázků je v některých případech špatná a také úpravy knihy nevěnovalo Vydavatelství SAV náležitou péči; text a obrazové přílohy se často rozcházejí až o 20 stran a celkově je kniha málo přehledná. Od dokončení rukopisu do jeho knižního vydání uplynulo pět let vývoje velmi prudkého a bouřlivého, který mnoho změnil, ale na druhé straně i potvrdil Hruškovy tehdy neoficiální názory na socialistický realismus, na kompaktnost měst a na nutnost studia měst a jejich oblastí.

V závěru knihy ukázal autor vyhlídky dalšího budování měst v socialistické společnosti a zvláštní pozornost věnoval novým, decentralizovaným formám bydlení a sledoval urbanistické formy vývoje vztahu města a vesnice.

V popisu obrázků i v mapách jsou ojedinělé chyby. Ty však neubírají na ceně publikaci, která je obsahově i dokumentačně neobyčejně bohatá a bude na dlouhé roky vyhledávanou učebnicí a příručkou.

Ctibor Votrubec

Oldřich Žárek, Rozmístování výrobních sil v ČSR. Stran 292, 14 kartogramů a diagramů. Praha (SNTL) 1960. Kčs 22,—.

Práce Rozmístování výrobních sil v ČSR je dílem odborníka, který na základě své dlouholeté praktické činnosti ve Státní plánovací komisi, vysvětluje jak se obecné a metodické zásady rozmístování výrobních sil uskutečňovaly v lidové demokratickém Československu a jaký měly vliv na hospodářský a kulturní rozvoj jeho oblastí.

V prvním oddílu kniha uvádí všeobecné problémy rozmístování výroby za socialismu, zvláště ve vztahu k nové technice. Rozebírá dále metodiku plánovaného rozmístování a rozvíjení hospodářství v oblastech, zejména cestou investiční výstavby jako hlavního nástroje změn oblastní struktury. Autor správně zdůrazňuje rozdílnost mezi „*oblastním plánováním*“, které jako součást národohospodářského plánování stanoví v dlouhodobé perspektivě rozvoj oblastí, a „*územním plánováním*“, které řeší umísťování vlastních investic v rámci účelné delimitace ploch pro výrobu, dopravu a osídlení. V této souvislosti vysvětluje též funkce ekonomického rajónování, i když jeho vztah k hospodářským oblastem je mu zřejmě poněkud nejasný.

V druhém oddílu je učiněn pokus o aplikaci těchto všeobecných zásad při charakteristice rozmístování výrobních sil v Československu a změn v rozmístění národního hospodářství po druhé světové válce. Dobře jsou zpracovány stati o vývoji a hlavních změnách v rozmístění průmyslu a zemědělství podle odvětví. Podrobněji se popisují zvláště změny v průmyslu, i když spíše jen v souvislostech technologických a ekonomických.

Poslední oddíl, který je věnován oblastem republiky, je uveden poznámkami o územní dělbě práce, o rozvoji hospodářství dříve neprůmyslových území, o odstraňování rozdílů mezi městem a vesnicí, nerovností mezi národy a o hospodářském a kulturním rozvoji Slovenska. Potom následují charakteristiky bývalých českých administrativních krajů, které autor takto seskupuje podle společné problematiky, kterou pokládá pro ně za rozhodující: 1. Praha, Karlovy Vary, Ústí n. L., Ostrava; 2. České Budějovice, Jihlava; 3. Liberec, Hradec Králové, Pardubice, Olomouc, Gottwaldov; 4. Plzeň, Brno.

Práce O. Žárka vychází ze správného předpokladu, že studium otázek oblastí a problematiky rozmístování má v období dovršení výstavby socialismu u nás značný politický a hospodářský význam. Svým zpracováním je určena především ekonomům a hospodářským pracovníkům. Dotýká se ovšem ve značné míře problematiky hospodářské geografie Československa a z tohoto hlediska je ji třeba také hodnotit. Pro geografa, který se Československem a jeho oblastmi zabývá, je cenné zvláště rozpracování soustavy přírodních a ekonomických podmínek pro rozvoj oblastí, vývojové charakteristiky rozmístění průmyslové výroby a zejména pak ukázky metod práce hospodářského plánování oblastí, z nichž je patrné, v kterých úsecích by bylo možno výsledků jeho práce nejlépe využít. Pečlivě shromážděné množství detailních informací, které kniha přináší, je však částečně znehodnocováno, popisující, málo geografickou formou zpracování, zvláště v charakteristikách oblastí, jímž by bylo možno leccos výtknout.

Hospodářské oblasti v geografii nelze chápat mechanicky jenom jako jednotky neustále totožné se správními celky krajů nebo okresů. Administrativní rozdělení státního území má ovšem v hospodářské geografii a zvláště v oblastním plánování základní význam. Nelze však přehlížet na jedné straně vnitřní strukturu oblastí a nahrazovat ji jen všeobecnými průměry, ani pomíjet na druhé straně poměry již bezprostředně za hranicemi administrativní jednotky, tak jak to dělá statistické hodnocení. Tento nedostatek se projevil zvláště v charakteristice oblastí, která zaujímá téměř polovinu knihy. Řazení oblastí při takovémto rozboru podle jejich dočasných úkolů je sice možné, ale nemůže nahradit komplexní hospodářsko-geografický pohled, odhalující dlouhodobé charakteristické zvláštnosti každé hospodářské jednotky. Více pozornosti si zaslouhuje i rozsáhlé území Slovenska, které nemůže být pro rozmístování pouze jednou oblastní položkou. I když bylo použito jen skromných prostředků mapového vyjádření, snaha po kartografickém vyjádření některých důležitých rysů rozmístění výroby zaslouhuje uznání.

Nehledíc na některé celkem dílčí nedostatky, projevující se spíše až v třetím oddílu, je tato práce pro bohatství svého obsahu důležitým příspěvkem zatím nepočtené literatury k hospodářské geografii Československa.

M. Střída

A. Zimm: Westberlin — politisch und ökonomisch-geographisch, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1961, str. 183.

Autora této vysoce aktuální knihy není nutno čs. geografům představovat. Znájí ho z delšího studijního pobytu v naší zemi na podzim 1959. Patří do generace mladých, pokrokových geografů NDR, kteří se bez váhání věnují politicky nejpálčivější problematice — a nelze pochybovat, že západní Berlín (nadále ZB) do této tematické kategorie patří. Již v tom je první velká zásluha autora.

Kniha má 6 kapitol: I. teoretickou (10 str.), II. celkové zhodnocení polohy (16 str.), III. geografii průmyslu (100 str.), IV. odběratelsko-dodavatelská situace (19 str.), V. shrnutí (4 str.)

a VI. možnosti odstranění abnormálního „frontového“ charakteru a lokalizačních anomálií (str. 7). Zbytek stran připadá na přílohy a seznam literatury. Již z této struktury lze vidět, že nejde o geografii města v pravém slova smyslu. Schází zde důležité úseky, zejména geografie obyvatelstva. Podle názoru recenzenta je toto hlavní nedostatek práce, protože i v této složce se musí abnormality výrazně projevit. Autor sice na řadě míst některé populační deformace konstatuje — např. odchod mnoha mladých lidí do NSR, přesto však souhrnný, jistě užitečný pohled schází. A je-li ještě řeč o tom, co by v práci mělo být, chybí po mnoha stránkách zhodnocení materiálové situace a dodavatelských svazků. Není např. vůbec řeč o energetické základně (otázka dostatečnosti kapacit elektráren, plynáren, vodáren), není větší zmínky o vnitřních svazcích. Např. otázka dojíždky do práce u města zbaveného zázemí, vnitřní západoberlínská doprava, zčásti zajišťovaná rychlodráhami ve správě orgánů NDR, atd.

Knize poněkud škodí přemíra tabulek v textu, které jej často v délce několika stránek trhají, a znesnadňují tak sledování myšlenkových souvislostí. Není tím řečeno, že tabulky nejsou užitečné, byly by však vhodnější v příloze. Do této kategorie patří např. tabulky rozmištění závodů nad 10 zaměstnaných podle uličních bloků, které mj. ukazují na důkladnost a pracnost některých úseků knihy. Do textu se vloudily i některé drobné chyby (např. rozloha NSR 448.000 km² na str. 158), které dohromady s výše uvedeným vedou k domněnce, že práce byla dávána do tisku ve snaze po maximální aktuálnosti.

V tomto případě je třeba vysoce kladně zhodnotit právě autorovu pohotovost, před níž vše ostatní ustupuje do pozadí. Předcházející výčet slabín nesmí zastínit hlavní kladné stránky: vysoce ideový přístup k problematice a pracovní výzkum na poli tak neoraném, jako je specifická hospodářsko-geografická problematika ZB. Za nejcnější je nutno považovat II. kapitolu, zhodnocení polohy ZB. Hluboká politická i odborná analýza všech faktorů — která se nemohla opřít o žádné předcházející práce — je patrně vědecky nejcnější. Pro lepší představu uvedme zde názvy jejích podkapitol: 1. Politicky podmíněná izolace od přirozeného zázemí, 2. Zánik funkce hlavního města (důsledkem toho je např. o 33 % vyšší nezaměstnanost u neproduktivních zaměstnanců než u dělníků), 3. Vliv „frontové politiky“ na rozmištění průmyslu, 4. Vytvoření umělých lokalizačních výhod, 5. Omezený vliv těchto výhod a postupující zcizování západoberlínského průmyslu (umělých podpor se zmocňují především velké monopoly, a mezi nimi zejména americké), 6. Vnitřní městské deformace (žel jen na půl stránce).

Ve III. kapitole — která svými asi 60 % rozsahu tvoří těžiště práce — se mohl autor do značné míry opřít o svoji předcházející rozsáhlou a nesmírně důkladnou práci „Die Entwicklung des Industriestandortes Berlin“ z r. 1959. Hlavním závěrem této kapitoly je skutečnost, že vedoucím a nejvíce reaktivovaným odvětvím je to nejzmonopolizovanější, tj. elektrotechnika. Její podíl na průmyslu ZB je téměř 30 %, zcela rozhodující jsou v ní závody koncernů Siemens, AEG a Osram (společný podnik Siemens, AEG a General Electric z USA). V důsledku dopravních nevýhod se změnila struktura elektrotechniky tak, aby se spotřebovalo co nejméně materiálu, ale aby byly co nejvíce využity tradičně zkušené pracovní síly, do 13. 8. 1961 také levně. Má tedy dnes elektrotechnika v ZB hlavně charakter spotřební. Následkem toho jsou nejvíce hospodářsky reaktivována její stanoviště. Jsou to dopravně nejvýhodnější plochy v ZB, jichž se již dávno zmocnily velké monopoly. Zejména je to nejdolejší tok Sprévy a Havola před vzájemným soutokem v okrese Spandau (hlavně závody Siemens), linie podél tzv. Severní dráhy od Humboldtova přístavu na Sprévu po Havolu v okresech Wedding (hlavně AEG) a Reinickendorf (hlavně AEG a Borsig AG) a východní úsek Teltovského kanálu ve čtvrti Neukölln a Marienfelde (zčásti opět Siemens, ale i další). Nově v Berlíně značně narostla luxusní odvětví, záměrně podporovaná, aby reprezentovala „výkladní skříň Západu“ a příživnická odvětví jako směnárny, nebo noční podniky. Tato „odvětví“ se uchycovala především podél sektorových hranic, protože měla svými účinky být zaměřena do NDR. V souhrnu to znamená pokles významu ZB jako dodavatele investičních statků a přesun těžiště na krizově zranitelná odvětví spotřební.

V kapitole o dopravě lze nejnápadněji ukázat absurdnost dnešní polohy ZB. Poměr vstupujících nákladů k vystupujícím je 8:1, protože ZB zcela ztratil svoji tranzitní funkci dále na východ. Za dnešního stavu je slepou uličkou, z níž se 7/8 spojů vrací prázdných. Průměrná přepravní vzdálenost denně zejména ze Šlesvicko-Holštýnska dopravovaného mléka je přes 400 km, což nezůstane bez vlivu na jeho jakost.

Poslední kapitola je věcnou podporou politicky zřejmých závěrů o výhodách, které by získal ZB jako svobodné město. Důsledně vycházejí ze svých závěrů o negativních stránkách umělé izolované polohy, autor snáší řadu konkrétních důkazů o tom, jak by se negativní stránky obracely v pozitivní. Došlo by např. ku zkrácení dopravních vzdáleností u mléka a brambor (a k snížení cen a zlepšení jakosti), které se vláda NDR zavazuje dodávat v dostatečném množství. Zlepšila by se a dokonce zvýšila zaměstnanost, a posílil investiční charakter západoberlínského průmyslu, kdyby byly přijaty zakázky, které slibuje SSSR i NDR. Vše to musí být přirozeně vykoupeno tím, že ZB přestane být semeništěm agentů proti socialistickému táboru.

Čtenář, který nezná Berlín podrobněji, se při čtení knihy neobejde bez plánu města. Mapové přílohy knihy — kterých je 27 a nejsou příliš složité — předpokládají určitou znalost města. K vydání knihy je třeba poděkovat autoru za to, že věnoval námětu, který zajímá celý soudobý svět, tolik pile a osobních znalostí (je rodilý Berličan) a snahy o správný marxistický pohled i za cenu trnité pouti nevyšlapanými cestičkami.
F. Kahoun

M. Štěrba - J. Toupal: Vývoj lesního hospodářství a spotřeby dřeva v ČSSR. (Statistický přehled.) Knižnice Státního úřadu statistického. Vydalo Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů, Praha 1960. 350 stran, 3 kartogramy, grafy v textu. Kčs 21,75.

Publikace sestavená kolektivem pracovníků Státního úřadu statistického je rozdělena do dvou částí. Rozsáhlejší první část (250 str.) je věnována lesnímu hospodářství. Po definicích hlavních používaných termínů a po metodických vysvětlivkách je zařazena rozborová část, pojednávající o významu, vývoji a dnešním stavu lesů a lesního hospodářství v ČSSR. Vlastní práce je uvedena poměrně obsáhlým mezinárodním přehledem o lesnictví i těžbě a bilanci dřeva, který umožňuje srovnání mezi zeměmi socialistického a kapitalistického tábora. Dále je ve 24 tabulkách zachycen vývoj lesnictví v období první republiky, ale těžiště práce je v období 1950—1957. Najdeme v ní údaje o plochách a struktuře lesů, přehled ukazatelů hospodářského stavu lesů, údaje o zalesňování a pěstování lesa, o zásobách, těžbě a dopravě dřeva, o mechanizaci, mechanizačních prostředcích a pracovních silách v lesnictví a též o myslivosti. Údaje jsou členěny většinou podle jednotlivých krajů (starých), z části pouze na souhrn českých krajů a Slovenska.

Rozsahově menší druhá část práce podává statistické údaje o dodávkách, spotřebě a výrobě dřeva, dřevovýrobků a výrobků průmyslu celulózy a papíru v ČSSR. Přestože publikace je určena především pracovníkům v lesnictví, jsou její materiály dobře použitelné i v hospodářské geografii. Použitelnost druhé části práce je však snižována tím, že na rozdíl od první části postrádá jakéhokoli oblastního členění a omezuje se jen na celostátní údaje s dělením podle oborů nebo sektorů.

Podnětem k vydání této publikace bylo vládní usnesení o lesnictví z r. 1956. Soustředění podrobného statistického materiálu z mnoha pramenů poslouží jistě dobře všem, kteří se budou zabývat řešením problémů našeho lesnictví a dřevařství.
Z. Hoffmann

Helmut Hahn, Erholungsgebiete der Bundesrepublik. Erläuterungen zu einer Karte der Fremdenverkehrsorte in der Deutschen Bundesrepublik. Bonner geographische Abhandlungen, No 22. Stran 84, 24 diagramů, 1 barevná mapa. Bonn (F. Dümmler) 1958.

Hahnova práce je souhrnem analýz a vysvětlivek k mapě NSR v měřítku 1:1 mil., na které jsou vyznačeny všechny významnější „obce cestovního ruchu“ v NSR. Podle statistických směrnic tam za obec cestovního ruchu považují takovou, kde počet přenocování ve veřejných ubytovacích zařízeních za rok je vyšší než 20 % v místě trvale usazeného obyvatelstva. Hahnova mapa je sestavena za rok 1955, při čemž „rok cestovního ruchu“ je od 1. 4. 1955 do 31. 3. 1956. Autor omezil zařazení do mapy na ty obce, kde počet přenocování přesáhl 5 000 ve sledovaném roce a kde počet přenocování byl větší než počet obyvatel anebo kde počet přenocování byl větší než polovina počtu obyvatel, ale průměrná délka pobytu přesáhla 1,5 přenocování. Z celkového počtu obcí cestovního ruchu v NSR (cca 2300) tak Hahn převzal do mapy 1279 obcí, z nichž bylo 154 léčebných lázní (včetně klimatických a kneippských), 52 mořských lázní, 248 rekreačních míst (Luftkurorte) a 825 ostatních obcí cestovního ruchu včetně velkoměst. Každou z těchto skupin dal na mapě vyznačit jinou barvou, takže si lze dobře učinit obraz o územním rozložení těchto typů míst.

Při popisu způsobu zpracování Hahn uvádí, že chtěl zpracovat mapu oblastí cestovního ruchu, ale protože nejsou k dispozici soustavné a ucelené údaje o spádových územích jednotlivých míst cestovního ruchu, byl nucen od svého úmyslu upustit. Vyplňují se sice přihlašovací lístky, na nichž je uvedeno stálé bydliště hostova, ale nezpracovávají se statisticky v tomto směru a ani jiné pomocné způsoby zjišťování proveniencí hostů (např. evidence výchozích míst vlakových a autobusových zájezdů ap.) se neosvědčily. Další překážkou dokonalejšího zpracování tématu podle Hahnova vyjádření je skutečnost, že statistika cestovního ruchu v NSR nezachycuje hosty v noclehárnách mládeže, dětských rekreačních domovech a v táborech na určených tábořištích — odhaduje, že takto je cestovní ruch vykazován asi o 10—20 % nižší než skutečnost. Ježto statistické zachycení nesleduje důvody cesty a pobytu, je statistika souhrnem údajů o účastnících služebních a obchodních cest právě tak jako o turistech, rekreaitech a lázeňských pacientech.

Proto z mapy, která se zabývá rekreačními oblastmi, Hahn se snažil vyloučit tento služební a obchodní cestovní ruch. Podle jeho zkušenosti při něm průměrná doba pobytu nepřekračuje 1,5 dne a také počet přenocování nepřesahuje 50 % počtu místního obyvatelstva. Proto do mapy

nepojal obce pod těmito limity. K vypuštění obcí s méně než 5000 přenocováními hostů uvádí, že to sice postihlo i obce s rozvíjejícím se cestovním ruchem, ale že to bylo nutné, aby celostátní mapa nebyla přeplněna. Do mapy pak byly graficky zaneseny značky těchto vybraných skupin údajů: a) počet přenocování hostů — ve 4 velikostních skupinách: na 5 až 20 tisíc přenocování, 20 až 100 tisíc přenocování, 100—250 tisíc přenocování a nad 250 tisíc přenocování; b) průměrná délka pobytu, vyjadřovaná ve 3 skupinách: do 3 dnů, mezi 3 a 8 dnů a nad 8 dnů; c) sezónnost obsazení lůžkového fondu, navazující na čtvrtletní dělení statistiky cestovního ruchu; v obcích do 20 tisíc přenocování sezónní rozložení frekvence se nevyjadřovalo, v obcích mezi 20 a 100 tisíci přenocováními se vyjadřovalo, jestliže v zimním pololetí přesáhla frekvence 30 % ročního globálu, v obcích s vyšším počtem přenocování se vyjadřovalo každé čtvrtletí, v němž frekvence přesáhla 15 % ročního globálu. Vyšší než 10 % účast cizinců na počtu přenocování vykazovaného místa cestovního ruchu byla také vyjadřována zvláštní úpravou grafického znaku. Hahnovi se takto podařilo vytvořit mapu, z níž na první pohled jsou patrné čtyři hlavní rekreační oblasti NSR. Označuje je: 1. mořské lázně na pobřeží Severního a Baltského moře s Holštýnským Švýcarskem; 2. severní křídlo Německého středohoří (Teutoburský les, Veserská hornatina a Harz); 3. Porýní s Rýnským břidličným pohorím, Odenwaldem a Schwarzwaldem; 4. Alpy a jejich podhůří.

V těchto velkých územích se podle Hahnova rozboru nalézají úžeji ohraničitelná „zotavná jádra“ (Kerngebiete), patrná nakupením míst cestovního ruchu. Také na ostatním území NSR jsou rekreační oblasti, ale jejich znaky jsou podstatně slabší než těchto základních. V zotavných jádrech jsou téměř vždy rekreační místa (Luftkurorte) a případně i klimatické léčebné lázně; průměrná délka pobytu tu přesahuje 8 dnů. U ostatních míst cestovního ruchu se musí rozeznávat ta, která jsou v oblastech prázdninových pobytů od těch, jež slouží pasantskému (turistickému) a víkendovému typu cestovního ruchu. Těchto druhých míst je více a jsou rozseta ve všech údolích středohor a hlavně v jihozápadním Německu, kde města mají hodně středověkých pamětihodností — Württembersko, Švábsko, Franky, málo v Bavorsku mezi Dunajem a okrajem Alp, v Dolním Sasku mezi Veserou a Emzí a ve východní části Lüneburského vřesoviště. Zvláštní postavení přísluší léčebným lázním — jen 60 % z nich je v uvedených rekreačních oblastech, protože jejich umístění souvisí s výskytem přírodních léčivých zdrojů. Charakterisuje je velmi dlouhá průměrná doba pobytu.

V dalším jsou komentovány postupně jednotlivé rekreační oblasti resp. obce cestovního ruchu s ohledem na počet přenocování, lůžek, hostů — s přihlédnutím na cizince —, na průměrnou délku pobytu. V diagramech je vyznačena pro vybraná místa relace mezi ubytovacím potenciálem místa a jeho využitím; autor vypočítává ukazatelem, kolik dnů v roce byla pohotová lůžková kapacita celkem využita. Druhým ukazatelem je počet přenocování hostů na 1 obyvatele místa, přičemž autor považuje koeficient 50 za znak uspokojivé intenzity cestovního ruchu v místě. Hahnova práce je zajímavým příspěvkem zeměpisců k vědeckému poznávání cestovního ruchu. I když je zaměřena zcela jiným směrem než nedávno zde posuzovaná práce Defertova a zahrnuje více registraci známého stavu než problematiku dalšího vývoje, je první celostátní studii tohoto druhu a klade metodické základy k dalším elaborátům z tohoto oboru. S autorem by bylo možno polemizovat o vhodnosti ukazatele počtu přenocování na počet stálého obyvatelstva (srv. druhého ukazatele poměru k rozsahu území, použitého u nás Häuflerem již v r. 1955!) nebo o schematické vylučování nejtýpičtější soudobé formy cestovního ruchu — turistiky s častým střídáním místa pobytu — z míst, kde frekvence dosud nedosáhla jím určeného limitu, ale přes tyto výhrady je Hahnova práce hodna obdivu a bylo by užitečné, kdyby se vytvořily podmínky k zpracování podobného díla také u nás.

B. V. Černý

H. A. Förster—F. Grassler, *Až na vrchol světa*. Praha 1961 (Orbis). Z něm. orig. přel. Věra Ulrychová. 224 str. textu, 48 str. příloh; cena 28 Kčs váz.

Úvodem podávají autoři stručný přehled počátků horolezectví, jež se vlastně zrodilo dvěma výstupy na Mont Blanc r. 1786 (dr. Michael Paccard a Jacques Balmat) a r. 1787 (H. B. de Saussure). Saussure, jeden z nejlepších fyzických geografů své doby a zakladatel moderní geologie Alp, byl také velký průkopník horolezectví, jehož první období podle autorů patřilo badatelům; dalšímu vývoji vtiskli ráz turisté a v třetím období už se uplatňovala smělost a až záměrné vyhledávání cest, jež vyžadovaly nejvyšší vypjetí fyzických i morálních sil. V druhé polovině 19. st. Alpy byly téměř zlezeny a horolezci z Angličany věnovali pozornost Kavkazu a horám v zámoří. Počínajíc 20. stoletím byly horolezecké podniky organizovány v dobře vybavených výpravách. Horolezecký a zeměpisný průzkum se soustřeďoval zvl. do hor Stř. Asie, na „Střechu světa“ a pohorí, jež odtud vybíhají. V krátkém přehledu o poznávání těchto hor v minulosti je také zmínka o tažení Alexandra Makedonského, který přešel četnými velehorskými průsmyky, překročil Elbrus (má být však Elburz, neboť Elbrus je nejvyšší hora v Kavkazu) a pronikl až k Tchien-šanu (pod

mapkou na str. 28. je však znění Ťan-Šan). Toto pohoří první důkladněji prozkoumal nejvýznamnější ruský horolezec 19. st. Semjonov-Tjanšankij, ale teprve Pogrebeckij r. 1931 po třetím pokusu se dostal na vrchol nejvyšší a velmi nepřístupné hory tohoto pohoří, jak také její jméno to vyjadřuje, totiž Chan-Tengri, tj. Krvavá hora. O průzkum Pamiru se zasloužili nejvíce Rusové,

| Pořadové číslo | Jméno hory | Výška m | Oblast | Datum | Přemožitelé |
|----------------|-------------------------------------|---------|-----------------------------|--|--|
| 1 | Čhomolungma (Everest) | 8847 | Himálaj Nepál/Tibet | I.: 29. V. 53 II.: 23. V. 56 III.: 24. V. 56 | E. Hillary, Tenzing Norgay J. Marmet, E. Schmid H. R. Gunten, A. Reist |
| 2 | Ka (Čhogori) | 8611 | Karakoram | 31.VII. 54 | A. Comagnoni, L. Lacedelli |
| 3 | Kancendžanga i Kangčhendzönga | 8585 | Himálaj- Nepál- Sikim | I.: 25. V. 55 II.: 26. V. 55 | G. Band, J. Brown H. Hardie, T. Streater |
| 4 | Lhoce | 8545 | Himálaj Nepál | 18. V. 56 | E. Reiss, F. Luchsinger |
| 5 | Makalu I. | 8470 | Himálaj Nepál | I.: 15. V. 55 II.: 16. V. 55 III.: 17. V. 55 | J. Couzy, L. Terray J. Franco, G. Magnone, Gjalcen Norbu J. Bouvier, S. Coupé, P. Leroux, A. Vialatte |
| 6 | Dhaulágiri | 8172 | Himálaj Nepál | I.: 13. V. 60 II.: 23. V. 60 | K. Diemberger, P. Dilner, E. Forrer, A. Schelbert, Nima Dordže Kumsung, Nava Dordže Komsong M. Vaucher, H. Weber |
| 7 | Čho-Oju | 8153 | Himálaj Nepál | I.: 19. X. 54 II.: 15. V. 58 | Tichy, Jöchler, Pasang Dava Lama Pasang Dava Lama, Sonam Gjalcen |
| 8 | Manaslu (Kutang I.) | 8128 | Himálaj Nepál | I.: 9. V. 56 II.: 11. V. 56 | Imaniši, Gjalcen Norbu H. Higeta, K. Kato |
| 9 | Nangá Parbat | 8125 | Himálaj Kašmír | 3.VII. 53 | H. Buhl |
| 10 | Annapúrna I. | 8078 | Himálaj Nepál | 3. VI. 50 | M. Herzog, L. Lachenal (první zlezená osmitisícovka) |
| 11 | Hidden Peak též Gašerbrum I. | 8068 | Karakoram | 4.VII. 58 | A. Kaufmann, P. Schoeningh |
| 12 | Broad Peak | 8047 | Karakoram | 9. VI. 57 | M. Schmuck, F. Wintersteller, K. Diemberger, H. Buhl |
| 13 | Gašerbrum II. | 8035 | Karakoram | 7.VII. 56 | F. Moravec, J. Larch, H. Willenpart |
| 14 | Šiša Pangma | 8018 | Himálaj-Nepál | | Dosud nezlezena |

zvl. N. M. Prževskij a A. P. Fedčenko), ale nejvyšší horu v sov. Pamiru zlezl teprve J. M. Abalakov r. 1933 (Stalinův štít, 7495 m). Nejvyšší hora celého Pamiru Kungur-Debe (přes 7600 m) byla zlezena výpravou, kterou vedl M. Běleckij (r. 1956).

Nejvyšší hory v Himálaji a Karakoram (autoři užívají tohoto znění místo dosavadního Karakorum) pro svou nesnadnou dosažitelnost vyžádaly si nejvíce obětí na životech horolezců a badatelů i na majetku nákladných výprav. Ličení je stručné, ale živé a zachycuje vše nezbytné nutné. Začínají dobytím nejvyšší hory a pokračují sestupně podle výšky až k nejnižší osmitisícovce — Šiša Pangma, v nepálském Himálaji. Nejpodrobněji je vylíčeno dobytí Everestu-Čomolungmy (bohyně matka země).

Také ličení výprav na ostatní horské velikány je podáno s živým obdivem lidského hrdinství, které se neleká žádných překážek. Zvláště lze to vidět u francouzské výpravy na Annapúrnu; neboť její heroický boj o velehoru nezastíní ani dobytí M. Everestu ani nebezpečného Nanga Parbatu. Závěrem je ke knize připojena přehledná tabulka s chronologicky sestaveným seznamem výstupů na sedmitisícimetrové a osmitisícimetrové hory. Celkem je na světě 14 samostatných osmitisícimetrových masivů a některé z nich mají dva, ba i tři vrcholky, takže počet změřených kót nad 8000 m je o něco vyšší než 14 v knize jmenovaných vrcholů (pravděpodobně 19).

Z tabulky jsem vybral jen těch 14 osmitisícovek, z nichž poslední, nejnižší, nebyla dosud zlezena.
Kl. Urban

Günther Hayden, Teorie životního prostoru. Orbis, Praha 1960, 245 str.

Kniha je překladem německého originálu „Kritik der deutschen Geopolitik“ a je — vzhledem k situaci v Německu — v přítomné době velmi aktuální. Autor zde rozvrhl látku do 3 kapitol, ve kterých rozebírá, kritizuje a hodnotí skutečnosti, které vedly ke vzniku geopolitiky a k jejímu uplatnění v období obou světových válek a to nejen v předválečném Německu, ale i v nynějším západním Německu a v ostatních imperialistických státech. Kniha je opatřena úvodem a dodatkem (Encyklopedické heslo geopolitika) z pera A. Šnejdárka.

Rozbor vychází z kritiky geografického determinismu a objasňuje jeho význam jako pramene pozdější fašistické geopolitiky; do protikladu jsou zde postaveny základní these historického materialismu o poměru společnosti k přírodě. V druhé kapitole, pojednávající o německé geopolitice v období druhé světové války, je vyložena podstata této lživé, zvláštnosti jejího vývoje v Německu v jednotlivých vývojových proudech (Ratzel, Kjellén, Haushofer) a konečně i významné místo geopolitiky v nacistické mašinérii. Ve třetí kapitole, zabývající se fašistickou geopolitikou v západním Německu, odhaluje autor tzv. „denacifikaci“ německé geopolitiky, zmiňuje se o obrození německého imperialismu a militarismu v souvislosti se změnou situace v r. 1950—51 a ukazuje na expanzivní cíle západoněmeckých monopolistů a junckerů. Autor se dále zabývá úlohou časopisu „Zeitschrift für Geopolitik“, který po 6leté přestávce od r. 1951 opět vychází, důkladně kritizuje teorii životního prostoru, sociální darwinismus, teorii vakua a další reakční teorie.

Závěr shrnuje výsledky předchozích rozborů a jednoznačně konstatuje, že znovuzrozené německé geopolitice stejně jako obrozenému německému imperialismu chybí jakákoliv perspektiva. Geopolitika, tato potupa vědy, musí být odhalena a zavržena nejen v Německu, ale i v ostatních imperialistických státech; cestu k opravdovému blahobytu a štěstí všech ukazují státy socialistické soustavy.

Knižka má obsáhlý poznámkový aparát, kde cizí literatura je uvedena i v českém překladu. Odkrývá kořeny fašismu a revanšismu, v tom je její aktuální hodnota.
Karel Bednář

N. I. Gavrilov: Gvinejskaja republika. Stran 124. Moskva (Izd. Vostočnoj literatury) 1961, 40 kop. (4 Kčs).

Nově založený Ústav Afriky (Institut Afriki) při Akademii věd SSSR v Moskvě má vedle orientalistických, etnografických, ekonomických a historických i zeměpisné pracovníky. Jednou z prvních publikací nového vědeckého ústavu je studie N. I. Gavrilova o Guinejské republice. Autorovi se podařilo na 124 stránkách podat její výstižný zeměpisný a národopisný přehled. Po krátkém všeobecném úvodu podává zeměpisné charakteristiky čtyř základních oblastí: Nízké, Střední, Vysoké a Lesnaté Guineje. Obyvatelstvu věnuje 18 stránek, přičemž je metodicky zajímavé, jak spojuje národopisný výklad se sídelním zeměpisem (charakteristiky měst a velkých sídel). Větší pozornost mohla být věnována malým sídlům, která jsou pro tuto africkou republiku typická. Následuje národohospodářský přehled, v němž Gavrilov připomíná, že národní důchod na hlavu byl v Guineji donedávna 10krát menší než ve Francii, v dalším pak interpretuje názory francouzských kolonizátorů a připomíná velký rozsah soudobých státních investic. Charakteristice zemědělství je věnováno 21 a průmyslu 20 stránek. Autor správně věnuje hlavní pozornost nejdůležitějším produktům, a to banánům, ananasům a kávě (ta je pěstována teprve od počátku 20. stol. většinou na malých, rodinných plantážích). Brambory jsou v Guineji luxusní plodinou, dražší než banány nebo ananasy. Národohospodářsky je zvláště důležitá těžba bauxitů (dříve byl

vyvážen téměř výhradně do Kanady), a těžba železných rud a diamantů. Stavba železnic začala v r. 1904, byla urychlována snahou Francouzů proniknout hospodářsky do vnitrozemí dřív než Angličané. Koncem r. 1959 byla uvedena do provozu trať k bauxitovým ložiskům ve Fria. Ve vodní dopravě má hlavní význam řeka Milo. Námořní přístav v Konakry je dobře vybaven a letišť se rozšiřuje za pomoci SSSR. Pět stránek věnuje autor zahraničnímu obchodu a knihu uzavírá 36stránkovým přehledem historie Guineji od jejího objevení v 15. stol. až do dnešních dnů

Studie se opírá o dobrou znalost literatury a na mnoha místech přímo cituje jednotlivé názory z vědeckých statí a časopisů. Publikace má 15 fotografií, ale chybí jí mapky, plánky, statistické grafy. To považují v zeměpisné publikaci za závadu. Číselné údaje jsou z r. 1958. Publikace vyšla též ve francouzském jazyku pod názvem: La République de Guinée. Těšíme se na další svazky této edice, která nám přiblíží i ostatní nové africké státy.
Ct. Votrubec

Edward Rosset, Proces starzenia sie ludności. 763 stran, 293 tabulek. Warszawa (PWG) 1959, Zl 76,—.

V této knize přináší přední polský vědec, demograf a statistik, prof. dr. E. Rosset, vedle výsledků vlastního bádání v otázkách stárnutí obyvatelstva i některé důležité závěry, k nimž dospěli ve světě jiní autoři. Ukazuje tak na proces stárnutí obyvatelstva z různých zorných uhlů, přičemž nikdy neopomene uvést pramen a literaturu. Obsah práce je rozdělen do 5 částí tvořících dohromady 25 kapitol. V první jsou probírány metodologické otázky, v druhé výklad změn v délce lidského života, ve třetí je analýza vývojových tendencí v procesu stárnutí, ve čtvrté se autor zabývá jednotlivými faktory stárnutí a konečně v páté jsou osvětlovány sociálně ekonomické důsledky stárnutí se zřetelem k zeměpisnému srovnání, zvláště změn v kvótě hospodářsky aktivního obyvatelstva. Autor upozorňuje, že vědecká práce se nemůže v tomto ohledu orientovat pouze na současné otázky. Pozornost musí být zaměřena jak na budoucnost, tak i na minulost tohoto procesu. Zatímco hledisku zaměřujícímu se na budoucí vývoj je věnována poměrně značná pozornost, je historická stránka procesu stárnutí velmi málo zpracována. Je proto velkou zásluhou autora, že v příslušných kapitolách práce toto neopomíjí a snaží se ukázat na různých retrospektivách, jak tomu bylo se stárnutím obyvatelstva v minulosti. Zároveň s tím zdůrazňuje povahu a význam demografického studia, v němž je třeba vidět nikoliv jen popis probíhajících změn, nýbrž odhalení různých závislostí a z toho pak odvození hlavních zákonitostí nebo pravidelností.

Vhodným způsobem autor upozorňuje na nedostatky ve statistických materiálech, tj. nejednotnost v metodologii zjišťování i chyby samotných statistických dat (zaokrouhlování věku, záměrné uvádění vyššího věku u starých mužů a nižšího u žen atd.). Vedle toho působí nepříznivě, zvláště při zeměpisném srovnání, okolnost, že nejsou dosud všude stejné možnosti získání těchto statistických materiálů. V některých zemích totiž ještě ani dnes nebylo provedeno řádné sčítání lidu, anebo jen jedenkrát, takže věková struktura u takového obyvatelstva, pokud byla sestavena, představuje pouhý odhad. Kvalita takových materiálů je ovšem nízká a neumožňuje učinit serióznější závěry. Mnoho místa je v práci věnováno rozboru vývojových tendencí ve stárnutí obyvatelstva v různých zemích. Jak vyplývá z publikovaných údajů, je proces stárnutí v současné době prokazatelný na celém světě. Neprobíhá však rovnoměrně, nýbrž jeho intenzita je v jednotlivých zemích odlišná.

Velmi zajímavé jsou autorovy úvahy o základních činitelích stárnutí. V podstatě se zde dotýká téměř všech základních demografických otázek. Z hlediska stárnutí zdůrazňuje rozhodující úlohu klesající porodnosti, která má značný vliv na tvar věkové pyramidy, u níž zúžuje její základnu. Vysoká porodnost vede k nízkému podílu starých lidí a naopak nízká jejich váhu zvyšuje. Naproti tomu stárnutí v horní části věkové pyramidy vyvolané poklesem úmrtnosti není již tak významné. Důležitý je teprve pokles specifické úmrtnosti u obyvatelstva staršího, kde však k jejímu snížení nedochází již tak výrazně jako u úmrtnosti kojenecké a mladších věkových ročníků. Dalšími činiteli nepříznivé ovlivňující změny ve věkové struktuře obyvatelstva jsou emigrace a hlavně světové války. V tomto ohledu přináší autor řadu cenných a nových zjištění, přispívajících k dalšímu hlubšímu poznání těchto činitelů stárnutí. Prof. Rosset se rovněž zabývá rozbohem některých důsledků procesu stárnutí, a to jednak v širších souvislostech a jednak v zeměpisném srovnání. Zvláštní význam při tom má otázka aktivního stáří, tj. zcela nového pohledu na staré lidi a jejich další společensky užitečné poslání. S tím samozřejmě souvisí mnoho dalších georontologických problémů, dále problémů z oblasti fyziologie práce, rozmístění obyvatelstva a hlavně otázek hospodářských, kde se všechna tato jednotlivá dílčí hlediska kumulují.

Máme-li shrnout obsah recenzované knihy jako celek, představuje práce prof. Rosseta obohacení vědecké literatury z oblasti stárnutí obyvatelstva, z níž mohou čerpat pracovníci z různých oborů. Domníváme se, že kdo se s knihou seznámí, najde v ní mnoho zajímavých poznatků a nových myšlenek.
Zd. Vávra

Tadeusz Ocioszyński, *Poland on the Baltic*. 168 stran, 50 fotografií, 3 plánky. Warszawa (Polonia) 1960, cena neudána.

Stručná a výstižná informace o přístupu Polska k moři, určená hlavně pro zahraničí. Na prvních 71 stránkách se zabývá obdobím do druhé světové války, ale i zde najdeme řadu zeměpisných informací, např. o hospodářském postavení města Gdaňsku a jeho dřívějším námořním monopolem, o výstavbě Gdyně v letech 1925—1939, srovnání obratu polských a německých námořních přístavů. Na dalších 97 stranách se autor zabývá už situací poválečnou, zkoumá i zázemí polských přístavů, podíl polského a zahraničního zboží v polských přístavech a číselně dokládá jejich hospodářský rozvoj, růst polského obchodního loďstva, jeho stoupající technickou vybavenost a zvyšující se přepravní výkony. Při charakteristice jednotlivých přístavů uvádí, že specializace existuje a je možná jenom v některých položkách. Publikují se zde údaje o přepravě uhlí, rud a kusových zásilek od r. 1946 do roku 1965 (plán), srovnávají se náklady na přepravu bavlny, rud a strojených hnojiv ze Štětína, Hamburku a Antverp na československé hranice; výhody přepravy přes Štětín se ukazují zřetelně, a proto již v roce 1958 šlo přes štětínský přístav více zboží z Československa než přes hamburský přístav. V závěru se autor zabývá poválečným vývojem a současným stavem polského rybolovu, stavby lodí a současným životem v polských pobřežních vojvodstvích. Publikace je dobře ilustrována námořními a hospodářsko zeměpisnými snímky a plánky přístavu Gdaňsku, Gdyně a Štětína. *Ct. Votrubec*

Janusz Majczyno, *Polska flota handlowa*. Stran 136. Gdaňsk (Wydawnictwo morskie) 1960, 8 zlotých.

Kniha se zabývá polským obchodním loďstvem a problémy s tím souvisejícími. Moře a průmysl vytvořily potřebu vývozu výrobků po moři i do vzdálených krajín a tak vzniká v PLR loďařský průmysl, který předválečné Polsko nemělo. Loděnice staví lodě nejen pro domácí potřebu, ale i pro vývoz lodí. Po roce 1945 se začíná vývoz soustředovat opět do přístavů a vyváží se po moři hlavně uhlí, dováží se nejlépe ruda, umělá hnojiva, ale i obilí. Velkou úlohu hraje tranzitní doprava, zvláště československá a ostatních socialistických států. V roce 1945 mělo Polsko jen 120 000 DWT, v roce 1959 mělo už 693 000 DWT a v pětiletce 1955—1960 mělo být rozšířeno na 800 000 DWT, v pětiletce 1961—1965 se počítá však již s tonáží 1,25 mil. DWT. Polský Balt má zázemí v ČSSR, Maďarsku, v NDR a nejméně v Rakousku, protože pro Rakousko je výhodnější Terst. Tranzit pro Maďarsko je značně výhodnější než pro Rakousko, ale i tak Maďarsko vyváží hlavně přes Rijeku. Zato ČSSR se soustřeďuje více k Baltu, třebaže její západní část má ještě sklon k Hamburku a k přístavům NDR. Československý tranzit proto stále vzrůstá a československé zboží se vyváží přes polské přístavy hlavně do Levanty a do západní Afriky. *O. Oliva*

Horst Mensching, *Periglaziale Morphologie und quartäre Entwicklungsgeschichte der Hohen Rhön und ihres östlichen Vorlandes*. Würzburger geographische Arbeiten, Heft 7, 39 stran, 1 mapa. Würzburg 1960, DM 3,50.

Studie H. Menschinga úzce navazuje na autorovu práci *Geomorphologie der Hohen Rhön und ihres südlichen Vorlandes* (Festschrift zum 31. Deutschen Geographentag, Würzburg 1957). Základem studie bylo mapování periglaciálních tvarů pohoří Hohe Rhön a jeho východního podhůří v měřítku 1:25 000. Hohe Rhön je spolu s Vogelsbergem typ středohoří tvořeného převážně mladotřetihorními čediči prorážejícími triasové podloží. Pohoří nebylo v glaciálech zaledněno. Tvary vysvětlované jako glaciální kary jsou odlučné oblasti sesuvů. Působení periglaciálních procesů však vytvořilo v čedičích příznačné tvary. Periglaciální formy jsou zde odlišné od tvarů vznikajících stejnými procesy v paleozoických masívech. Autorova pozornost se soustředila především na problém kamenných moří. Kamenná moře se hojně vyskytují na svazích pohoří. Nejsou vyvinuta na vrcholových plošinách. Jsou složena z hranáčů s mírně zaoblenými hranami. Kamenná moře nevznikla kryptogenním zvětráváním na místě, jako vznikla četná kamenná moře zejména v žulových oblastech, nýbrž mrazovým tříštěním v pleistocénu, a to v několika fázích: První fázi je vznik hranáčů mrazovým větráním na srážných svazích. Druhou pak transport hranáčů soliflukcí na různou vzdálenost v závislosti na sklonu, podloží a množství transportovaných bloků. K rozsáhlému transportu docházelo zejména na svazích skloněných 2—15° na vzdálenost průměrně 1,5 km. Výjimečně byly hranáče transportovány na svazích skloněných 15—17°, kde však již nabývají převahy sesuvné pohyby. Na svazích skloněných více než 30° nebyly periglaciální sutové pláště zjištěny. Největší mocnost mají sutové pláště na neogenních sedimentech při sklonu svahů 10—14°. Třetí fázi pak bylo obnažení hranáčů odstraněním jemného materiálu ze sutových plášťů splachem a činností drobných pramenů. Kvartérní vývoj východního podhůří Rhönu je určován převážně činností svahových toků. Na činnost toků v kvartéru měla vedle klimatických změn vliv i tektonika. Autor rozlišil na to-

cích pět teras, z nichž starší a na severu též mladší mají tvar a rozšíření „glacis“ semiaridních oblastí. Pro podhůří jsou příznačné četné úpady a suchá úvalovitá údolí periglaciálního původu. Výrazná asymetrická údolí periglaciálního původu jsou řídká, kde se vyskytují, mají srázný svah obrácený k západu a jihu. Přiložená mapa periglaciálních jevů v černobílém zobrazení je výstižná a dobře čitelná. I zde je však problémem, zda-li je správné označení periglaciálně morfologická mapa. Na mapě jsou totiž nezbytně zachyceny i předkvartérní prvky reliéfu, aniž byl zvlášť znázorněn stupeň jejich přemodelování periglaciálními procesy nebo druh pochodů, které na nich v pleistocénu působily. Mapa je tedy obecnou geomorfologickou mapou a je zbytečné ji označovat zvláštním názvem. Regionální práce H. Menschinga řeší řadu otázek majících obecný význam pro řešení problému vlivu periglaciálních procesů v pleistocénu a může sloužit jako vzor pro zpracování vývoje reliéfu našich oblastí neogenního vulkanismu v periglaciálních podmínkách. *Jar. Demek*

Witold Andruszkiewicz: *Polskie porty handlowe*. Wydawnictwo morskie 1960, stran 180, cena zł. 10.

Účelem knihy je seznámit čtenáře s nově vybudovanými polskými přístavy, jež byly za války tak těžce poškozeny, že jen nadlidskými obětmi se podařilo je znovu uvést v život. A nejsou probírány jen známé velké přístavy, ale i menší přístavy rybářské nebo i místa, jež mají sloužit v prvé řadě k rekreaci, jako je Sopot. Z menších rybářských přístavů jsou uvedeny Pasłęka, Braniewo, Frombork s Tolkmickem, Górkí Wschodnie, na Helu je jmenována Jastarnia a na viselské kose Łysica. Nad otevřeným Baltem nás seznamuje autor s Władysławowem, s Łebou, s Darłowem, s Ustkou a Kolobrzegem. Při ústí Odry je známá stará rybářská osada Świnoujście (Svinouští), jež je dnes velkým rybářským centrem pro dálnomořské rybolovy, které má na starosti společnost „Dalmor“.

U všech velkých přístavů jsou pro informaci zhotoveny plánky. Pro nás je nejvýznamnější přístav Štětín, kde koryto Odry bylo vyhloubeno z 8 na 9,60 m, takže i velké lodi mohou vjíždět do přístavu. Na „Ewé“ je nově vybudované Československé nábřeží pro dopravu kusového zboží. Má délku 1020 m a hloubka vody dosahuje 9,60 m. Tam se nalézá také jedno z největších obilních sil v Evropě, kam možno uskladnit 43 tis. t obilí. Přeš Štětín se vyezlo r. 1949 tři milióny tun uhlí, přes Gdaňsk na 2 mil. t a přes Gdyni 1,9 mil. t. Také vývoz rudy ukazuje stálý vzestup. R. 1954 byl její vývoz 2,4 mil. t, zčehož přes Štětín šlo 900.000 t.

Výhodné položení Štětína způsobilo, že již r. 1950 byl Štětín na prvním místě překladem 5,1 mil. t zboží, zatím co druhé místo obsadila Gdynia překladem 5 mil. t a třetí místo patřilo Gdaňsku se 4,8 mil. t překladu. Celkové obraty těchto polských přístavů z 15 mil. t r. 1950—1951 poklesly r. 1952 na 13,8 mil. t a vzrostly zase r. 1955 na 17 mil. t. R. 1957 činil překlad zase jen 14,2 mil. t, ale již r. 1959 vzrostl znovu na 18 mil. t.

V letech 1950—1958 udržel si Štětín vedoucí místo mezi 5—6 mil. t překladu. R. 1959 tam bylo přeloženo 7,3 mil. t.

Největší obrat polských přístavů s ČSSR má Štětín, kde tranzit v r. 1959 dosáhl již 2,350 tis. t. Na druhém místě je NDR s 568 tis. t a stejný obrat vykazuje i Maďarsko. V plánu v l. 1961—65 se počítá se zvětšením ročního překladu na 18,5 mil. t. Je také proponována v přístavech řada úprav. Do r. 1975 se plánují takové úpravy přístavů, aby se v nich mohlo přeložit na 30 mil. t zboží. Z toho by připadalo na uhlí 8,5 mil. t, na rudu na 6 mil. t, na jiné hromadné zboží na 4 mil. t, na obilí se počítá s 2 mil. t, na dříví s 1,5 mil. t a na kusové zboží s 8 mil. t.

Knihy má ráz populárně-informativní a chce ukázat, jakou úlohu mají přístavy v národním hospodářství Polska. A to se jí podařilo. *O. Oliva*

MAPY A ATLASY

F. Piątkowski, J. Rokicki, St. Dmochowski a B. Slupeczański: *Atlas kartowania form terenu Polski*; Warszawa (PPWK) 1961; 76 str., 15 map a 28 průsvitek; cena 210,— zł.

Za spolupráce topografů s geografy vzniklo dílo, které je podstatným příspěvkem k řešení aktuálních otázek, jak znázornit terén na mapách velkého měřítka. Polský atlas a jeho textový doprovod podává výsledky problému řešeného v Ústavu geodesie a kartografie a na katedře kartografie varšavské polytechniky. Text je uveden statí J. Rokického o genetické charakteristice tvarů terénu Polska. Je podrobně vysvětlením mapy terénních forem, která uzavírá mapovou část publikace. V další statí podává F. Piątkowski zásady pro mapování terénních forem. Podkladem

pro polní práci na měřickém stole má být fotoplán sestavený z leteckých snímků vmontovaných do rámce mapy 1 : 5000 (tj. $112,5'' \times 75''$) a reprodukován buď modrokopíí nebo na fotografický papír. Hlavní důraz se tu klade na hospodárné, cílevědomé a o morfolonii terénu opřené stanovení zaměřovacích bodů (100–125 stanovisek na 1 listu mapy a 400–1000 výškové zaměřených bodů na 1 km^2). V další kapitole se též autor zabývá volbou hustoty vrstevnic. Je to nejpodrobněji rozpracovaný, bohatě dokumentovaný a metodicky původní oddíl, který má širší význam než pro speciální úkol polské topografie.

Piátkowski došel k závěru, že nejhodnější výškový rozdíl vrstevnicový Δv musí být menší než $\frac{1}{3}$ výškového rozpětí terénní formy, která má být znázorněna. Terénní tvar je potom vždy profat rovinami alespoň tři vrstevnic a ze tří vrstevnic je zpětně možné s dostačující přibližností určit výškové rozpětí formy, úhly sklonu a tvar svahů. Pro výpočet nejhodnějšího výškového rozdílu vrstevnicového pro polské mapové dílo 1 : 5000 byla určena střední i charakteristická mezní výšková rozpětí 28 různých typických terénních forem a jejich poměrné zastoupení na území Polska. Geografické rozložení těchto forem je podáno mapou „Formy terenu Polski“ 1 : 1 500 000 (aut. J. Rokicki). Pro každou typickou formu podává Piátkowski součin z $\frac{1}{3}$ jejího středního výškového rozpětí (tj. nejhodnějšího pro ni Δv) a z jejího poměrného zastoupení v Polsku. Pro všechny nížinné formy vypočítává potom průměrný nejhodnější výškový rozdíl v_0 metodou váženého aritmetického průměru: $\Delta v_0 = [\Delta v \cdot p] : [p]$ a vychází mu $0,91 \text{ m} \approx 1 \text{ metr}$. Při jednometrových vrstevnicích mohou potom být dobře vyjádřeny formy, jejichž výškové rozpětí se rovná alespoň 3 m a formy s rozpětím větším dokonce velmi dobře. Pro formy vrchovinné a horské, které mají střední výšková rozpětí podstatně vyšší, vychází Piátkowskiemu obdobným výpočtem $v_0 = 18,8 \text{ m}$, ale dvacetimetrovými vrstevnicemi, které takto vycházejí, by mohly být vystiženy jen tvary s relativní výškou $3 \Delta v_0 = 56 \text{ m}$ nebo větší, kdežto drobné formy vrchovinných a horských terénů by zanikly. Je proto tentokrát třeba vyvodit Δv_0 nikoli ze středního, ale z charakteristického minimálního rozpětí těchto forem, a potom se dostává $\Delta v_0 = 1,93 \text{ m}$, takže pro tyto terény jsou nejhodnější vrstevnice dvoumetrové, kterými lze vyjádřit všechny formy s výškovým rozpětím 6 m nebo větším. Poněvadž nížinných terénů je v Polsku daleko více (82,1 %) než vrchovinných a horských (15,8 %), vychází pro celé Polsko $\Delta v_0 = 1,07 \text{ m} \approx 1 \text{ metr}$. Pro některé nížinné formy je třeba sáhnout i k pomocným vrstevnicím 0,5 m a při $\Delta v = 2 \text{ m}$ v horských terénech k pomocným vrstevnicím 1 m.

V dalších kapitolách textu podává Br. Słupcański úvahy o topografové práci na měřickém stole, zejména o rýsování vrstevnic, při němž se nespokojuje s lineární interpolací, ale vyhovuje částečně interpolaci křivkové podle topografova pohledu na terén. St. Dmochowski se zabývá zpracováním terénních tvarů na autografu a celou publikaci uzavírá odkaz na literaturu, a to většinou na spisy geomorfologické. Vedle zmíněné již mapy Polska 1 : 1 500 000 obsahuje atlas 14 listů mapy 1 : 5000 pro různé, většinou velmi složité terény s reliéfem glaciálním a eolickým. Ze značného rozšíření těchto terénů v Polsku vychází najevo obtížnost polského výškopisného mapování ve velkém měřítku, k němuž se však přistupuje po pečlivě teoretické přípravě.

O. Kudrnovská

Encyclopaedia Britannica World Atlas. 15. vyd., Chicago-London-Toronto (Encyclopaedia Britannica) 1959 (tištěno v USA). 606 str. textu a map, formát $38 \times 29 \text{ cm}$.

První vydání tohoto díla vyšlo r. 1942 jako aktuální publikace ke sledování válečných událostí ve světě. Pak rychle následovala vydání další, vycházející — s výjimkou let 1950 a 1953 — každoročně, s novými doplňky v textu i v mapách, při čemž revize provedená r. 1956 byla tak důkladná, že od tohoto data lze mluvit o nové řadě atlasu. Nynější edice obsahuje už daleko více textu než map, a to proto, že sem byly zařazeny obšírné zeměpisné statistiky. Jím je věnováno 286 stran, na nichž jsou pod hlavičkami jednotlivých států a zemí celého světa probrány vždy zpravidla ve 12 tabulkách údaje o administrativním dělení, obyvatelstvu, průmyslu, zemědělství a zahraničním obchodu příslušného území. Data, jež jsou uváděna pro jeden nebo i více roků v uplynulém desetiletí a porovnávána se stavem v r. 1950, jsou velmi důkladná a poměrně úplná, takže zeměpisci jednoduše nahradí statistickou ročenku příslušné země, jde-li o základní informaci. Mapová část obsahuje jednak oddíl tematických map světa s nejrůznějším doplňkovým obsahem, jednak mapy místopisné, jež ovšem zachycují především území USA a Kanady (samostatně jsou zobrazeny všechny státy v USA a provincie či teritoria v Kanadě). Vzhled těchto map se neliší od mapových příloh posledních vydání vlastní encyklopedie a také jejich místopisná náplň, především pokud jde o preferovanou americká území, je velmi bohatá (rejtřík zeměpisných názvů v nich obsažených zabírá 117 stran a čítá asi 80 000 hesel). Tak jako v předchozích vydáních jsou i zde mapy světa konstruovány většinou Goodeho dělenou plochojevnou zobrazovací metodou, pro kresbu jednotlivých států Unie bylo užito Lambertova kuželového úhlojevného zobrazení. Těžiště atlasu tkví však v jeho statistickém oddílu, který, jak už bylo naznačeno, se vyrovná dobré přehledné statistické ročenke světa.

L. Mucha

Poznáváme svět — se nazývá mapová edice, kterou vydává Ústřední správa geodesie a kartografie v Praze. Bude mít celkem 25 publikací, které postupně vyjdou do roku 1966.

Toťo mapové dílo má podat souborný geografický přehled fyzický, hospodářský a administrativní, jednotlivých států světa. Vedle hlavní mapy geografické, jsou připojeny ještě mapy tematické, dále doprovodný text s hlubotiskovými obrazovými přílohami a rejstřík. Měřítka hlavních map se pohybují mezi 1 : 750 000 a 1 : 30 mil.

Soubor map zobrazuje tyto územní celky: 1. Československo, 2. Přední Indie, 3. Blízký východ, 4. Zadní Indie a Indonésie, 5. Sovětský svaz, 6. Spojené státy, 7. Velká Británie, Irsko a státy Beneluxu, 8. Balkánské státy, 9. Austrálie a Nový Zéland, 10. Čína a Mongolsko, 11. Střední Evropa, 12. Španělsko a Portugalsko, 13. Skandinávie a Island, 14. Francie a Švýcarsko, 15. Itálie, 16. Japonsko a Korea, 17. Severní a západní Afrika, 18. Střední Amerika, 19. Evropa, 20. Asie, 21. Afrika, 22. Severní Amerika, 23. Jižní Amerika, 24. Arktis a Antarktis, 25. Svět.

Mapová i textová část jsou vloženy do vkusné obálky knižního formátu 19 × 27 cm. Odpovědným redaktorem edice je prom. geogr. Jiří Novotný. Tisk provedl kartografický a reprodukční ústav v Praze.

1. Československo — 55 str. textu, cena 12,— Kčs.

Mapová část této publikace je sestavena z 8 mapových listů. Dvě mapy jsou v měřítku 1 : 750 000 (fysická a administrativní mapa ČSSR), ostatní (průmysl, lidnatost, zemědělství, klimatické poměry, květena, lesy a geologická stavba) jsou v měřítku 1 : 2,5 M.

Všimněme si jednotlivých map blíže. Fysická mapa obsahuje horopisné celky s kótovanými vrcholy, vodní toky s rozvodímí, jezera, rybníky, lázeňská a klimatická místa, propasti, naleziště nerostů, minerální zřídla atd. Terén je zakreslen vrstevnicemi se stínovaným podtiskem, vyvolávajícím dojem plasticity. Hypsometrická škála obsahuje výškové vrstvy po 100, 200, 300, 400 a 500 metrech.

Na rubu mapy najdeme kartogramy, týkající se např. sněhové pokrývky, směru a síly větrů, délky vegetačního období, průměrného trvání doby slunečního svitu, rozšíření zvířeny, půdních druhů, půdních typů, krasových jevů, povodí a vodnosti řek a přírodních rezervací.

Dále jsou zde číselné údaje fysicko-geografické, klimatografické a hydrografické, např. terénní profily, profily vodních toků, roční chod teplot vzduchu a srážek.

Druhá mapa, administrativní obsahuje hlavně místopis, železniční a silniční síť, hrady, zámky, hranice krajů (oblastí) a okresů. Na rubu uvedené administrativní mapy jsou kartogramy a kartodiagramy, které dávají obraz hospodářsko-geografických poměrů naší republiky např.: města a obce nad 2 000 obyvatel, průmyslové obyvatelstvo, zemědělské obyvatelstvo, železniční a letecká osobní doprava, velké plánované stavby, městské památkové rezervace, významné elektrárny, věkové složení obyvatelstva, údaje o vývozu a dovozu apod.

Ostatních 6 map menšího formátu dává přehledný obraz související s hospodářskými poměry Československa. Mapa průmyslu zachycuje jednak naleziště nerostů a dále dává přehled o průmyslu, který zpracovává suroviny. Mapa zemědělství obsahuje oblasti živočišné a rostlinné výroby. V mapě lidnatosti najdeme hustotu obyvatelstva, v klimatické mapě, roční průměrný úhrn srážek, průměrnou lednovou a červencovou teplotu. Další mapa podává přehled o vegetačních oblastech ČSSR, lesním porostu a druhu dřevin. Konečně je to barevně bohatá mapa geologické stavby seznamující s druhy hornin, jejich stáří, uložením a stavbou.

Naší veřejnosti se ve svazku Československo dostává do ruky bohatý zeměpisný materiál. Náklad tohoto prvního svazku je 34 000 výtisků.

Na rubu mapy jsou fysicko- a hospodářsko-zeměpisné údaje (hlavní vrcholy, řeky, jezera, administrativní rozdělení, města nad 10 000 obyv. apod.) včetně kartogramů a kartodiagramů (klimatické poměry, květena, lidnatost, hlavní jazyky v Indii atd.). Vedle toho jsou tam půdorysy důležitých měst a přístavů (Dillí, Kalkata, Madras, Bombaj a Karáci) v měřítku 1 : 200 000.

Po stránce kartografické i reprodukční je mapa dobře provedena. Má jemně barevné odstíny, dobře sladěné, písmo je dobře čitelné. Je vytištěna devítibarevným ofsetem. Tato mapová publikace vyšla v nákladu 9 500 výtisků a prodává se za 12,— Kčs.

2. Přední Indie — 1. 6,000 000, 1 mapa, 40 str. textu.

Mapa má zhruba čtvercový formát (73 × 72 cm). Zobrazuje území Afganistánu, Pakistánu, Indie, Nepálu, Bhútánu, vých. Pákistánu, Cejlonu, Barmy a části Iránu, SSSR, Číny, Thajska a Indonésie. Je to fysická mapa, dosti podrobná, s bohatým místopisem (místa s více než 1 mil. a s méně než 10 000 obyv.). Najdeme v ní železnice, mezinárodní letecké a lodní linky, průplavy, kanály, jezera apod. Modelace terénu je znázorněna vrstevnicemi a stínováním. Výšková škála má vrstvy po 200, 500, 1000 a 2000 metrech. Mořské hloubky jsou vyznačeny hloubnicemi a hloubkovými kótami. V pravém horním rohu je mapka s hospodářským přehledem a v levém dolním rohu mapka politického přehledu.

3. Další mapou z edice **Poznáváme svět** je mapa **Blízkého východu**. Její měřítko je 1 : 6,000 000 a první vydání vyšlo v roce 1961. Textová část má 48 stran i s rejstříkem.

Je to opět fyzická mapa s bohatým místopisem, mající rejstříkové signatury, které usnadní čtení v mapě. Rohové mapky jsou umístěny v obou dolních rozích a znázorňují hospodářský a politický přehled zemí Blízkého východu.

Vrstevnice podložené stínováním vyjadřují výškové rozdíly. V mapě jsou vyznačeny dopravní cesty suchozemské i námořní, naftovody, výškové i hloubkové kóty, vodní toky, průplavy, jezera, studně, písečné pouště, močály a státní hranice zdůrazněné fialovým rastrem.

Na rubu mapy jsou zase fyzicko- a hospodářsko-geografické údaje, které doplňují obsah mapy. Mezi kartogramy, které zobrazují klimatické poměry, vegetaci, národnostní poměry a lidnatost, najdeme i klimatické grafy, přehled naftových společností, těžbu a zpracování ropy a leteckou dopravní síť. Nechybějí ani půdorysné náčrty důležitých měst — Istanbulu, Káhiry, Ankaru, Teheránu, Bagdadu a Jeruzaléma v měřítku 1 : 50 a 1 : 100 tis. Mapu vytiskl Kartografický a reprodukční ústav v Praze ve stejné úpravě jako předešlou mapu Přední Indie, jen formát listu je poněkud větší, 73 × 78 cm. Náklad je 10 000 výtisků a cena 12,— Kčs.

4. Zadní Indie a Indonésie — 1. vydání Praha 1961, textová část rejstříku 46 str. Toto je čtvrtá mapová publikace ze seriálu *Poznááme svět* v měřítku 1 : 6,000 000. Vytiskl ji Kartografický a reprodukční ústav v Praze na listu formátu 83 × 78 cm v nákladu 8 000 výtisků.

Zobrazuje území, na kterém se nacházejí tyto státy: Thajsko, Kambodža, Vietnamská dem. republika, Jižní Vietnam, Filipiny, Saravak, Brunei, Sev. Borneo, Indonésie, Malajsko, Port. Timor, dále části Barmy, Číny, Záp. Irianu a Austrálie. Na vedlejších rohových mapkách nacházíme politický přehled a hospodářské poměry zobrazovaného území. Po stránce obsahové je mapa stejně upravena jako mapy předcházející.

Všimneme si rubu této mapy, kde jsou znázorněny vedle obvyklých kartogramů a kartodiagramů klimatických, národnostních a hospodářsko-geografických, ještě výškové profily a využití půdy. Schematicky jsou zakresleny půdorysy Singapur, Hanoi, Manily, Djakarty, Krungthebu a Saigonu. Cena této mapové publikace je 12,— Kčs.

J. Mojd

Výstava Československé mapy. „Československé mapy slouží budování, výchově a kulturně vyspělé socialistické společnosti“. Pod tímto heslem byla instalována výstava děl československé kartografické produkce také v Olomouci. Připravil ji Kartografický a reprodukční ústav a uspořádala katedra geografie přírodovědecké fakulty UP za podpory Čs. společnosti zeměpisné a Vlastivědného ústavu v Olomouci.

Více než 6.000 návštěvníků této výstavy v období necelých 8 týdnů svědčí jak o zájmu obyvatel Severomoravského kraje, zvláště z řad učitelstva a školní mládeže o československé mapové dílo, tak o atraktivnosti výstavy.

Roztřídění mapového materiálu na mapy sloužící hospodářské výstavbě, mapy pro potřeby škol a mapy pro ostatní potřeby naší veřejnosti je podřízeno hledisku účelovému, což vyhovuje praktické potřebě. Výstava není sbírkou map. Ukazuje především postup kartografických prací při výrobě map. Proto na každém z panelů, které jsou tomuto úseku práce věnovány, jsou fotografie dílčích pracovních úseků s vstřízným slovním doprovodem. Už i z toho důvodu, že výstava je určena co nejširší veřejnosti, bylo pamatováno na instalaci i takových exponátů, které putají zájem všech. Jde zejména o nové plastické mapy lisované z termoplastických folií, o plastickou mapu Měsíce, která se vyrábí zatím jen pro export do kapitalistických států, o ukázky astronomických map, rovněž vyráběných především pro export apod. Zvláštní pozornosti všech návštěvníků výstavy se těší obří glóbus, který byl ve výstavní síni instalován jako jeden z celé série historicky cenných a unikátních glóbů, majetku to geografického oddělení olomouckého Vlastivědného ústavu.

Toto geografické oddělení vzniká společnou prací členů katedry geografie olomoucké university a pracovníků Vlastivědného ústavu s cílem vytvořit předpoklady pro realizaci myšlenky, v jejímž duchu byla výstava Čs. mapy v Olomouci zahájena a je propagována. Touto myšlenkou, již se pracovníci katedry již delší dobu obírají, je vybudovat v Olomouci geografické muzeum, které by shromáždilo vhodný studijní materiál pro potřeby posluchačů zeměpisu, pro učitele, zvláště při jejich postgraduálním studiu a příp. odborné práci, i pro ostatní zájemce o geografii. Se zřetelem na jeho poslání by měl být položen hlavní důraz na metodické uspořádání exponátů. Se zřízením geografického muzea počítáme v roce 1965. Výstavy z dílčích oborů geografie jsou tedy přípravnými akcemi, které mají pomoci při získávání zkušeností. Letošní expozice z kartografie tento úkol úspěšně plní. Stejně poslání má výstava ze školské geografie, plánovaná na rok 1963, z fyzické geografie na rok 1964 a z hospodářské geografie, která je připravována na rok 1965.

Výstava Čs. mapy, i když ještě nejde o trvalou expozici, jak by si z uvedených důvodů bylo přát, představuje jeden ze způsobů spojení školy se životem, s praxí, a znamená jednu z nových forem vyučování geografii, o něž při přestavbě vysokých škol usilujeme. Také skutečnost, že informatory návštěvníků této výstavy jsou posluchači geografie, znamená plnění požadavku za-

vádět nové metody do vyučování. Vždytí tito studenti, kteří prošli na přednáškách a ve cvičeních teoretickým i praktickým kurzem školské kartografie, mají zde příležitost k prohloubení a utvrzení získaných poznatků samostatnou prací. Jsem totiž přesvědčen, že do budoucna v předmětech, jako je geografie, a samozřejmě nejen geografie, nevystačíme s běžnými metodami, jimiž jsou přednáška a cvičení vedené učitelem, nýbrž že k nim musí přistoupit metoda třetí, již je samostatná práce prováděná studujícími bez řízení učitelem, poněvadž zejména v tomto případě jde vždy o zcela uvědomělé vytváření nových představ a zcela uvědomělé provádění jednotlivých dílčích úkonů.

To jsou tedy hlavní důvody, které vedly k uspořádání výstavy Čs. mapy v Olomouci. Výstava splnila svůj úkol — i když kartografické a reprodukční práce, jimž je výstava věnována, nejsou s to samy o sobě poskytnout návštěvníkům přehledný obrázek o skutečném v z n i k u m a p y, což je nezbytnou podmínkou pro to, aby mapě skutečně porozuměli. Je proto jistě plně na místě doporučit Ústřední správě geodesie a kartografie, aby tuto jinak zdařilou výstavu v další etapě doplnila aspoň stručným přehledem ukázek prací astronomicko-geodetických a topografických včetně fotogrametrie. Diskusní otázkou též zůstává, neměla-li být výstava, sloužící propagaci čs. mapového díla, více dotována konkrétními ukázkami všech druhů, resp. typů neutajovaných map (včetně atlasů a ostatních kartografických děl), a to systematicky uspořádaných.

Otakar Tichý

„Karta narodov mira“. Měřítko 1 : 15 000 000, Moskva 1961. Vydalo Glavnoje upravlenije geodezii i kartografii a Institut etnografii imeni N. N. Miklucho-Maklaja. Šestidílná mapa s příloženou publikací S. I. Bruk: „Naselenije zemnogo šara“ (98 stran).

Na kartografické výstavě uspořádané při příležitosti stockholmského kongresu Mezinárodní geografické unie v r. 1960 vzbudil mimořádnou pozornost nátlisk sovětské národnostní mapy světa, jejíž celý náklad vyšel v SSSR koncem r. 1961.

Pozornost vzbudila mapa zcela zaslouženě. V tak velkém měřítku dosud nebyla národnostní mapa světa vydána.* A nejen to: svým způsobem zpracování (kombinace znázornění hustoty obyvatelstva a národnostního složení) podle návrhu P. J. Terleckého je metodicky vysoce cennou pomůckou i když pro vlastní zpracování mapy velmi obtížnou. O obtížnosti svědčí i to, že proces vyhotovení mapy trval plných 6 let od započetí díla a dále i ta skutečnost, že pro lepší vyjádření bylo použito 32 barev (!), ačkoliv kartografická služba SSSR dnes již běžně používá např. pro barevný kolorit politické mapy světa triádu (tj. kombinace pouze 3 barev). Použití tak vysokého počtu barev se však projevilo nepříznivě v místy poněkud nepřesném lícování barev navzájem.

Hlavní mapa znázorňuje národnostní složení podle mezinárodní lingvistické klasifikace, zatímco doplňková mapa v měřítku 1 : 75 000 000 znázorňuje anthropologické členění na rasy. Byl tak odstraněn nedostatek národnostních map, který se objevuje ve většině světových atlasů (např. v Oxford Economic Atlas, Oxford 1937 anebo Rand Mc Nally World Atlas, Chicago 1946), kde převládá nesprávná smíšená anthropologicko-lingvistická klasifikace. Tentýž jazyk může být totiž mateřtinou dvou různých ras (např. angličtina v USA) a naopak, lidé téže rasy mohou mluvit různými jazyky (např. černé obyvatelstvo Střední Afriky).

Legenda mapy uvádí závratné číslo: na 800 národů je znázorněno na mapě (někteří lingvisté uvádějí počet jazyků na světě asi 2 500), seřazených v genealogické lingvistické klasifikaci. Areály osídlení jednotlivých národů jsou znázorněny jednak barevně, jednak jsou vzájemně odděleny slabou červenou linkou. Je samozřejmě, že nebylo možno, aby při 30 barvách měl každý z národů svoji speciální barvu. Proto je na mapě použito jednak popisů anebo číselného označení národů, jednak tatáž barva je používána pro celé skupiny příbuzných národů, při čemž uvnitř této skupiny je použito pro jednotlivé národy rastrového odstínění. Kromě toho táž barva musela být použita i pro odlišné skupiny v jiných světadílech, ovšem vždy tak, aby nemohlo dojít k záměně. Tak např. oranžová barva byla použita pro skupinu západních Slovanů, při čemž Poláci a Lužičtí Srbové jsou znázorněni hustým rastrem této barvy, Češi a Slováci pak plošnou oranžovou barvou. Znázorněna je zmíněná červená hranice mezi českými kraji a Slovenskem, a současně oba národy popsány. Oranžovou barvy je dále použito např. pro papuánské národy, hausskou skupinu, tibetsko-barmskou skupinu aj.

Současně mapa vyjadřuje hustotu obyvatelstva znázorněnou různou intenzitou barvy, a to prostřednictvím šraflury příslušné barvy s různě širokými bílými mezerami až do hustoty obyvatelstva 50—200 obyvatel na 1 km², která je znázorněna plošně. Ještě vyšší hustoty obyvatelstva jsou pak znázorněny různou intenzitou černých šraf přes plnou plochu vlastní barvy. Tím byl

* Nejpodrobnější národnostní mapou byla dosud mapa v předválečném sovětském atlase BSAM — 1 : 60 000 000, na které je znázorněno na 400 národnostních skupin.

odstraněn nedostatek dosavadních národnostních map, na kterých nebyla hustota obyvatelstva vyjadřována a tím menší národy působily často — při malé hustotě obyvatelstva na velké ploše — výrazněji než velké (např. na Sibiři je území obývané Evenky větší než území s ruským obyvatelstvem, ačkoliv Rusů je tam téměř 1000× více).

K použité sedmistupňové škále hustoty obyvatelstva (hranicemi jsou 1, 10, 50, 200, 700, 2000 obyvatel na 1 km²) lze mít výhrady: nedostatkem je neuvedení běžné hranice 100 obyvatel na 1 km². Naopak nebylo nutné uvedení hranice 2000 obyvatel na 1 km². Nejtemnější stupeň pro hustotu větší než 2000 ob./1 km² byl totiž stejně použit jen pro oblasti velkoměst, které v 15milionovém měřítku jsou neapátrné a jsou tak jako tak vykresleny nad míru. Správně byly ponechány neobydlené oblasti nevybarvené.

Vhodně volená šedá barva pro veškerou situaci (hydrografická síť, hranice, největší města, zeměpisná síť) naprosto neruší odborný obsah.

Mapa spleená ze 6 dílů tvoří plochu 240 × 160 cm. Byla vytištěna v Minském kartografickém závodě v technicky vysoké kvalitě (v Minsku byl tištěn i Atlas mira). Při poměrně malém nákladu 5000 výtisků je pravděpodobné, že mapa bude brzy rozebrána a že se asi nedostane do prodeje v ČSSR, obdobně jako tomu bylo např. u „Atlasu geografičeskich otkrytí“.

Doprovodný text na 98 stranách seznamuje jednak se způsobem tvorby mapy a problematikou etnografie, jednak obsahuje velmi podrobné statistické údaje o jednotlivých národech světa.

Ve svém celku tvoří mapa reprezentační dílo sovětské kartografie i etnografie. Je již sedmou mapou v řadě národnostních map (5 map celé mimosovětské Asie od Číny až po Turecko v měřítku 1 : 5 000 000 a Afrika v měřítku 1 : 8 000 000). Tato řada národnostních map bude i dále pokračovat podrobnějšími mapami částí světadílů a vyústí v jedinečném díle na světě — v Etnografickém atlasu světa, který je v současné době v Moskvě připravován.

Antonín Götz

ZPRÁVY Z ČSSZ

Zpráva o valném shromáždění Československé společnosti zeměpisné při ČSAV ze dne 18. června 1962. Podle usnesení ústředního výboru ČsSZ bylo při příležitosti IX. sjezdu československých zeměpisců v Teplicích konáno valné shromáždění ČsSZ, spojené s volbou ústředního výboru na příští tříletí.

Z jednatelské zprávy, kterou podal odstupující jednatel doc. O. Vrána, konstatujeme, že členská základna Společnosti neustále roste. Od valného shromáždění v prosinci 1961 přibýlo 20 členů, takže ke dni 18. června 1962 má Společnost celkem 874 členů (pražská pobočka 321, brněnská 128, bratislavská 77, opavská 109, prešovská 82, plzeňská 51, ústecká 29 a speleologická v Lipt. Mikuláši 67). Práce poboček se soustřeďuje především na pořádání přednášek, zeměpisných exkurzí a besed, zaměřených zčásti i na širší veřejnost. Důsledkem je příliv žádostí nezeměpisců o přijetí za členy Společnosti. Tento zájem je možno vítat jedině za předpokladu, že jde o zájem trvalý a opravdový, jehož výrazem je plnění členských povinností, odbírání Sborníku ČsSZ a účast na akcích, které pobočka pořádá, nikoli jen zájem o zahraniční zájezdy, které Společnost občas organizuje. Je třeba, aby výbory poboček věnovaly přihlášek nových členů ještě více pozornosti než dosud a dbaly o zajištění odběru Sborníku a pravidelné placení členských příspěvků.

Významnou součástí činnosti Společnosti je výměna časopisů se zahraničím, která neustále roste. Ke dni Sjezdu máme k dispozici 114 zahraničních časopisů v knihovně Společnosti, jejichž seznam a výpůjční podmínky budou pobočkám zaslány.

Zahraníční zájezdy Společnosti, jichž bylo v posledních letech uspořádáno celkem pět (do Polska, Rumunska, Maďarska, NDR a na XIX. mezinárodní geografický kongres ve Stockholmu), měly velký význam pro geografů, protože šlo o zájezdy tematické.

Plán práce ČsSZ na příští tříletí vychází z usnesení vlády ČSSR ze dne 17. října 1960 o dalším rozvoji vědecké a výzkumné činnosti a nejširším využití jejích výsledků ve výrobě a ve všech oblastech politického, sociálního a kulturního života. Vedoucí linií práce Společnosti bude proto geografická tematika hospodářského rozvoje ČSSR zaměřená hlavně na menší oblasti.

Zvláštní pozornost bude věnována školské geografii, do níž je třeba vnést nové metody a formy učebně výchovné práce a více samostatné práce žáků, aby zeměpis mohl plnit úkoly, které mu přísluší v období výstavby vyspělé socialistické společnosti.

O práci ústředního výboru ČsSZ i poboček budou členové pravidelně informováni ve Sborníku ČsSZ.

Rezoluce, přijaté na sjezdu ČsSZ, budou ústředním výborem rozpracovány a plnění dílčích úkolů bude pravidelně kontrolováno.

Protože některá ustanovení Organizačního řádu ČsSZ zastarala, bude třeba vypracovat návrh doplňků a změn a vtělit do Organizačního řádu připomínky vzešlé z poboček a jednání Sjezdu i valného shromáždění. Za tím účelem zvolilo valné shromáždění komisi ve složení: Doskočil, Droppa, Pokorný a Stehlik, která připomínky zpracuje a vypracuje návrh nového organizačního řádu.

Po schválení plánu práce ČsSZ, pokladní a revizní zprávy bylo přikročeno k volbě ústředního výboru. Za předsedu Společnosti byl zvolen prof. J. Korčák, místopředsedy prof. Lukniš a doc. Šimák, jednatelkou doc. Riedlová, hospodářem doc. Vrána, členy výboru doc. Blažek, doc. Ivaníčka, doc. Kuchař, doc. Tichý a dr. Zapletal, revizory dr. Kolář a dr. Hlávka. Členy ÚV ČsSZ jsou dále podle organizačního řádu ČsSZ členové korespondenti ČSAV prof. Kuský a prof. Vitásek a předsedové a jednatelé poboček. Za náhradníky členů výboru byli zvoleni: doc. Plesník, doc. Häufler, dr. Střída, dr. Demek a dr. Roubík. Náhradníkem revizora byl zvolen dr. O. Pokorný. Všichni členové i náhradníci ústředního výboru ČsSZ byli zvoleni jednomyslně.

Poté byl jednomyslně zvolen čestným členem ČsSZ její dlouholetý člen Klement Urban za svoje zásluhy o rozvoj školské geografie, zejména metodiky vyučování zeměpisu a svoji rozsáhlou publikační činnost.

Závěrem bylo konstatováno, že pořádání valného shromáždění Společnosti při příležitosti Sjezdu čs. geografů se plně osvědčilo, bude proto i v budoucnosti takto organizováno.

M. Riedlová

Přednášky brněnské pobočky Československé společnosti zeměpisné v roce 1961. Přednášková činnost byla zahájena 18. ledna na společné členské schůzi s Čs. vědeckou technickou společností, závodní pobočkou VAAZ, kde soudruzi doc. B. Šimák, inž. J. Lauermann a inž. E. Srnka seznámili přítomné se současným stavem redakčních a výrobních prací na čs. vojenském atlase. Přednáška byla dokumentována bohatým mapovým materiálem. Při výroční členské schůzi 8. března vzpomněl prof. Fr. Vitásek zemřelého profesora historické geografie a etnologie na brněnské universitě dr. Bohuslava Horáka a doc. M. Blažek pak přednášel o změnách v rozmístění průmyslu ČSSR za posledních 15 let. Poukázal na růst průmyslové výroby na Slovensku a zdůraznil jakým národohospodářským přínosem bude vybudování Východoslovenských železáren. O formách fosilního krasu na Moravě a ve Slezsku přednášel 31. března dr. Vladimír Panoš. Uvedl, že stále všeobecněji se v poslední době nahrazuje starší pojetí universálního cyklového vývoje krasu, který by probíhal až k denudaci krasových souvrství na nepropustném podloží stejným způsobem ve všech typech humidního klimatu, komplexní analýzou krasových forem spočívající na klimatickém rájování. Studium morfologie fosilních forem moravských a slezských krasových oblastí, studiem fosilních zvětralin a pokryvných útvarů jiného původu dospěl k názoru, že vývoj krasu se obecně děje přece jen v určitém cyklu. Jeho průběh je sice podmíněn klimatem, ale délka trvání je určena endogenními silami. Přednášející podotkl, že ve východní části České vysočiny se setkáváme s tvary, které jsou příslušné celé řadě vývojových cyklů, jež dospěly různého stadia svého vývoje. Dokazují to nejlépe různé druhy forem fosilního mesozoického, paleogenního a neogenního krasu na Moravě a ve Slezsku, tedy v oblastech, které mají za sebou neobyčejně složitý a pestrý geomorfologický vývoj.

O svých poznatcích a zkušenostech z několikaměsíčního studijního pobytu v Indonésii přednášel 19. dubna dr. Vladimír Matoušek z VŠE v Praze. V této nejpočetněji navštívené přednášce (80 členů a hostů) seznámil účastníky při promítání barevných diapozitivů s Indonésií jako součástí zeměpisného celku jihovýchodní Asie. Promluvil o vlivu kolonialismu na vývoj hospodářství, o zvláštních problémech, které se uplatňují při řešení základního ekonomického úkolu Indonésie jako hospodářsky méně vyvinuté země, pojednal o zemědělské a průmyslové výrobě, o těžbě nerostů, o úsilí Indonésie o hospodářskou nezávislost a o rozšiřující se spolupráci se socialistickými zeměmi.

Společně s ústavem pro další vzdělávání učitelů a výchovných pracovníků při Pedagogickém institutu v Brně, uspořádala naše pobočka ČsSZ 19. května tříhodinový seminář učitelů zeměpisu a členů Československé společnosti zeměpisné. O vědecké práci učitele zeměpisu promluvil doc. O. Tichý a bohatou diskusi pak zhodnotil a uzavřel s. J. Školl.

K 100. výročí narození norského polárního badatele a vědce Fridtjofa Nansena byl 10. října zorganizován za spoluúčasti Jihomoravského kraje výboru obránců míru a Parku kultury a oddechu slavnostní večer. Po úvodním slovu s. M. Vašíčka, člena Jihomoravského KVOM přednášel osvětový lékař dr. Karel Daněk o životě a díle Fridtjofa Nansena. V kulturní části večera vystoupili sólisté Státního divadla v Brně a na závěr byl promítnut sovětský barevný film: Do nitra Antarktidy.

O Mongolsku a svých poznatcích z cesty do pouště Góbi v roce 1961 přednášel 70 členům a hostům Společnosti dr. Karel Gam. Svůj výklad 24. listopadu doprovodil vlastními barevnými diapositivy. Poslední přednášku v roce měl 8. prosince dr. František Soják na téma: Vývoj názorů na tvar Země. Podal chronologicky od starých Egyptanů až po dnešní dobu přehled v nazírání na tvar a velikost naší planety. Po diskusi byl na závěr promítnut krátký film: Jak se dělá mapa.

J. Linhart

SBORNÍK
ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ

Číslo 4, ročník 67, vyšlo v listopadu 1962.

Vydává: Československá společnost zeměpisná v Nakladatelství ČSAV, Vodičkova 40, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1. — Redakce: Albertov 6, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 2. — Rozšiřuje: Poštovní novinová služba. Objednávky a předplatné přijímá: Poštovní novinový úřad — ústřední administrace PNS, Jindřišská 14, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1. (Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele.) — Objednávky do zahraničí: Poštovní novinový úřad — vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1. — Tiskne: Knihtisk n. p., závod 3, Jungmannova 15, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1 A-09*21542

Jedno číslo Kčs 7,—. Celý ročník (4 čísla) Kčs 28,—, § 3,—, £ 1,1,5

© by Nakladatelství Československé akademie věd, 1962

**SBORNÍK
ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI
ZEMĚPISNÉ**

Redakční rada

JAN HROMÁDKA, JAROMÍR KORČÁK, JAN KREJČÍ, JOSEF KUNSKÝ, hlavní redaktor,
DIMITRIJ LOUČEK, PAVOL PLESNÍK, MIROSLAV STŘÍDA, výkonný redaktor

Svazek 67

Praha 1962

Nakladatelství Československé akademie věd

OBSAH

- BALATKA Břetislav - LOUČKOVÁ Jaroslava - SLÁDEK Jaroslav:** Geomorfologie Podřipska a Mělnicka. Geomorphology of the Environments of Říp and Mělník (15 fotografií, 1 mapa v příloze) 200
- BENEŠ Konrád:** Fyziografie povrchu Měsíce. Physiography of the Surface of the Moon. (3 nákresy v textu) 193
- BRAMER Horst:** Někteří výsledky novějších výzkumů severoněmeckých osarů. Некоторые результаты новых исследований северогерманских озоб. Einige Ergebnisse neuer Untersuchungen an norddeutschen Oesern. (3 fotografie, 1 mapka v textu, 6 fotografií v příloze) 113
- DEMEK Jaromír - SEICHTEROVÁ Helena:** Eroze půdy a vývoj svahů v současných podmínkách ve střední části ČSSR. Boden-erosion und Hangentwicklung in den gleichzeitigen Verhältnissen im mittleren Teil der Tschechoslowakei. (4 fotografie, 4 nákresy v textu, 4 fotografie v příloze) 25
- HÄUFLER Vlastislav:** Příspěvek k hodnocení železniční sítě Bulharska (1 mapa v textu) 54
Резюме - Summary
- HŮRSKÝ Josef:** Územní vývoj československých měst. Территориальное развитие чехословацких городов. Regional development of Czechoslovak towns (1 mapa v textu) 325
- KORČÁK Jaromír:** Památce Zdeňka Nejedlého 97
- KORČÁK Jaromír:** Geografický medián. Географическая медиана. Geographical median. (3 mapky v textu) 143
- KUNSKÝ Josef:** Deset let Československé akademie věd 285
- LÁZNIČKA Zdeněk:** Příspěvek k charakteristice našich sídel z hlediska jejich sklonových poměrů a morfografické polohy. Классификация населенных пунктов Чехословакии по уклону поверхности и морфологическому признаку. Contribution to classification of settlements from the point-of-view of slope and morphographical conditions (2 mapy v textu) 287
- LOCHMANN Zdeněk:** Ke geomorfologii severní části Tachovské kotliny a Českého lesa. On the geomorphology of the northern part of the Tachov basin and the Bohemian forest (5 nákresů, 1 fotografie v textu, 2 fotografie a 1 mapa v příloze) Абстракт 99
- LOYDA Ludvík:** Bathygrafie a hypsografie na školních obecně zeměpisných mapách (4 nákresy v textu) 59
- MACKA Miroslav:** K otázce struktury dojíždění do práce. К вопросу о структуре поездов на работу (9 grafů v textu) 303
- MAJERGOJZ I. M.:** Územní struktura československého chemického průmyslu. Areal Structure of Czechoslovak chemical Industry (1 mapa v textu) Резюме 246
- MIŠTERA Ludvík:** Regionalismus, názornost a polytechnické vzdělání ve fyzickém zeměpisu. Регионализм, наглядность и политехническое образование в физической географии. Regionalism, object teaching and polytechnical education in physical geography 341
- NOSEK Miloš:** O novějších teoriích klimatických změn v geologické minulosti země (4 nákresy v textu) 15
Zusammenfassung - Резюме
- QUITT Evžen:** Příspěvek ke geomorfologickým poměrům Výhonu u Židlochovic. Beitrag zu den geomorphologischen Verhältnissen am Výhon bei Židlochovice (4 nákresy v textu a 4 fotografie v příloze) 120
- RAUŠER Jaroslav:** K otázce předmětu biogeografie. On the Problems of Biogeography (1 nákres v textu) 224
- RIEDLOVÁ Marie - STRÍDA Miroslav:** Perspektivy komunismu 1
- STRÍDA Miroslav:** Průmyslová jádra. Промышленные ядра. Industrial nuclei (1 mapa v textu) 127
- SZAFLARSKI Jozef:** První vrstevnicová mapa Tater a jejich předpolí z r. 1857. The first hypsometric map of the Tatras and their foreland (2 mapy v textu) 151
- VOTRUBEC Ctibor:** Košice, příspěvek k zeměpisu města. Кошице. (4 mapy v textu, 3 fotografie) 39
- VOVSOVÁ Eva:** Fytogeografický vývoj československých stepí. Fytogeographic development of Czechoslovak steppes (6 fotografií v příloze) 5

ZPRÁVY

- ZPRÁVY OSOBNÍ, SJEZDY, KONFERENCE:** K osmdesátinám N. N. Baranského (J. Korčák), 69 — VI. mezinárodní kongres INQUA v Polsku (J. Demek), 87 — III. bioklimatologická konference (M. Nosek), 175 — Nedožité osmdesátiny akademika Dvorského (J. Korčák), 353 — IX. sjezd československých zeměpisců v Teplicích 1962 (C. Votrubec), 350 — Jan Mikuláš Raab (J. Korčák), 353 — Exkursní sjezd odborné sekce fyzické geografie Geografické společnosti NDR v Karl-Marx-Stadtu ve dnech 6.—8. dubna 1962 (O. Stehlik), 359 — Zasedání Subkomise pro geomorfologické mapování Mezinárodní geografické unie v Polsku (J. Demek), 360.
- ZPRÁVY Z PRACOVÍŠŤ:** O činnosti Kabinetu pro geomorfologii ČSAV v letech 1960 a

1961 (J. Demek), 85 — Oddělení hospodářské geografie Ekonomického ústavu ČSAV v roce 1961 (M. Blažek), 86 — Diplomové práce z ekonomické geografie na KU v letech 1953 až 1962 (J. Dosedla), 357 — Návštěva francouzských geografů (F. Kahoun), 358.

VŠEOBECNÝ ZEMĚPIS: Příspěvek k poznání některých forem eroze půdy (O. Štelcl), 70 — K použití statistických metod v klimatologii (M. Nosek), 353.

ČESKOSLOVENSKO: Formy zemních pyramid na Vidouli v Praze (J. Lebedová a K. Seget), 72 — Nová klasifikace městských obcí v Československu (V. Srb, M. Kučera), 160 — Vymezení městských aglomerací v ČSSR (M. Blažek), 258 — K problému vzniku a datování nejmladších erosních zářezů údolí vodních toků (O. Štelcl), 266.

SSSR: Terasy Kubáně (B. Balatka), 74 — Perspektivy rozvoje uhelného průmyslu v SSSR (N. Hanzlíková, G. Kruglová), 174 — K otázce vzniku nívních meandrů řeky Bělé (B. Balatka), 264.

EVROPA: K postavení Rakouska v evropské síti vodních cest (J. Hůrský), 80 — Italská atomová elektrárna (C. Votrubec), 84 — Silnice Kiruna — Narvik (C. Votrubec), 268 — Morfologie povrchu jižního okraje Panonské pánve (F. Vitásek), 353 — O problémech současné francouzské geografie (S. Šprincová), 359.

OSTATNÍ SVĚT: Nafta Blízkého a Středního východu (V. Havrda), 76 — Způsoby využití půdy a rozdělení pozemků v Japonsku (Z. Lázníčka), 81 — Silnice „Transbrasiliana“ a výstavba hydroelektrárny v Brasílii (O. Pokorný), 83 — Průmyslová voda v USA (M. Holeček), 356.

LITERATURA

VŠEOBECNÝ ZEMĚPIS: Helena Švarcová, Populace a společnost (K. Bednář), 280 — Problems of Applied Geography (C. Votrubec), 366 — Emanuel Hruška: Vývoj stavby miest (C. Votrubec), 368 — H. A. Förster - F. Grasser: Až na vrchol světa (K. Urban), 372 — Günther Hayden, Teorie životního prostoru (K. Bednář), 374 — Edward Rosset: Proces starzenia sie ludności (Z. Vávra), 375.

ČESKOSLOVENSKO: Bibliografie československé geografické literatury za rok 1961 (M. Střída), 176 — Vlastimil Häufler, Jaromír Korčák, Václav Král: Zeměpis Československa (M. Blažek), 269 — K recenzi Mir. Blažka (J. Korčák, J. Brinke), 275 — Koloman Ivanička: Geografia priemyslu Hornej Nitry (V. Häufler), 364 — Podnebí Československé socialistické republiky (M. Nosek), 367 — Oldřich Zúrek: Rozmístování výrobních sil v ČSR (M. Střída), 369 — M. Štěrba, J. Toupal: Vývoj lesního hospodářství a spotřeby dřeva v ČSSR (Z. Hoffmann), 371.

EVROPA: L. Ratajski, J. Szewczik, P. Zwołński: Polskie nazewnictwo geograficzne (O. Pokorný), 89 — Leszek Starkel: Rozwój rzeźby Karpat flyszowych w holocenie (O. Stehlik), 363 — A. Zimm: Westberlin — politisch und ökonomisch-geographie (F. Kahoun), 369 — Helmut Hahn: Erholungsgebiete der Bundesrepublik (B. V. Černý), 371 — Tadeusz Ociosziński: Poland of the Baltic (C. Votrubec), 376 — Janusz Majczyno: Polska flota handlowa (O. Oliva), 376 — Horst Mensching: Periglaziale Morphologie und quartäre Entwicklungsgeschichte der Hohen Rhön und ihres östlichen Vorlandes (J. Demek), 376 — Witold Andruszkiewicz: Polskie porty handlowe (O. Oliva), 377.

OSTATNÍ SVĚT: A. V. Jefimov, S. A. Tokarev: Národy Ameriky II (F. Vilhum), 179 — B. J. Dorofejev, A. A. Uglov: Australie (J. Brinke), 182 — N. I. Gavrilov: Gvinejskaja republika (C. Votrubec), 374.

MAPY A ATLASY

Planungsatlas Lavanttal (C. Votrubec), 90 — Další vydání Komenského mapy Moravy (K. Kuchař), 91 — Přehledná geomorfologická mapa ČSSR v měřítku 1:500 000 (O. Stehlik), 183 — A. M. Komkov: Aeronavigacionnyje karty SŠA (V. Kop), 185 — Atlas selského chozjajstva SSSR (Z. Hoffmann), 190 — Atlas istorii geografických odkrytij i issledovanij (O. Kudrnovská), 280 — A. H. McIntock: A descriptive Atlas of New Zealand (L. Mucha), 281 — Německé a rakouské mapové sbírky (K. Kuchař), 282. — F. Piątkowski, J. Rokicki, St. Dmochowski a B. Słupczanski: Atlas kartowania form terenu Polski (O. Kudrnovská), 377 — Encyklopaedia Britannica World Atlas (L. Mucha), 378 — Poznáváme svět (J. Mojdil), 379 — Výstava Českosl. mapy (O. Tichý), 380 — Karta narodov mira (A. Götz), 381.

ZPRÁVY Z ČSSZ

IX. sjezd československých geografů (O. Vrána), 92 — Zájezd ČSSZ do NDR (D. Louček), 92 — Dvě exkurze brněnské pobočky ČSSZ (J. Linhart), 94 — Pražská pobočka ČSSZ (C. Votrubec, D. Trávníček), 95 — Činnost pobočky ČSSZ v Opavě v r. 1961 (L. Zapletal), 191 — Večer Čs. společnosti zeměpisné (C. Votrubec), 192 — Činnost pobočky ČSSZ v Plzni (L. Mištera), 282 — Výroční plenární schůze (D. Trávníček), 283 — Africký týden a ČSSZ (C. Votrubec), 283 — Přednášky brněnské pobočky v Československé společnosti zeměpisné v roce 1961 (J. Linhart), 283 — Zpráva o Valném shromáždění Československé společnosti zeměpisné při ČSAV ze dne 18. června 1962 (M. Riedlová), 382 — Přednášky brněnské pobočky v Československé společnosti zeměpisné v roce 1961 (J. Linhart), 383.

LITERATURA

Leszek Starkel: Rozwój rzeźby Karpat fliszowych w holocenie (O. Stehlík), 363 — Koloman Ivanička: Geografia priemyslu Hornej Nitry (V. Häufner), 364 — Problems of Applied Geography (C. Votrubec), 366 — Podnebí Československé socialistické republiky (M. Nosek), 367 — Emanuel Hruška: Vývoj stavby miest (C. Votrubec), 368 — Oldřich Žůrek, Rozmístování výrobních sil v ČSR (M. Střída), 369 — A. Zimm: Westberlin — politisch und ökonomisch-geographisch (F. Kahoun), 369 — M. Štěrba - J. Toupal: Vývoj lesního hospodářství a spotřeby dřeva v ČSR (Z. Hoffmann), 371 — Helmut Hahn: Erholungsgebiete der Bundesrepublik (B. V. Černý), 371 — H. A. Förster - F. Grassler: Až na vrchol světa (K. Urban), 372 — Günther Hayden, Theorie životního prostoru (K. Bednář), 374 — N. I. Gavrilov: Gvinejskaja republika (C. Votrubec), 374 — Edward Rosset: Proces starzenia sie ludności (Z. Vávra), 375 — Tadeusz Ocioszyński: Poland of the Baltic (C. Votrubec), 376 — Janusz Majczyno: Polska flota handlowa (O. Oliva), 376 — Horst Mensching, Periglaziale Morphologie und quartäre Entwicklungsgeschichte der Hohen Rhön und ihres östlichen Vorlandes (J. Demek), 376 — Witold Andruszkiewicz: Polskie porty handlowe (O. Oliva), 377.

MAPY A ATLASY

F. Piątkowski, J. Rokicki, St. Dmochowski a B. Słupeckańska: Atlas kartowania form terenu Polski (O. Kudrnovská), 377 — Encyclopaedia Britannica World Atlas (L. Mucha), 378 — Poznáváme svět (J. Mojdl), 379 — Výstava československé mapy (O. Tichý), 380 — Karta narodov mira (A. Götz), 381.

ZPRÁVY Z ČSSZ

Zpráva o valném shromáždění Československé společnosti zeměpisné při ČSAV ze dne 18. června 1962 (M. Riedlová), 382 — Přednášky brněnské pobočky Československé společnosti zeměpisné v r. 1961 (J. Linhart), 383.

Autoři hlavních příspěvků:

Hůrský Josef, dr. CSc., Oddělení hospodářské geografie GÚ ČSAV, Praha 1, Na příkopě 29.
Kunský Josef, prof. DrSc., čl. kor. ČSAV, Katedra fyzické geografie a kartografie Přír. fak. KU, Praha 2, Albertov 6.
Lázníčka Zdeněk, dr. Kabinet pro geomorfologii ČSAV, Brno, Nám. Svobody 10.
Macka Miroslav, dr. Katedra zeměpisu university v Brně, Brno, Janáčkovo nám. 2a.
Mištera Ludvík, dr. Pedagogický institut, Plzeň, Veleslavínova 42.

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

připravuje tato díla:

Bedřich Bouček, Odolen Kodým: GEOLOGIE II

780 str., váz., 52,— Kčs

ČESKOSLOVENSKÝ KRAS 14/1962

178 str., brož., 19,50 Kčs

Václav Havlena: GEOLOGIE UHELNÝCH LOŽISEK I

352 str., váz., 43,50 Kčs

*Vlastislav Häufler, Václav Král, Drahomíra Chroboková: ZEMĚPIS SOCIALIS-
TICKÝCH ZEMÍ*

528 str., váz., 39,— Kčs

Ota Hyníe: HYDROGEOLOGIE ČSSR II — Minerální vody

578 str., váz., 65,— Kčs

Josef Kratochvíl: TOPOGRAFICKÁ MINERALOGIE ČECH VI (S—T)

428 str., váz., 42,— Kčs

Jan Kutina: ZA NEROSTY DVĚMA SVĚTADÍLY

216 str., váz., 19,70 Kčs

František Němejc: PALEOBOTANIKA II

576 str., váz., 60,— Kčs

*Otakar Zeman, Karel Beneš: ANGLICKO—ČESKÝ GEOLOGICKÝ SLOVNÍK
s rejstříkem názvů*

272 str., váz., 21,— Kčs

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Vodičkova 40, Praha 1 - Nové Město